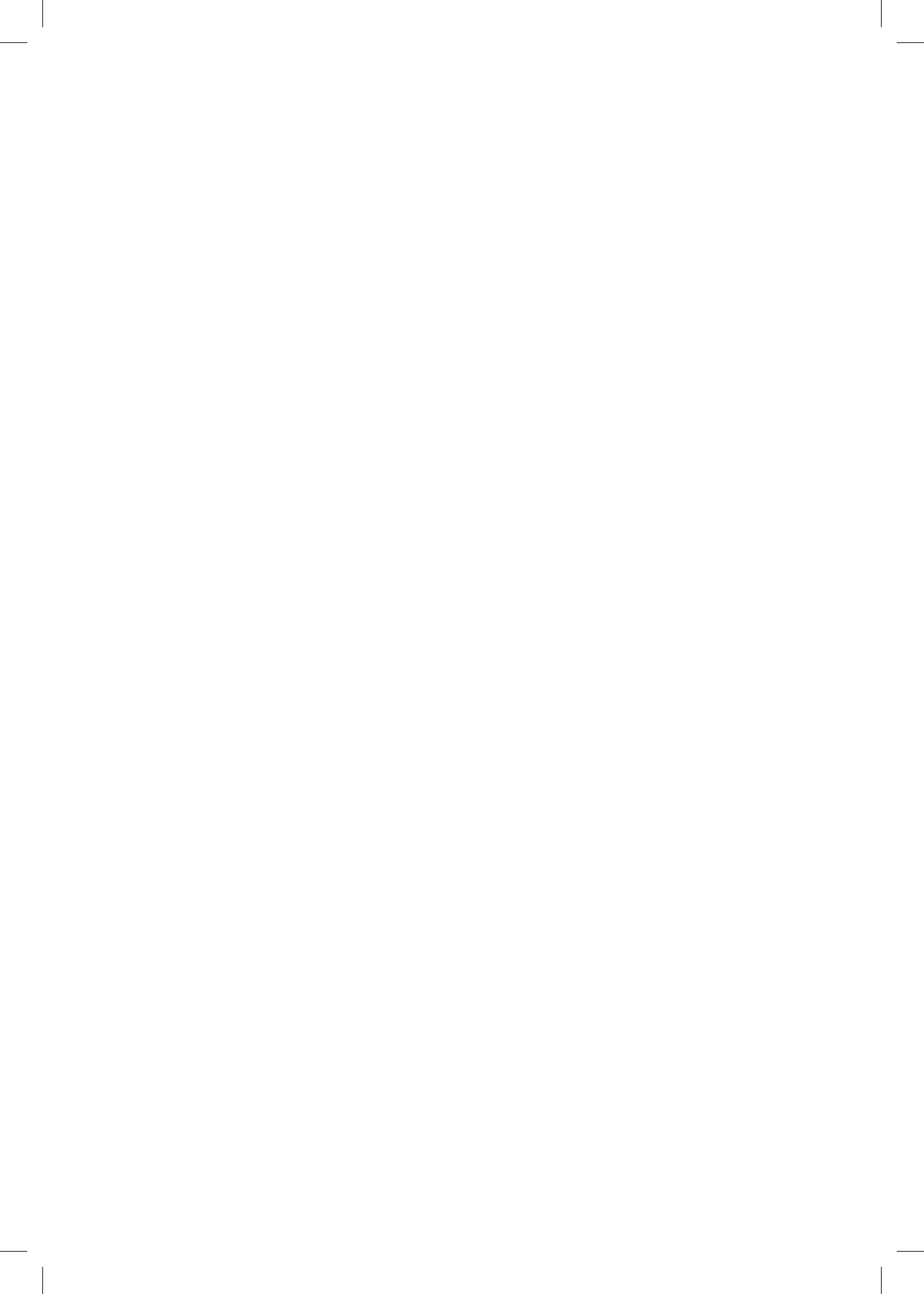

Zapiski
KUJAWSKO-DOBRYŃSKIE

Zapiski

KUJAWSKO-DOBRZYŃSKIE

R o c z n i k

Tom 35

Życie społeczne
i kulturalne
we Włocławku
w okresie
międzywojennym

Włocławek 2020

Rada redakcyjna

Prof. dr hab. Olena Bida (Ukraina)
Ks. Prof. PaedDr. ThDr. Jozef Bieľak PhD. (Słowacja)
Mgr Marianna Gruszczyńska
Dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. KSW (przewodniczący)
Prof. dr hab. Larysa Lukianova (Ukraina)
Mgr Piotr Nowakowski
Ks. mgr Kazimierz Rulka
Prof. ThDr. Marian Šuráb PhD. (Słowacja)
Prof. zw. dr hab. Mieczysław Wojciechowski
Prof. zw. dr hab. Witold Stankowski

Komitet redakcyjny

Dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. KSW (redaktor)
Mgr Piotr Nowakowski (zastępca redaktora)
Dr Miłosz Kłobukowski (sekretarz)

Recenzenci

Prof. zw. dr hab. Witold Stankowski, UJ w Krakowie
Ks. dr hab. Lech Król, UMK w Toruniu

Korekta

Ilona Wilińska

Skład i łamanie

Maciej Kolanowski

Wydano z pomocą finansową:

FUNDACJA

ANWIL
dla Włocławka

Fundacji „Anwil dla Włocławka”
w ramach umowy
Nr 19/BM/2020

oraz ze środków otrzymanych przez WTN w ramach 1% OPP

ISSN 1426-7136

Wydawca: Włocławskie Towarzystwo Naukowe
87-800 Włocławek, pl. Wolności 20
tel. 54 232 28 08
www.wtn.pl; e-mail: wtn@wtn.pl

Druk i oprawa:

EXDRUK Spółka Cywilna Wojciech Żuchowski Adam Filipiak
ul. Rysia 6
87-800 Włocławek
www.exdruk.com

Spis treści

Od Redakcji (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	9
Z żałobnej karty	
Dr Stefan Paczkowski (1927–2020). Członek założyciel Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, pedagog, działacz społeczny (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	11
Ks. Józef Dębiński (1951–2020). Członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, wybitny historyk i regionalista (<i>Władysław Kubiak</i>)	13
A r t y k u ł y	
<i>Michał Pszczółkowski</i> , Środowisko architektoniczne Włocławka lat międzywojennych....	15
Ks. <i>Henryk Witczak</i> , Działalność zakonów i zgromadzeń zakonnych na rzecz społeczności Włocławka w okresie międzywojennym	31
<i>Eliza Sutkowska</i> , Działalność kulturotwórcza oddziału kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w dwudziestolecium międzywojennym	61
Ź r ó d ł a i m a t e r i a ł y	
<i>Tomasz Michalski</i> , Włocławskie stacje paliw w okresie dwudziestolecia międzywojennego — wybór źródeł archiwalnych	87
<i>Agnieszka Galczak-Froch</i> , Księgi ludności na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej jako źródło badań.....	105
<i>Grzegorz Gołębiewski</i> , Tajne opinie o burmistrzach miast powiatu włocławskiego z 1934 r.....	115
R e c e n z j e i o m ó w i e n i a	
Dorota Kalinowska, Wigilia po kujawsku. Pokoleniowe przemiany kulinarne (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>)	121
Monografia II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku, pod redakcją Henryka Wasilewskiego (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	122
450 lat Almae Matris Vladislaviensis. Księga Jubileuszowa, pod redakcją Jacka Szymańskiego (<i>Ks. Lech Król</i>)	124
<i>Michał Pszczółkowski</i> , Architektura Włocławka w latach 1918–1939 (<i>Tomasz Wąsik</i>)...	127

Adam Kosecki, Miasta kujawskie w średniowieczu. Lokacje, ustrój i samorząd miejski (<i>Władysław Kubiak</i>).....	131
Jerzy Pietraszewski, Wojenne drogi Rotmistrza P. (Stanisław Kunikowski).....	134
Z życia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego	
Sprawozdanie zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z działalności za rok 2019 (<i>Zdzisław J. Zasada</i>)	137
Sprawozdania z działalności sekcji naukowych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 2019	162
Sekcja Filologiczno-Artystyczna (<i>Adam Wróbel</i>)	162
Sekcja Nauk Historycznych (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>).....	169
Sekcja Nauk Technicznych i Przyrodniczych (<i>Maria Palińska</i>)	174
Sekcja Pedagogiki, Psychologii i Socjologii (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	176
Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej z działalności za rok 2019 (<i>Jerzy Lewandowski</i>).....	178
Sprawozdanie Sądu Koleżeńskiego z działalności za rok 2019 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>)	180
Bibliografia	
Bibliografia Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2019 (wybór) (opracowała <i>Barbara Ziółkowska</i>).....	181
Kalendarium	
Kalendarium Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2019 (opracowała <i>Danuta Byczyńska</i>)	187

Table of Contents

From the Editor (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	9
A note from the memorial card	
Dr. Stefan Paczkowski (1927–2020). Founding member of the Włocławek Scientific Society, educator, social activist (<i>Stanisław Kunikowski</i>)	11
Priest Józef Dębiński (1951–2020). Member of the Włocławek Scientific Society, an outstanding historian and regionalist (<i>Władysław Kubiak</i>)	13
Articles	
<i>Michał Pszczółkowski</i> , Architectural environment of Włocławek in the interwar period.....	15
<i>Priest Henryk Witczak</i> , Activity of orders and religious congregations for the benefit of the community of Włocławek in the interwar period.....	31
<i>Eliza Sutkowska</i> , Shaping the local culture — the Kuyavian branch of the Polish sightseeing society in the Interwar Period (1918–1939).....	61
Resources and materials	
<i>Tomasz Michalski</i> , Fuel stations in Włocławek in the interwar period — a selection of archival sources	87
<i>Agnieszka Galczak-Froch</i> , Books of the population in the East Kujawy and Dobrzyń region as a source of research	105
<i>Grzegorz Gołębiowski</i> , Secret opinions about the mayors the city of the Włocławek county from 1934	115
Reviews and overviews	
Dorota Kalinowska, Christmas Eve in the Kujawy Region. Intergenerational culinary transformations (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>)	121
The monograph of II Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika in Włocławek, edited by Henryk Wasilewski (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	122
450 years of Almae Matris Vladislaviensis. Jubilee Book, edited by Jacek Szymański (<i>Priest Lech Król</i>)	124

Michał Pszczółkowski, Architecture of Włocławek in the years 1918–1939 (<i>Tomasz Wąsik</i>).....	127
Adam Kosecki, Kuyavian cities in the Middle Ages. Locations, political system and municipal self-government (<i>Władysław Kubiak</i>).....	131
Jerzy Pietraszewski, War roads of horse Cavalry Captain P. (Stanisław Kunikowski).....	134
From Actions of the Włocławek Scientific Society (Włocławskie Towarzystwo Naukowe)	
The Management Report of Włocławek Scientific Society for 2019 (<i>Zdzisław J. Zasada</i>).....	137
Reports on the Activities Scientific Sections of the Włocławek Scientific Society for 2019.....	162
Section of Philology and Art (<i>Adam Wróbel</i>).....	162
Section of Historical Studies (<i>Agnieszka Galczak-Froch</i>).....	169
Section of Technical and Natural Sciences (<i>Maria Palińska</i>).....	174
Section of Pedagogy, Psychology and Sociology (<i>Stanisław Kunikowski</i>).....	176
Report on the Activities of the Audit Committee for the Year 2019 (<i>Jerzy Lewandowski</i>).....	178
Report on the Activities of the Peer Tribunal for the Year 2019 (<i>Zygmunt Gdaniec</i>).....	180
Bibliography	
Bibliography of eastern Kujawy and Dobrzyń land for 2019 (selection) (prepared by <i>Barbara Ziółkowska</i>).....	181
Calendar	
Calendar of eastern Kujawy and Dobrzyń land for 2019 (prepared by <i>Danuta Byczyńska</i>).....	187

OD REDAKCJI

W imieniu Rady Redakcyjnej, a także Komitetu Redakcyjnego przekazujemy do rąk Czytelnika kolejny, jubileuszowy 35. tom „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” poświęcony problematyce życia społecznego i kulturalnego we Włocławku w okresie międzywojennym. Na zawartość obecnego tomu składają się trzy artykuły, które podejmują nowatorskie spojrzenie badawcze na problematykę związaną ze środowiskiem architektonicznym Włocławka okresu międzywojennego (Michał Pszczółkowski), działalnością zakonów i zgromadzeń zakonnych na rzecz społeczności Włocławka (ks. Henryk Witczak) oraz działalnością kulturotwórczą Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w dwudziestolecie międzywojennym (Eliza Sutkowska).

Stałymi działami w poszczególnych tomach „Zapisek...” są: Źródła i materiały, Recenzje i omówienia, Bibliografia oraz Kalendarium. Na szczególną uwagę w obecnym tomie zasługuje część obejmująca stałą pozycję dotyczącą działalności Włocławskiego Towarzystwa Naukowego za rok 2019, na którą składają się sprawozdanie Zarządu Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz sprawozdania poszczególnych sekcji naukowych Towarzystwa.

Szanowni Czytelnicy,

W bieżącym roku ukazuje się 35. jubileuszowy tom „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” — rocznika Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Pierwsze dwa tomy (za lata 1978 i 1979) wydane były nakładem Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego. Z chwilą utworzenia w 1979 r. Włocławskiego Towarzystwa Naukowego periodyk stał się własnością Towarzystwa. Począwszy od 1980 r. redaktorem pierwszych pięciu tomów „Zapisek...” był prof. Marian Kallas, nauczyciel akademicki Wydziału Prawa i Administracji UMK w Toruniu (zmarł w 2020 r.). Następnym redaktorem „Zapisek...” został mgr Marek Zapędowski, założyciel Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, wieloletni dyrektor Muzeum Ziemi

Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, dyrektor Oficyny Wydawniczej „Lega” Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (zmarł w 2013 r.).

Począwszy od tomu ósmego funkcję redaktora sprawował prof. dr hab. Mieczysław Wojciechowski, również członek założyciel WTN, Członek Honorowy Towarzystwa, wieloletni wiceprezes Zarządu WTN. Swoją funkcję społeczną pełnił nieprzerwanie do 2018 r.

Tematyka poszczególnych tomów na przestrzeni 40 lat koncentrowała się wokół takich obszarów i dyscyplin naukowych jak m.in.: historia, archeologia, etnologia, ekonomia, teologia, ochrona środowiska, kultura, oświata, rolnictwo, stosunki społeczne i polityczne. Każdy kolejny tom dotyczył zagadnień związanych bezpośrednio z Włocławkiem oraz regionem Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej. Autorami poszczególnych opracowań naukowych byli zarówno ludzie nauki z wielu ośrodków naukowych i szkół wyższych w Polsce, jak i lokalni działacze realizujący swoje zainteresowania w działalności zawodowej m.in. w kulturze, sztuce, oświacie, życiu gospodarczym i religijnym.

Znaczenie „Zapisek...” dla rozwoju życia naukowego na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej jest wyjątkowo znaczące i godne kontynuacji. W życiu społecznym ruchu naukowego w Polsce rocznik „Zapisek...” zajmuje poczesne miejsce i przyczynia się do pomnażania dorobku wielu środowisk i inteligencji Włocławka oraz regionu. Jest także swoistą płaszczyzną artykułowania własnych zainteresowań wśród osób, dla których tożsamość lokalna jest dobrem najwyższym.

Stanisław Kunikowski

Ciechocinek, 18 listopada 2020 r.

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

DR STEFAN PACZKOWSKI (1927–2020). CZŁONEK ZAŁOŻYCIEL WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO, PEDAGOG, DZIAŁACZ SPOŁECZNY

Dnia 25 IV 2020 r. w wieku 93 lat zmarł członek założyciel Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, wieloletni nauczyciel i wychowawca.

Stefan Paczkowski urodził się 15 III 1927 r. w miejscowości Brzuze na ziemi dobrzyńskiej. Studia wyższe ukończył na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu uzyskując tytuł magistra filologii polskiej. Z uniwersytetem w Toruniu związany był przez kolejne lata, podczas których był wykładowcą oraz pracownikiem Biblioteki Głównej. Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie historii oświaty i wychowania uzyskał w Instytucie Pedagogiki

UMK w Toruniu. Jednak swoją przyszłą pracę zawodową związał z Zespołem Szkół Ogrodniczych w Aleksandrowie Kujawskim, w którym zyskał wyjątkowe uznanie zarówno wśród młodzieży, jak i kadry pedagogicznej. W całym okresie pracy zawodowej był niezmiernie aktywny na polu naukowym i badawczym. Opracowania metodyczne bezpośrednio związane z zawodem nauczyciela publikował m.in. w „Biuletynie Pedagogicznym Szkolnictwa Rolniczego” i „Tygodniku Kulturalnym”.

W dorobku wydawniczym dr. Stefana Paczkowskiego znajduje się ponad 40 artykułów naukowych w większości obejmujących zagadnienia związane z dziejami oświaty i edukacji na terenie Kujaw wschodnich. Do znaczących pozycji należą m.in. *Powszechność nauczania w szkolnictwie podstawowym na Kujawach Wschodnich w okresie II Rzeczypospolitej*, *Kształtowanie się polskiej oświaty i szkolnictwa na Kujawach Wschodnich w czasie I wojny światowej*, *Kształtowanie się władzy ludowej w powiecie nieszawskim (aleksandrowskim) w latach 1945–1948*. Wyjątkowo uznaną pozycją książkową autorstwa dr. Stefana Paczkowskiego było wydawnictwo monograficzne pt. *Służewo na Kujawach Wschodnich* wydane nakładem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego w 1999 r.

W 1979 r. dr Stefan Paczkowski był jednym z ze 127 członków założycieli Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Od samego początku utworzenia Towarzystwa aż do 2000 r. pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Rewizyjnej. Do śmierci pozostał aktywnym członkiem Towarzystwa. Publikował głównie w poszczególnych tomach „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich” poświęconych zagadnieniom historii oświaty i szkolnictwa. Był też aktywnym działaczem społecznym m.in. Wojewódzkiej Rady Postępu Pedagogicznego, Zarządu Miejskiego, Powiatowego, Okręgowego i Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, a także Głównej Komisji Historycznej ZNP. Przez dwie kadencje piastował funkcję radnego Wojewódzkiej Rady Narodowej we Włocławku.

W osobie Doktora Stefana Paczkowskiego środowisko naukowe Włocławskiego Towarzystwa Naukowego straciło człowieka prawego, niezmiernie uczynnego i koleżeńskiego oraz aktywnego na rzecz dobrego imienia Towarzystwa.

Stanisław Kunikowski

**KS. JÓZEF DĘBIŃSKI (1951–2020).
CZŁONEK WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO,
WYBITNY HISTORYK I REGIONALISTA**

W niedzielę 20 IX 2020 r. w 69. roku życia i 45. roku kapłaństwa zmarł ks. prof. Józef Dębiński.

Ks. Józef Dębiński urodził się w 1951 r. w Klonowie, w ziemi dobrzyńskiej. Po ukończeniu Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku przyjął 1 VI 1975 r. święcenia kapłańskie w katedrze włocławskiej. Będąc wikarym, rozpoczął studia w zakresie teologii dogmatycznej na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, które ukończył w 1978 r., uzyskując stopień magistra. Na początku lat osiemdziesiątych XX w. studiował historię na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, jednak magisterium uzyskał w 1998 r. na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Tam też w 2000 r. obronił pracę doktorską, napisaną pod kierunkiem prof. dr. hab. Zbigniewa Karpusa. Ks. prof. J. Dębiński w latach 2003–2009 prowadził zajęcia ze studentami w Instytucie Stosunków Międzynarodowych, a później na Wydziale Politologii i Studiów Międzynarodowych UMK w Toruniu. W 2001 r., za zgodą biskupa włocławskiego, przeniósł się do Torunia, gdzie w późniejszych latach był profesorem Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu.

W 2000 r. wstąpił do Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Był aktywnym członkiem Sekcji Nauk Historycznych, szczególnie w zakresie opracowywania biografów wybitnych postaci Kościoła katolickiego we Włocławku, które zostały opublikowane w serii wydawniczej *Włocławski słownik biograficzny*. Ks. J. Dębiński był autorem wielu referatów naukowych, które wygłaszał podczas spotkań członków Sekcji Nauk Historycznych WTN oraz na konferencjach historycznych, organizowanych przez Towarzystwo. Zainteresowania Księdza Profesora koncentrowały się wokół historii powszechnej i Kościoła katolickiego XX wieku, dziejów Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także teologii dogmatycznej. Był autorem książek: *Biskup włocławski Karol Mieczysław Radoński (1883–1951): życie i działalność*, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918–1939* i *Papież Pius XII a Polska w latach 1939–1945*. Ks. dr hab. Józef Dębiński był wybitnym regionalistą i historykiem Kościoła.

Odszedł od nas na zawsze wybitny człowiek, niezwykle prawy i szlachetny o nieocenionych zaletach charakteru. Pozostanie w naszej pamięci jako osoba bardzo

pracowita, pełna pasji, oddana studentom i sprawom nauki, a przede wszystkim przepelniona dobrem i życzliwością dla innych.

Msza św. pogrzebowa odprawiona została w kościele parafialnym w Ciepieniu w środę 23 września. Następnie zmarły kapłan pochowany został na miejscowym cmentarzu parafialnym.

Władysław Kubiak

Michał Pszczółkowski

Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

ŚRODOWISKO ARCHITEKTONICZNE WŁOCŁAWKA LAT MIĘDZYWOJENNYCH

Słowa kluczowe: dwudziestolecie międzywojenne, Włocławek, Mieczysław Kozłowski, Adolf Buraczewski, Franciszek Krzywda-Polkowski, Stanisław Filasiewicz, Maksymilian Goldberg, Karol Osterloff, Jan Kunert, Władysław Kwapiszewski, Stefan Narębski, Bronisław Wondrausch, Kazimierz Kłosowicz, Jan Kamieński, Antoni Olszakowski, Władysław Popławski, Zygmunt Majewski, Marian Stefanowicz, Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski, Katarzyna Chmielewska-Kottas

ARCHITECTURAL ENVIRONMENT OF WŁOCŁAWEK IN THE INTERWAR PERIOD

Keywords: interwar period, Włocławek, Mieczysław Kozłowski, Adolf Buraczewski, Franciszek Krzywda-Polkowski, Stanisław Filasiewicz, Maksymilian Goldberg, Karol Osterloff, Jan Kunert, Władysław Kwapiszewski, Stefan Narębski, Bronisław Wondrausch, Kazimierz Kłosowicz, Jan Kamieński, Antoni Olszakowski, Władysław Popławski, Zygmunt Majewski, Marian Stefanowicz, Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski, Katarzyna Chmielewska-Kottas

Nie ulega wątpliwości, że dwudziestolecie międzywojenne zapisało się złotymi literami w architektonicznych dziejach Włocławka. Było to wówczas największe miasto powiatowe ówczesnego województwa warszawskiego, i choć daleko mu było do metropolii, to jednak przeżyło ważny okres rozwoju, wyraźnie zaznaczając to w swojej strukturze, przestrzeni i budownictwie. Prowincjonalne dotąd miasto, położone na rubieżach Imperium Rosyjskiego, wkroczyło na drogę ku nowoczesności. XIX-wieczna tkanka urbanistyczna z neostylowymi, w większości skromnymi kamienicami, z rzadka przetykanymi okazałymi budowlami, stopniowo wypełniała się zabudową modernistyczną. Celem niniejszego artykułu jest rozpoznanie i przybliżenie głównych bohaterów włocławskiej sceny projektowej, tworzących jakość architektoniczną międzywojennego miasta¹. Istotny wpływ miały tu ambicje władz

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją rozdziału *Architekci* w książce *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź 2019.

miejskich, powierzających najbardziej prestiżowe projekty w ręce architektów o uznanej renomie, zwłaszcza architektów warszawskich. W ten sposób Warszawa, której wpływ na miasto w latach zaborów ocenia się negatywnie („hamowała prądem swej siły i możliwości skutecznie, choć bezwiednie wszelkie inicjatywy”²), w latach międzywojennych była dla Włocławka inspiracją i źródłem form architektonicznych o wysokiej jakości.

Warszawscy projektanci pojawiali się w mieście dzięki konkursom, organizowanym przez magistrat. Pierwszą taką postacią był **Mieczysław Kozłowski** (1885–1944), architekt stołeczny, zwycięzca w konkursie na projekt szkoły powszechnej przy pl. Staszica z 1919 r. Projektant był synem Karola Kozłowskiego, wybitnego architekta XIX w., autora m.in. projektu teatru w Lublinie i warszawskiej filharmonii. Absolwent paryskiej Szkoły Sztuk Pięknych (1913), w 1917 r. zwyciężył w konkursie na projekt rozplanowania i parcelacji dzielnicy Powiśle przy wiadukcie Poniatowskiego w Warszawie. W późniejszych latach zasłynął jako autor projektu sanatorium w Otwocku (1925–1929), brał też udział w przygotowaniu projektu konkursowego na Pałac Ligi Narodów w Genewie (1927)³.

Kolejną postacią z warszawskiego środowiska architektonicznego, związaną z Włocławkiem był **Adolf Buraczewski** (1881–1965), autor projektów gimnazjum biskupiego przy ul. Łęskiej (1928) i kościoła św. Stanisława na Bularce (1926–1939). Zlecenie na te projekty uzyskał zapewne z racji sprawowanej w tym czasie funkcji architekta diecezji włocławskiej. Buraczewski był absolwentem petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych z 1913 r., a w latach 1922–1924 był asystentem Stanisława Noakowskiego na Wydziale Architektury Politechnice Warszawskiej. Specjalizował się w architekturze sakralnej, zaprojektował m.in. kościoły w Golinie, Osieku czy Wieleninie⁴, a także pomnik poległych obrońców miasta w Łowiczu⁵. W projektowaniu był zwolennikiem klasycznych, reprezentacyjnych form o zacięciu monumentalnym, charakterystycznych dla absolwentów uczelni petersburskiej. Swoje preferencje estetyczne wyraził w pełni w obu projektach, przeznaczonych dla Włocławka.

W pierwszych latach powojennych na włocławskiej scenie projektowej pojawiła się prawdziwa gwiazda międzywojennej architektury — prof. **Franciszek Krzywdą-Polkowski**, który wykonał dla miasta co najmniej dwa projekty: kolonii urzędniczej przy ul. Nowomiejskiej (1922–1925) i szkoły technicznej przy ul. Ogniowej

² M.J. Lech, *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869–1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*, Warszawa 1979, s. 232.

³ S. Łoza, *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954, s. 156.

⁴ F. Burno, *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012, s. 69.

⁵ „Architektura i Budownictwo” 1927, nr 5, s. 162.

(1924). Niewykluczone również, że jego autorstwa jest budynek mieszkalny przy ul. Ogniowej 11, który mógł powstać jako dom mieszkalny nauczycieli szkoły technicznej.

Franciszek Krzywda-Polkowski (1881–1949), absolwent Szkoły Malarstwa, Rzeźby i Architektury w Moskwie, w czasie I wojny światowej dyrektor Szkoły Rzemiosł i Sztuki Stosowanej w Warszawie, na początku okresu międzywojennego kierownik pracowni technicznej sekcji odbudowy w Ministerstwie Robót Publicznych, a w latach 1921–1931 profesor i dziekan Wydziału Architektury Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, był architektem-artystą, gorącym zwolennikiem indywidualizmu w projektowaniu. Jak pisał o nim po wojnie słynny architekt Romuald Gutt, „istotne w jego pracy było to, jak Polkowski sztukę rozumiał, jak wrażliwy był jego stosunek do wszelakiego piękna — zarówno w dziełach stworzonych przez człowieka, jak i w naturze”⁶. Upodobanie dla form narodowego tradycjonalizmu wyrażał w projektowanych koncepcjach dla polskich miast, swoje poglądy estetyczne wdrażał też w licznych projektach mebli, przeznaczonych dla zabytkowych wnętrz (m.in. dla tzw. kuchni królewskiej na Wawelu i dworu w Maluszynie) oraz historycznych założeń ogrodowych (m.in. Park Chopina w Żelazowej Woli, cmentarz wojskowy na Powązkach z projektem trzech kaplic, projekty przekształcenia Ogrodu Saskiego w Warszawie i parku im. Derdowskiego w Jastrzębiej Górze)⁷.

Do przedstawicieli środowiska warszawskiego, związanych w Włocławkiem pojedynczymi projektami, należeli Stanisław Filasiewicz i Maksymilian Goldberg. Były to bardzo znane nazwiska w międzywojennej stolicy, choć obaj reprezentowali różne pokolenia i różne postawy twórcze. **Stanisław Filasiewicz** (1881–1944), autor kamienicy Banku Polskiego przy ul. Botanicznej (1931, ob. ul. Bojańczyka 12), to ważny przedstawiciel nurtu klasycystycznego. Absolwent Politechniki Zurychskiej i Szkoły Politechnicznej we Lwowie, a w pierwszych latach okresu międzywojennego kierownik Oddziału Technicznego Budowy Publicznych Szkół Powszechnych przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w 1924 r. został naczelnym architektem Banku Polskiego i funkcję tę pełnił do 1939 r. Poza okazałymi gmachami bankowymi (m.in. w Łucku, Brześciu nad Bugiem, Gdyni, Baranowiczach, Bielsku-Białej, Ostrowiu Wielkopolskim i Zamościu), projektował też domy mieszkalne dla urzędników banku: domy takie, oprócz Włocławka, powstały w Warszawie, Łodzi, Sosnowcu, Kielcach i Wilnie⁸. Z kolei **Maksymilian Goldberg** (1895–1942), młody żydowski architekt, przewodniczący komitetu redakcyjnego czasopisma „Architektura i Budownictwo”, zamordowany w getcie

⁶ R. G u t t, *Wspomnienie o Franciszku Krzywda-Polkowskim*, „Projekt” 1960, nr 3, s. 28–29.

⁷ S. Ł o z a, dz. cyt., s. 243.

⁸ *Album inżynierów i techników w Polsce*, t. 1, cz. 1, Lwów 1932, s. 46.

warszawskim w czasie II wojny światowej, był zdeklarowanym funkcjonalistą. Do jego najważniejszych realizacji należy tzw. Szklany Dom, który zaprojektował dla kuzynki, słynnej warszawskiej skandalistki Ireny Krzywickiej. Dla Włocławka wykonał projekt urzędu pocztowo-telegraficznego przy al. Chopina (1937). Zaznaczyć należy, że wszyscy wymienieni projektanci — z wyjątkiem Goldberga — reprezentowali pokolenie wykształcone jeszcze przed I wojną światową; byli to twórcy doświadczeni, jednocześnie jednak dość głęboko osadzeni w tradycji późnego historyzmu.

Warszawscy architekci ze względu na prestiżowy charakter wykonywanych projektów wpłynęli niewątpliwie na poziom architektury międzywojennego Włocławka, ich związki z miastem były jednak mniej lub bardziej incydentalne, dlatego większe znaczenie miało miejscowe środowisko projektowe, decydujące o rozwoju architektury miejskiej w sposób permanentny. Szczególną rolę odegrali w tym kontekście architekci miejscy, piastujący jednocześnie funkcję kierowników Wydziału Technicznego Magistratu (obie funkcje były połączone). Funkcję architekta miejskiego powołano w 1921 r., wyłączając sprawy budowlane w mieście z kompetencji architekta powiatowego. Do kompetencji urzędnika na tym stanowisku należała inspekcja policyjno-budowlana i nadzór architektoniczny nad zabudowaniami na terenie miasta (zatwierdzanie projektów zgodnie z obowiązującymi przepisami oraz przestrzeganie, aby nowo wznoszony budynek odpowiadał planowi regulacji miasta), ponadto sporządzanie projektów, kosztorysów i kierownictwo robót przy mniejszych inwestycjach miejskich, wreszcie ogłaszanie konkursów na roboty budowlane i ich rozstrzygnięcie w porozumieniu z magistratem. Zatwierdzając do realizacji, korygując bądź odrzucając składane w magistracie projekty, podejmując decyzje w konkursach, wreszcie projektując samodzielnie inwestycje miejskie (mniejsze w ramach obowiązków służbowych, większe — na osobne zlecenie magistratu), bezpośrednio wpływali na wygląd i jakość włocławskiej architektury. Formalnie nie mogli prowadzić prywatnej praktyki projektowej na terenie miasta, jednak dość często zdarzało się, że magistrat odstępował od tego rygoru na podstawie indywidualnych porozumień.

Karol Osterloff

Źródło: zbiory prywatne

Włocławscy architekci miejscy lat międzywojennych pochodzili z różnych stron kraju — żaden nie był rodowitym włocławianinem, wszyscy natomiast byli wysokiej klasy fachowcami, absolwentami najlepszych uczelni technicznych. Pierwszym urzędnikiem na stanowisku architekta miejskiego był **Karol Osterloff**,

ur. w 1879 r. w podwarszawskim Wawrze. Pochodził z rodziny o korzeniach szwedzkich. W 1905 r. ukończył studia architektoniczne w Petersburgu, studiował także malarstwo na Akademii Sztuk Pięknych w Berlinie. Karierę urzędniczą we Włocławku rozpoczął jeszcze w magistracie niemieckim w 1917 r., obejmując stanowisko kierownika Wydziału Technicznego. Na tej posadzie pozostał po objęciu władzy w mieście przez Polaków. W 1919 r. zrezygnował ze stanowiska na rzecz posady architekta powiatowego, jeszcze kilka miesięcy pełnił jednak nieformalnie obowiązki architekta miejskiego, do czasu, kiedy tę funkcję powierzono Janowi Kunertowi⁹.

Jan Kunert, Galicjanin ur. w Jarosławiu w 1874 r., ukończył studia w zakresie budownictwa na Politechnice Lwowskiej. Przed wybuchem I wojny światowej pracował na stanowisku kierownika Wydziału Budowlanego w Tustanowicach (woj. lwowskie). W 1918 r. brał udział w walkach o Lwów, następnie trafił do Tarnowa, a potem do Kołaczyc koło Jasła, gdzie zaangażował się w prace związane z odbudową zniszczeń wojennych. W 1919 r. objął stanowisko architekta miejskiego we Włocławku, funkcji tej nie sprawował jednak długo, bowiem pod koniec 1920 r. został zatrudniony jako naczelnik inspekcji budowlanej w Toruniu — nawiasem mówiąc, z Włocławkiem rozstał się w dość burzliwych okolicznościach na tle konfliktu z magistratem (sprawy mieszkania służbowego), który zresztą zakończył się w sądzie¹⁰.

Następcą Kunerta na stanowisku architekta miejskiego został **Władysław Kwapiszewski**, ur. w 1882 r. w Kazimierzu Dolnym. Dzieciństwo spędził na w Imperium Rosyjskim (Homel), w 1911 r. ukończył studia architektoniczne w Wyższej Szkole Technicznej w Dreźnie. W latach 1911–1913 praktykował w pracowniach drezdeńskich, m.in. u Martina Dülfera. Po powrocie do kraju pracował przy projekcie miasta-ogrodu Młociny pod Warszawą, po czym wyjechał do Moskwy, gdzie przez dwa lata kierował budowami kamienic, projektowanych w pracowni architekta Władysława Dąbrowskiego. W latach 1916–1918 działał w Kijowie, gdzie się ożenił, a następnie wraz z żoną Julią wrócił do kraju. Pracował w Warszawie na zlecenie Ministerstwa Robót Publicznych, a w 1919 r. objął stanowisko architekta Wydziału Drogowego Warszawskiej Dyrekcji Kolei Państwowych. Niezadowolenie z warunków pracy (brak mieszkań w stolicy, a tym samym codzienne dojazdy

⁹ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APTOW), Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku (1916) 1918–1939 (dalej: AmW), Akta osobiste inż. Osterloff, sygn. 1742. Jako architekt powiatowy wykonywał projekty w rejonie, m.in. zespół budynków szkoły rolniczej w Starym Brześciu. Osterloff pozostał czynny na włocławskiej scenie architektonicznej do końca życia, choć w 1938 r. zamieszkał w podmiejskim Brześciu. Po II wojnie światowej ponownie został architektem miejskim i powiatowym, pełniąc tę funkcję do 1955 r. Pełnił też funkcję prezesa Zarządu Włocławskiego Towarzystwa Oddziału Urbanistów Polskich. Zmarł tragicznie w 1960 r.; A. Cybulski, *Osterloff Karol*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, red. S. Kunikowski, t. 3, Włocławek 2005, s. 125–126.

¹⁰ APTOW, AmW, Akta osobiste inż. Jana Kunerta, sygn. 1731. Architekt przebywał w późniejszych latach w Grudziądzu i Gdyni.

z Milanówka) spowodowało, że w 1921 r. zgłosił kandydaturę na posadę włocławskiego architekta miejskiego. Funkcję tę objął w tym samym roku i sprawował ją przez kolejnych sześć lat, aż do 1927 r., kiedy złożył dymisję. Przyczyną rezygnacji ze stanowiska były narastające od kilku lat nieporozumienia z magistratem (brak spełnionych zobowiązań w sprawie mieszkania służbowego, redukcja poborów, nadmierne obciążenie obowiązkami ze względu na brak personelu technicznego)¹¹.

Rozpisany w połowie 1927 r. konkurs na wakujące stanowisko wygrał **Stefan Narębski**, postać o niezwykle barwnej biografii. Syn lekarza wojskowego, ur. w 1892 r. w czecheńskim Groznm, po śmierci ojca mieszkał wraz z matką i rodzeństwem w Wilnie. W 1911 r. podjął studia w petersburskim Instytucie Inżynierów Cywilnych, a po odzyskaniu niepodległości przez Polskę wyjechał do Warszawy, by kontynuować studia architektoniczne. Podczas studiów poznał Zofię, córkę Antoniego Olszakowskiego, którą poślubił w 1919 r. Trzy lata później Narębski uzyskał dyplom architekta i młoda para osiedliła się we Włocławku, gdzie Narębski podjął pracę w biurze projektowym teścia. Rok później założył samodzielną pracownię architektoniczną. Duża aktywność zawo-

Stefan Narębski z żoną Zofią z d. Olszakowską i córką Barbarą

Źródło: zbiory prywatne

dowa i społeczna projektanta spowodowała, że w 1927 r. powierzono mu posadę architekta miejskiego. Funkcję tę pełnił jednak zaledwie kilka miesięcy, bo jeszcze w tym samym roku wygrał konkurs na takie samo stanowisko, ale w znacznie bardziej prestiżowym miejscu — Wilnie¹². Inteligencja Włocławka żegnała go z wielkim żalem — jak pisano w prasie, „wyjazd p. inż. Narębskiego jest istotnie stratą dla miasta. P. inż. Narębski w ciągu swego pobytu we Włocławku dał się poznać jako człowiek niezwykle czynny, interesujący się wszelkie-

¹¹ APTOW, AmW, Akta osobiste Władysława Kwapiszewskiego, sygn. 1730. W 1928 r. objął stanowisko kierownika Oddziału Regulacji Wydziału Technicznego Zarządu Miejskiego w Łodzi. W 1937 r. został przeniesiony na takie samo stanowisko do Warszawy. Poza projektowaniem (m.in. kościół Najświętszego Zbawiciela w Łodzi), pasjonował się fotografią artystyczną. Zmarł w 1938 r. w Warszawie; S. Ł o z a, dz. cyt., s. 165.

¹² M. P s z c z ó ł k o w s k i, *Stefan Narębski 1892–1966 — architekt, konserwator, profesor. Katalog wystawy*, Toruń 2017, passim.

mi przejawami życia kulturalnego i pracujący pożytecznie w wielu tutejszych instytucjach kulturalnych”¹³.

Kolejnym architektem miejskim miał być warszawianin **Stefan Netto**, który jednak z nieznanых przyczyn zrezygnował z przyjęcia tego stanowiska¹⁴. Ostatecznie posadę objął **Bronisław Wondrausch**, ur. w 1893 r. we Lwowie. Mając 30 lat ukończył Wydział Architektury Politechniki Lwowskiej. W latach 1917–1922 służył w wojsku polskim, następnie w latach 1922–1928 był asystentem w katedrze projektowania architektury macierzystego wydziału. W tym czasie pracował też w lwowskim biurze architektonicznym „Krzyżanowski i Sroczyński”. W 1928 r. objął posadę architekta miejskiego we Włocławku i funkcję tę pełnił do 1935 r., kiedy

Bronisław Wondrausch z żoną Janiną z d. Girard i synem Krzysztofem

Źródło: zbiory prywatne

umowa z magistratem została rozwiązana „na skutek nieprzyjęcia nowych warunków uposażenia, zaproponowanych mu przez zarząd miejski”¹⁵.

Następcą Wondrauscha na stanowisku architekta miejskiego został 31-letni **Kazimierz Kłosowicz**. Urodził się w 1904 r., ale nie ma pewności co do miejsca urodzenia — był to albo Pułtusk, albo Mieciukowo pod Mohylewem. Na pewno kształcił się w gimnazjum wileńskim, a maturę uzyskał w gimnazjum męskim w Pułtusk. W 1934 r. ukończył Politechnikę Warszawską, otrzymując stopień inżyniera budowy dróg i mostów. Ukończył też Szkołę Podchorążych Rezerwy Piechoty w Jarcynie, a w 1932 r. otrzymał awans na podporucznika¹⁶. Stanowisko architekta miejskiego opuścił przed czerwcem 1939 r.

¹³ *Pożegnanie p. inż. Narębskiego przez inteligencję włocławską*, „Ekspress Kujawski” 1928, nr 58, s. 6.

¹⁴ APTOW, AmT, Budowa szkół na Zazamczu, sygn. 3019, k. 6.

¹⁵ APTOW, AmW, Akta osobiste — inż. Wondrausch Bronisław, sygn. 1750, k. 98. W późniejszych latach przebywał w Gdyni. Zginął razem z synem Krzysztofem w Powstaniu Warszawskim; http://www.2wojna.gdynia.pl/UserFiles/File/straty_osobowe_04_2017.pdf [dostęp: 14 lipca 2018]; informacje od krewnych architekta.

¹⁶ W 1939 r. Kłosowicz został zmobilizowany do 2 pułku piechoty Legionów. Walczył w kampanii wrześniowej, po zatrzymaniu przez żołnierzy Armii Czerwonej trafił do obozu jenieckiego w Kozielsku. Zginął wiosną 1940 r. w Katyniu; W. K u b i a k, *Kłosowicz (Klossowicz) Kazimierz*, w: *Włocławski słownik...*, t. 6, Włocławek 2011, s. 50.

Ostatnim architektem miejskim był **Jan Kamiński**, ur. w 1903 r. w Warszawie. W 1930 r. ukończył Szkołę Podchorążych Rezerwy Saperów w Modlinie, a cztery lata później uzyskał dyplom architekta na Politechnice Warszawskiej. W latach 1934–1939 pełnił funkcję architekta miejskiego w Pułtusku i Nasielsku. Posadę we Włocławku objął w czerwcu 1939 r. Funkcję sprawował zaledwie kilka miesięcy, do wybuchu II wojny światowej¹⁷.

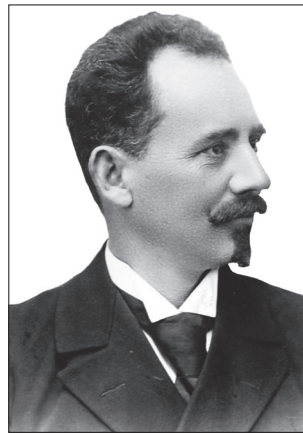
Architekci miejscy prowadzili prywatną działalność projektową, o ile zawarli w tej sprawie porozumienie z magistratem. Do najbardziej aktywnych twórców należał Władysław Kwapiszewski, któremu z racji funkcji powierzano większość miejskich przedsięwzięć architektonicznych lat dwudziestych. Był autorem łaźni miejskiej przy ul. Kapitulnej (1921–1922, ob. nie istnieje), hal targowych przy Zielonym Rynku (1922, ob. nie istnieją), hali maszyn i budynków administracyjno-mieszkalnych cegielni przy al. Chopina (1922, ob. nie istnieją), przebudowy stajni wojskowej na rogu ulic Łęskiej i Ogniowej na szkoły powszechne (1923), adaptacji budynku przy ul. Łęskiej na potrzeby tzw. domu administracyjnego (1923), domu nauczycielskiego przy ul. Ogniowej (1925), tzw. kolonii urzędniczej II przy ul. Nowomiejskiej (1925), baraków robotniczych na Rakutówku (1925), drewnianego kasyna oficerskiego przy ul. Bulwarowej (1926, ob. nie istnieje), budynków Miejskiego Parku Budowlanego na Czerwoncu (1926, zachowany budynek kierownictwa i całkowicie przybudowany budynek stajni), gimnazjum żeńskiego im. Marii Konopnickiej (1926–1932), elektrowni przy ul. Płockiej (1927–1928, ob. nie istnieje), a także zagospodarowania placu Wolności (1925).

Sporym dorobkiem projektowym mógł się pochwalić Stefan Narębski, kojarzony głównie z projektem Muzeum Kujawskiego przy ul. Słowackiego (1927–1930). W rzeczywistości twórczy dorobek tego architekta na terenie Włocławka jest znacznie większy; zanim objął stanowisko architekta miejskiego, był autorem tzw. gimnazjum Steinbokówny u zbiegu ulic Cyganka i Brzeskiej (1928–1930), szpitala żydowskiego przy ul. Stodólnej (1930), kasyna oficerskiego przy ul. Żytniej (1935) oraz licznych budynków mieszkalnych, m.in. kamienic przy ul. św. Antoniego 53 (1925), św. Antoniego 3 (1926–1927) i — prawdopodobnie — przy ob. ul. POW 23, a także niezrealizowanych koncepcji kamienicy przy ul. Kościuszki 21 i rozbudowy kamienicy przy ul. Kościuszki 19. Karol Osterloff, już po zwolnieniu posady, projektował szkołę handlową przy ul. Toruńskiej i kamienice przy ul. Mickiewicza 8 i 10 (1936). Bronisław Wondrausch był autorem najważniejszych miejskich inwestycji lat trzydziestych: stadionu miejskiego przy al. Chopina (1930, ob. nie istnieje), kolonii robotniczej przy ul. Nowomiejskiej (1931) i szkoły przy ul. Wiejskiej

¹⁷ Kamiński brał udział w kampanii wrześniowej jako porucznik w składzie 3 baonu saperów. Podobnie jak Kłosowicz, trafił do niewoli sowieckiej. Zginął w 1940 r. w Katyniu, gdzie spoczywa na Polskim Cmentarzu Wojennym. Centralne Archiwum Wojskowe, Akta personalne, sygn. 12742.

(1934–1935), ponadto wykonał projekt stacji obsługi automobili przy al. Chopina (1932) i schroniska dla bezdomnych na Grzywnie (1931). Prawdopodobne wydaje się również jego autorstwo dworca kolejki wąskotorowej przy ul. Kaliskiej (1930).

Lokalne środowisko wolno praktykujących architektów reprezentowały dwie generacje. Do pierwszej grupy należeli absolwenci uczelni rosyjskich i niemieckich sprzed I wojny światowej, do drugiej — młodzi projektanci, urodzeni około 1900 r., którzy kończyli studia już w wolnej Polsce. Nestorem włocławskiej architektury był **Antoni Olszakowski**, jeden z nielicznych przedstawicieli pokolenia, które działalność zawodową podjęło jeszcze w XIX w. Działający w mieście nieprzerwanie w latach 1887–1932, reprezentował nurt dojrzałego historyzmu, który w warunkach powojennych ewoluował w stronę form tradycyjnych, oscylujących wokół inspiracji architekturą czasów przedrozbiorowych. W ostatnim etapie twórczości zainteresował się modernizmem, rozumianym jako uproszczenie form i redukcja detalu. Architekt zajmował się ponadto czynną działalnością społeczną, pełnił funkcję prezesa Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, a po opuszczeniu miasta przez Stefana Narębskiego przejął wydawanie „Życia Włocławka i Okolicy”. W 1930 r. został pierwszym honorowym członkiem Kujawskiego Stowarzyszenia Techników¹⁸.

Antoni Olszakowski
Źródło: zbiory prywatne

Do ważnych przedstawicieli średniego pokolenia architektów należeli **Władysław Popławski** (1883–1933), **Zygmunt Majewski** (1879–1945) i **Marian Stefanowicz** (?–?). Poglądy estetyczne tych projektantów pozwalają na określenie ich architektami okresu przejściowego — z jednej strony wykształceni w duchu klasyki, z drugiej rozumieli potrzebę uproszczenia form i potrafili się przystosować do nowych tendencji, jakie pojawiły się w latach trzydziestych. Takim architektem był z pewnością Popławski, współwłaściciel przedsiębiorstwa budowlanego „Popławski i Fürstenwald” i twórca projektów architektonicznych, powstających w biurze projektowym firmy (pozwala o tym wnioskować fakt, że na projektach opatrzonych pieczętą przedsiębiorstwa widnieje tylko podpis Popławskiego). Wykonał m.in. projekty szkoły powszechnej przy ul. Kilińskiego (1934) oraz kamienic przy ul. św. Antoniego 25 (1927) i Targowej 5 (1933). Jego twórczość ewoluowała od form

¹⁸ *Z życia techników kujawskich*, „Życie Włocławka i Okolicy” 1920, nr 6, s. 32. Olszakowski opuścił Włocławek w 1932 r., przenosząc się do Warszawy, a po wybuchu II wojny światowej zamieszkał u córki i zięcia w Wilnie, gdzie zmarł w 1942 r.

tradycyjalnych (dom Marii Szołowskiej na rogu ulic Towarowej i Łęskiej, 1925–1928) do ściśle modernistycznych (dom Izabeli Sokołowskiej przy ul. Jagiellońskiej 18, 1933).

Na temat biografii Stefanowicza nie odnaleziono żadnych informacji. O Majewskim wiadomo, że na początku lat międzywojennych był kierownikiem sekcji pomiarów w Wydziale Technicznym, działał też w Kujawskim Stowarzyszeniu Techników (m.in. w marcu 1931 r. wygłosił odczyt *Szkice i pomysły urbanistyczne na użytek i upiększenie naszego miasta*)¹⁹. Obaj architekci projektowali wspólnie. Ich autorstwa są m.in. takie realizacje, jak kamienica przy ul. Targowej 7 (1933–1934) i św. Antoniego 47 (1934). Samodzielnym projektem Stefanowicza była m.in. okazała, klasycyzująca kamienica Powszechnej Robotniczej Spółdzielni Mieszkaniowej przy ul. św. Antoniego 22 z lat 1928–1930. Wykonywał też drobniejsze prace, m.in. projekt domu Stefana Wiśniewskiego przy ul. Lipnowskiej 12a²⁰ (1934, ob. przekształcony). Wśród projektów Majewskiego warto natomiast wymienić kamienice na rogu ul. Targowej i pl. Wolności (1933), na rogu ul. św. Antoniego i al. Chopina (1930), przy ul. Kilińskiego 11 (1936) i Stodólnej 43 (1939, częściowo zrealizowana). Majewski zginął w styczniu 1945 r. z ręki niemieckiego żołnierza²¹.

Młoda generacja wrocławskich architektów, wykształcona po 1918 r., to z reguły projektanci o poglądach modernistycznych, poszukujący, otwarci na nowe tendencje i twórczość uwolnioną od historyzujących detali; wprawdzie mniej doświadczeni, ale dzięki temu bardziej skłonni do eksperymentów. Aktywność zawodową podjęli po 1930 r. Było to środowisko ambitne i prężne, przedsiębiorcze i dobrze osadzone w realiach ówczesnej architektonicznej awangardy. To dzięki nim tworzył się nowy rozdział w architekturze Wrocławka — na ulicach miasta pojawiła się nowoczesna forma, torująca nowe szlaki w estetyce i przestrzeni miejskiej. Do najważniejszych przedstawicieli tego środowiska należeli Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski i Katarzyna Chmielewska-Kottas — te nazwiska pojawiają się najczęściej na projektach wrocławskiej architektury mieszkaniowej. Niestety, zachowane materiały archiwalne nie dostarczają szczegółowych informacji biograficznych na temat tych osób, możliwe jest jedynie rozpoznanie ich twórczości projektowej na terenie miasta. Analiza wykonywanych przez nich projektów potwierdza, że byli to projektanci o wysokim talencie i bardzo dobrym wyczuciu modernistycznej formy.

¹⁹ Z *Kujawskiego Stow. Techników*, „Express Kujawski” 1931, nr 84, s. 4.

²⁰ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Bank Gospodarstwa Krajowego (dalej: AAN, BGK), Projekt (zamienny) domu mieszkalnego na posesji należącej do pana Stefana Wiśniewskiego przy ulicy Lipnowskiej 12a we Wrocławku, sygn. 4240.

²¹ *Martyrologia ludności powiatu wrocławskiego 1939–1945*, <http://martyrologia.wlocla-wek.pl/miasto-wloclawek> [dostęp: 14 lipca 2018].

Z pewnością najbardziej wziętym projektantem był **Kazimierz Kiermasz** (1901–1939). Nie miał wykształcenia politechnicznego — projekty sygnował tytułem „budowniczy”, które zgodnie z ówczesnym prawem budowlanym przysługiwało absolwentom średnich szkół technicznych. Budowniczowie mieli uprawnienia do projektowania i kierowania robotami budowlanymi, z wyłączeniem „budyneków zabytkowych, pomników oraz budynków użyteczności publicznej o charakterze monumentalnym”²². W związku z tym rygiorem działalność Kiermasza ograniczała się do projektów obiektów mieszkaniowych, kamienic i domów jednorodzinnych, które powierzano mu chętnie i często. Można się domyślać, że był konkurencyjny cenowo w stosunku do dyplomowanych architektów, a z pewnością nie mniej od nich utalentowany. Do najbardziej udanych jego realizacji należą kamienice przy ul. Słowackiego 2a (Dom Miłosierdzia przy parafii ewangelicko-augsburskiej, 1936), Kaliskiej ob. POW 1922 (1937), św. Antoniego 29 (1937), Bulwarach 12 (1937–1938), św. Antoniego 20 (1938), a także domy mieszkalne, m.in. przy ul. Dygasińskiego 8 (1936), Stodólnej 16 (1936), Grodzkiej 40 (1937) i Tumskiej 10/12 (1938). Wykonywał także drobniejsze prace, przebudowy i rozbudowy, m.in. dla swoich rodziców — Zygmunta i Janiny Kiermaszów — zaprojektował niewielki dom przy ul. Brackiej 45a²³ (1933, ob. ul. PCK 13, przekształcony). Kiermasz działał aktywnie na polu pracy samorządowej i społecznej, był pracownikiem magistratu na stanowisku rzeczoznawcy budowlanego, a także członkiem zarządu Kujawskiego Stowarzyszenia Techników (m.in. w 1931 r. wygłosił odczyt na temat twórczości architektonicznej Stanisława Noakowskiego)²⁴. Jako porucznik rezerwy artylerii w sierpniu 1939 r. został zmobilizowany i wcielony do 8 Płockiego Pułku Artylerii Lekkiej. Podczas kampanii wrześniowej walczył o twierdzę Modlin, dowodząc 6 baterią III dywizjonu 8 ppal. Ciężko ranny w połowie września pod Kępą Nowodworską, zmarł po kilku dniach w szpitalu wojskowym. Spoczywa na Cmentarzu Powązkowskim²⁵.

Lucjan Jezierski (1903–1970), podobnie jak Kiermasz rodowity włocławianin, ukończył Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej w 1932 r. Jego biuro projektowe znajdowało się pod adresem Warszawska 13; w 1937 r. przeniósł się do własnej kamienicy przy ul. Botanicznej 18b. Jezierski wykonał projekty kilku budynków publicznych. Należy do nich dom opieki dla dzieci bezdomnych

²² Rozporządzenie prezydenta Rzeczypospolitej o prawie budowlanem i zabudowaniu osiedli, Dz.U. z 1928 r., nr 23, poz. 364.

²³ AAN, BGK, Projekt na budowę domu mieszkalnego parterowego murowanego krytego papą i zabudowań gospodarczych na posesji przy ul. Brackiej 45a i należącej do Zygmunta i Janiny małżonków Kiermasz, sygn. 4235.

²⁴ J. Piłatowicz, *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. II, *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005, s. 54.

²⁵ „Gazeta Kujawska” 1948, nr 141, s. 3; M. Krąjowski, *Płock w okresie okupacji 1939–1945*, Płock–Włocławek 2001; *Martyrologia ludności powiatu włocławskiego...*, dz. cyt.

Lucjan Jezierski

Źródło: Narod. Arch. Cyfrowe

i nieuleczalnie chorych — tzw. Mały Dom Opatrzności Bożej, zwany też „Małym Cottolengo” przy ul. Żelazne Wody (1935), szkoła powszechna przy ul. Nowomiejskiej (1939) oraz szereg obiektów mieszkaniowych — m.in. kamienice przy ul. Kaliskiej, ob. POW 41 (1934–1935), Towarowej 3 (1936) i Botanicznej 19b (1937–1938). Był m.in. członkiem Komitetu Budowy Kanalizacji i Wodociągów. W czasie II wojny światowej trafił do obozu w Dachau. Jak się podaje „zginął w Dachau 26 lutego 1942 r., załamany na wieść, że Niemcy rozebrali kościół w Różinowie — dzieło jego życia”²⁶. Informację tę, niezbyt zresztą jasną (zginął czy zmarł pod wpływem silnych emocji?), należy zdementować. Wiadomo bowiem, że architekt przeżył wojnę i zmarł dopiero w 1970 r.

Spozywa na włocławskim Cmentarzu Komunalnym. Być może pomyłka wynikła z faktu, że do Dachau trafił i zginął tam w 1942 r. proboszcz tej parafii, ks. Józef Szymak. Projektowany przez Jezierskiego kościół Chrystusa Króla w Różinowie (ob. Włocławek), rzeczywiście zniszczony podczas okupacji, odbudowano po wojnie według przedwojennego projektu.

Szczególną postacią na tle włocławskiego środowiska architektów była jedyna przedstawicielka płci pięknej — **Katarzyna Chmielewska-Kottas** (1896–1973). Absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej z 1924 r.²⁷ W 1930 r. uzyskała państwowe uprawnienia budowlane; warto dodać, że była jedną kobietą wśród 47 inżynierów, którzy w tym roku pomyślnie zdali egzamin²⁸. W tym miejscu należy podkreślić, że kobiety w zawodzie architekta były w latach międzywojennych zjawiskiem nowym, nawet w Warszawie i innych dużych ośrodkach miejskich, zwracającym uwagę czy będącym wręcz przedmiotem krytyki. Dopiero w 1915 r. zostały dopuszczone do studiów na Politechnice Warszawskiej, a do 1939 r. warszawską architekturę ukończyło 99 kobiet, co na ogólną liczbę 787 dyplomów stanowiło ok. 12,5%. Na tle europejskim był to wysoki wskaźnik, jednakże możliwości rozwoju zawodowego, jakie oferowała kobietom polska kultura lat międzywojennych, były daleko mniejsze. Bariery obyczajowe i społeczne tego okresu powodowały, że wejście do zawodu przedstawiało wielkie problemy. W efekcie najbardziej

²⁶ W. Frątczak, *Kościół rzymskokatolicki we Włocławku w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, red. J. Staszewski, t. 2, Włocławek 2001, s. 232.

²⁷ *Warszawska szkoła architektury 1915–1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, red. J. Zachwatowicz i in., Warszawa 1967, s. 272.

²⁸ *Z Ministerstwa Robót Publ.*, „Budowniczy” 1930, nr 5, s. 7.

ambitne kobiety zmuszone były do szukania wpływu na architekturę za pomocą metod tradycyjnych, najczęściej poprzez małżeństwo z architektem. Najbardziej znane polskie modernistki projektowały zawsze z mężami (Barbara Brukalska, Helena Syrkusowa, Jadwiga Dobrzyńska, Anatolia Hryniewiecka-Piotrowska), rzadziej z partnerami zawodowymi (Maria Wroczyńska)²⁹.

Katarzyna Chmielewska-Kottas to rzadki przykład międzywojennej architektki projektującej samodzielnie, bez współudziału męża. Na temat jej małżonka, Adama Kottasa wiadomo jedynie, że w 1931 r. został członkiem Kujawskiego Stowarzyszenia Techników³⁰, nazwisko to nie pojawia się natomiast w miejskich aktach budowlanych. Popularność projektantki, którą można oceniać dużą liczbą wykonanych projektów, świadczy więc bez wątpienia o dużej dojrzałości i otwartości włocławskiego środowiska inwestorskiego. Architektka prowadziła pracownię pod adresem Szczęśliwa 2. Do najlepszych przykładów jej twórczości należy m.in. dom Barcikowskich przy ul. Kilińskiego 16a (1936) — realizacja, którą śmiało można nazwać perłą włocławskiego funkcjonalizmu, ponadto kamienice przy pl. Wolności 2 (1933–1934, ob. nie istnieje), ul. Karnkowskiego 18 (1936), Słowackiego 7 (1936), Słowackiego 6 (1939), a także dom mieszkalny Spychalskich przy ul. Okrężnej (1937) i częściowo zrealizowany projekt domu ludowego Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Braci i Sióstr Trzeciego Zakonu przy ul. Słowackiego 3 (1933). Ważnym osiągnięciem była też I nagroda w konkursie na projekt szkoły powszechnej na Zamczu.

Warto dodać, że architektka była miłośniczką psów; należała do Polskiego Związku Hodowców Psów Rasowych, była też właścicielką pięknej suki teriera szkockiego o imieniu Altessa Unga (w 1936 r. Altessa Unga otrzymała brązowy medal PZHPR na Wystawie Psów Rasowych w Warszawie)³¹. Po II wojnie światowej Katarzyna Kottas wraz z Władysławem Czajkowskim i Józefem Duklandem założyła Spółkę Techniczno-Budowlaną „Odbudowa” (1946). Spółka została rozwiązana dwa lata później³². Projektantka do śmierci pozostała we Włocławku, spoczywa na Cmentarzu Komunalnym.

W skład włocławskiego środowiska projektowego wchodziłi wreszcie nie tylko dyplomowani architekci, ale także technicy budownictwa z uprawnieniami projektowymi w zakresie budownictwa mieszkaniowego, projektujący dla mniej wymagającej albo mniej majątnej klienteli. Często byli to zresztą zdolni absolwenci szkół

²⁹ Por.: *Architektki*, red. E. Mańkowska-Gryn, Kraków 2016, passim.

³⁰ *Z życia techników kujawskich*, „Życie Włocławka i Okolicy” 1931, nr 2–3, s. 19.

³¹ „Mój Pies” 1936, nr 7, s. 19.

³² APTOW, Akta Sądu Okręgowego we Włocławku, Spółka techniczno-budowlana „Odbudowa” W. Czajkowski i S-ka, sygn. 2251.

budowlanych, nieźle zorientowani w aktualnych trendach projektowych, choć z pewnością mniej odważni w ich stosowaniu. Można tu wymienić takie nazwiska, jak Stefan Kaliszewski, Władysław Brzozowski, Romuald Chmielewski czy Franciszek Brzeski. Domeną tej grupy były przebudowy, rozbudowy i adaptacje obiektów mieszkaniowych.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest rozpoznanie i przybliżenie głównych bohaterów wrocławskiej sceny projektowej lat międzywojennych. Istotny wpływ miały tu ambicje władz miejskich, powierzających najbardziej prestiżowe projekty w ręce architektów o uznanej renomie, zwłaszcza warszawskich (Mieczysław Kozłowski, Adolf Buraczewski, Franciszek Krzywda-Polkowski, Stanisław Filasiewicz, Maksymilian Goldberg). Ich związki z miastem były jednak mniej lub bardziej incydentalne, dlatego większe znaczenie miało miejscowe środowisko projektowe, decydujące o rozwoju architektury miejskiej w sposób permanentny. Szczególną rolę odegrali w tym kontekście architekci miejscy, piastujący jednocześnie funkcję kierowników Wydziału Technicznego Magistratu. Funkcję architekta miejskiego pełnili kolejno **Karol Osterloff, Jan Kunert, Władysław Kwapiszewski, Stefan Narębski, Bronisław Wondrausch, Kazimierz Kłosowicz i Jan Kamiński**. Zatwierdzając do realizacji, korygując bądź odrzucając składane w magistracie projekty, podejmując decyzje w konkursach, wreszcie projektując samodzielnie inwestycje miejskie (mniejsze w ramach obowiązków służbowych, większe — na osobne zlecenie magistratu), bezpośrednio wpływali na wygląd i jakość wrocławskiej architektury.

Lokalne środowisko wolno praktykujących architektów reprezentowały dwie generacje. Do pierwszej grupy należeli absolwenci uczelni rosyjskich i niemieckich sprzed I wojny światowej, do drugiej — młodzi projektanci, urodzeni około 1900 r., którzy kończyli studia już w wolnej Polsce (Antoni Olszakowski, Władysław Popławski, Zygmunt Majewski, Marian Stefanowicz). Poglądy estetyczne tych projektantów pozwalają na określenie ich architekturami okresu przejściowego — z jednej strony wykształceni w duchu klasyki, z drugiej rozumieli potrzebę uproszczenia form i potrafili się przystosować do nowych tendencji, jakie pojawiły się w latach trzydziestych.

Młoda generacja wrocławskich architektów, wykształcona po 1918 r., to z reguły projektanci o poglądach modernistycznych, poszukujący, otwarci na nowe tendencje i twórczość uwolnioną od historyzujących detali; wprawdzie mniej doświadczeni, ale dzięki temu bardziej skłonni do eksperymentów. Do najważniejszych przedstawicieli tego środowiska należeli Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski i Katarzyna Chmielewska-Kottas. Aktywność zawodową podjęli po 1930 r. Było to środowisko ambitne i prężne, przedsiębiorcze i dobrze osadzone w realiach ówczesnej architektonicznej awangardy. To dzięki niemu tworzył się nowy rozdział w architekturze Wrocławka.

SUMMARY

The aim of the article is to identify and present the main characters of the Wrocław design stage in the interwar period. The ambitions of the municipal authorities, entrusting the most prestigious projects to renowned architects, especially those from Warsaw (Mieczysław

Kozłowski, Adolf Buraczewski, Franciszek Krzywda-Polkowski, Stanisław Filasiewicz, Maksymilian Goldberg) had a significant impact here. Their ties with the city were, however, more or less incidental, so the local design environment was more important, as it permanently determined the development of urban architecture. In this context, city architects, who were also the heads of the Technical Department of the City Hall, played a special role: Karol Osterloff, Jan Kunert, Władysław Kwapiszewski, Stefan Narębski, Bronisław Wondrausch, Kazimierz Kłosowicz and Jan Kamiński. The local community of free practicing architects represented two generations. The first group included graduates of Russian and German schools from before the First World War (Antoni Olszakowski, Władysław Popławski, Zygmunt Majewski, Marian Stefanowicz), the second — young designers, born around 1900, who finished their studies in free Poland (Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski, Katarzyna Chmielewska-Kottas). The young generation of Włocławek architects were usually designers with modernist views, open to new trends and creativity, free from historicizing details. Thanks to them a new chapter in the architecture of Włocławek was being created.

Bibliografia

Album inżynierów i techników w Polsce, t. I, cz. I, Lwów 1932.

Burno F., *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2012.

Łoza S., *Architekci i budowniczowie w Polsce*, Warszawa 1954.

Piłatowicz J., *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.*, t. II. *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005.

Pszczółkowski M., *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź 2019.

Pszczółkowski M., *Stefan Narębski 1892–1966 — architekt, konserwator, profesor. Katalog wystawy*, Toruń 2017.

Włocławek. Dzieje miasta, red. J. Staszewski, t. 2, Włocławek 2001.

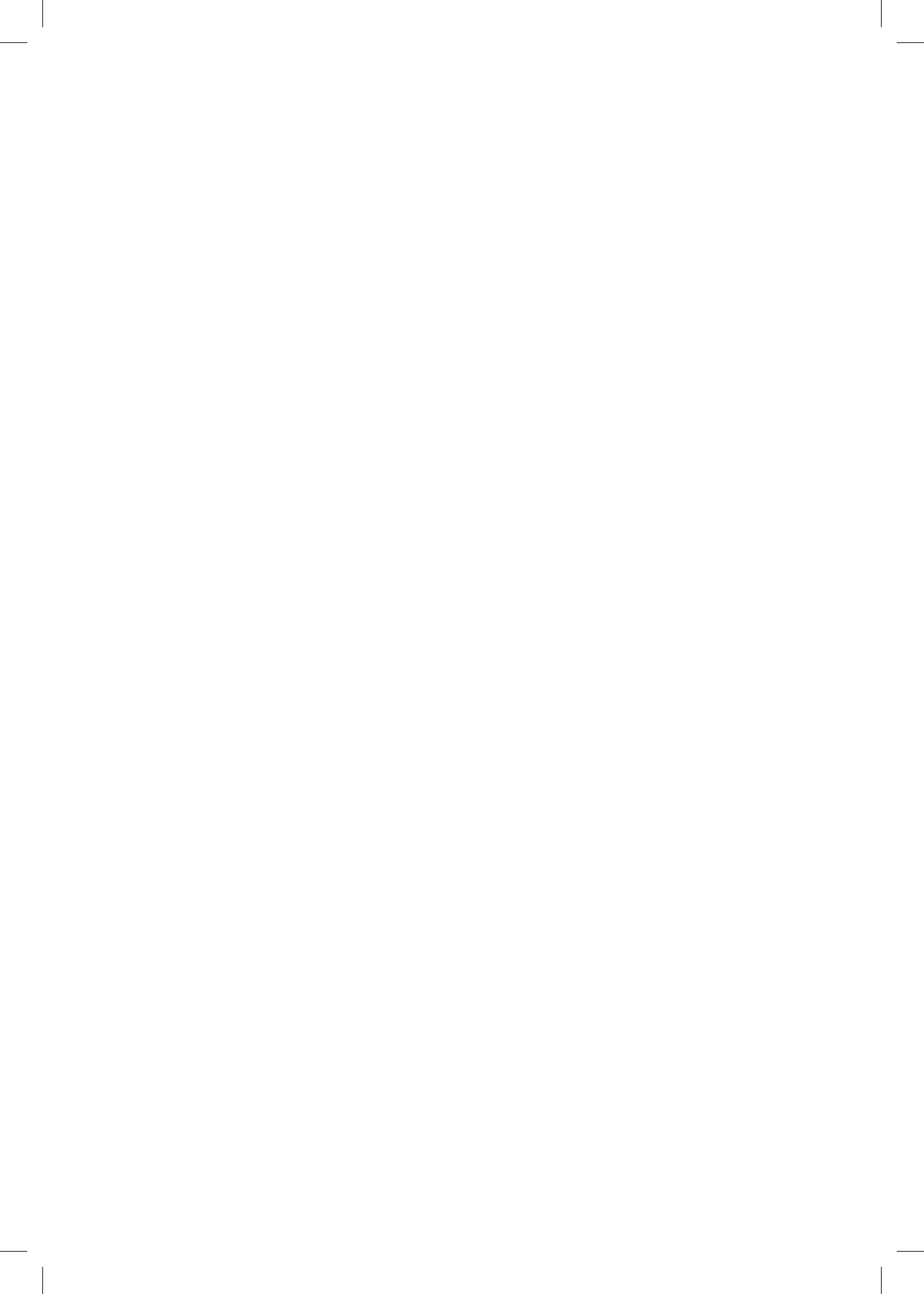
Włocławski słownik biograficzny, red. S. Kunikowski, t. 3, Włocławek 2005.

Włocławski słownik biograficzny, red. S. Kunikowski, t. 6, Włocławek 2011.

Nota o autorze

Michał Pszczółkowski, dr hab., prof. ASP w Gdańsku.

Aktualne miejsce pracy: Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku.

Ks. Henryk Witczak

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie Oddział Konin

DZIAŁALNOŚĆ ZAKONÓW I ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH NA RZECZ SPOŁECZNOŚCI WŁOCŁAWKA W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Słowa kluczowe: okres międzywojenny, społeczność Włocławka, Kościół katolicki, zakony, działalność zakonna, duszpasterstwo, posługa charytatywna, działalność oświatowo-wychowawcza, szkolnictwo zakonne, działalność usługowa

ACTIVITY OF ORDERS AND RELIGIOUS CONGREGATIONS FOR THE BENEFIT OF THE COMMUNITY OF WŁOCŁAWEK IN THE INTERWAR PERIOD

Keywords: interwar period, community of Włocławek, The Catholic church, orders, religious activity, ministry, charity service, educational activities, religious education, service activities

W artykule przyjrzymy się działalności zakonów posługujących we Włocławku w okresie międzywojennym. Wykażemy ich różnorodną aktywność, która pozwoli zauważyć kwestię postawioną w tytule, a mianowicie jaką działalność na rzecz społeczności Włocławka prowadziły wspólnoty zakonne. Podstawę do napisania artykułu stanowiły materiały źródłowe znajdujące się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku i istniejące już opracowania. Dla ułatwienia artykuł został podzielony na trzy części: 1. Zakony i zgromadzenia zakonne; 2. Przegląd sytuacji — instytucje zakonne we Włocławku; 3. Działalność na rzecz społeczności miasta.

Zakony i zgromadzenie zakonne

Obserwacja wydarzeń związanych z dziejami Kościoła pozwala zauważyć, że co pewien czas pojawiają się w społeczeństwach problemy, których nie można rozwiązać dostępnymi środkami. Trudna rzeczywistość pobudza więc ludzi do szukania

sposobu na ich rozwiązanie. Bowiem to ludzie rozwiązują problemy, a dopiero za nimi idą powołane przez nich instytucje.

Wyjątkowość ich życia i działań, które podejmowali, powoduje, że z czasem wielu z nich Kościół wyniósł na ołtarze. Świętych założycieli mają niektóre z działających w okresie międzywojennym we Włocławku wspólnoty zakonne. Należą do nich: św. Alojzy Orione¹, św. Franciszek z Asyżu², bł. Honorat Koźmiński³, św. Kamil Lellis⁴, św. Wincenty a Paulo⁵, natomiast bp. Wojciechowi Owczarkowi przysługuje tytuł sługi Bożego⁶.

Jak wynika z powyższego, każdy zakon ma założyciela, świętego patrona, a także cel dla którego został powołany. O założycielach już wspomniano, teraz kilka słów o patronach. Funkcjonujące wspólnoty, zwłaszcza żeńskie, za patronkę obierają zazwyczaj Matkę Bożą, ale jest też zakon, którego patronką jest św. Urszula. W zakonach męskich bardzo często patronem jest św. Józef, w naszym przypadku również będzie tak, że zakon w nazwie odwołujący się do Najświętszej Maryi Panny, będzie miał patrona św. Józefa i od niego będzie nazywany.

Wspólnoty zakonne są powołane po to, aby swoim członkom pomóc w osiągnięciu zbawienia — to podstawowy cel każdego zakonu. Zakonnik ma ten cel osiągnąć na drodze realizacji trzech ślubów: czystości, posłuszeństwa i ubóstwa. Bywa również, że wprowadzany jest czwarty ślub. Choć, jak już zauważono, instytuty zakonne powstawały zazwyczaj dla rozwiązania jakiegoś problemu, dlatego też założyciel w regule i konstytucjach zakonnych określał charyzmat zakonny, czyli zewnętrzny cel działalności. Zakony funkcjonują jako męskie lub żeńskie, jeżeli w danym zakonie jest gałąź męska i żeńska (np. orioniści i orionistki), to i tak funkcjonują one jako odrębne wspólnoty.

Część późniejszych instytutów zakonnych, wcześniej istniała w ramach wspólnoty III Zakonu Franciszkańskiego lub Żywego Różańca, a dopiero po fazie reorganizacji przyjęła formę zgromadzenia. Tak jest w przypadku Sióstr Wspólnej Pracy, stąd najpierw mamy pierwotną formę stowarzyszenia religijnego, które następnie przeradza się w zakon.

Dlaczego zakon podejmował posługę w danym miejscu? Zazwyczaj następowało to na zaproszenie miejscowego biskupa, ale zdarzało się również, że wspólnotę zachęcała osoba świecka lub duchowna, a dopiero po wstępnych konsultacjach,

¹ B.K. Majdak, *Orione*, w: *Encyklopedia katolicka* (dalej: *EK*), t. 14(2010), kol. 790–791.

² A. Żynel, *Franciszek z Asyżu*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 426–427.

³ J. Bartoszewski, *Honorat Koźmiński*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1206–1209.

⁴ J. Kuk, *Kamil Lellis*, w: *EK*, t. 8(2000), kol. 501–502.

⁵ W. Umiański, *Wincenty a Paulo*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 661–662.

⁶ L. Jędrzejczak, *Owczarek Wojciech*, w: *Włocławski słownik biograficzny* (dalej: *WISB*), red. S. Kunikowski, t. 2, Włocławek 2005, s. 137–140.

na kolejnym etapie sprawę przedstawił miejscowemu biskupowi, który zatwierdził dom zakony w danym miejscu. Czasem wspólnota powstawała w wybranym miejscu (Siostry Wspólnej Pracy) i była naturalną odpowiedzią na miejscowe potrzeby.

W roku 1939, we Włocławku swoje placówki posiadały następujące męskie instytuty zakonne: franciszkanie-reformaci⁷, kamilianie⁸, orioniści⁹ oraz niekleryckie (bez księży) — Słudzy Najświętszej Marii Panny III Zakonu Świętego Franciszka z Asyżu, popularnie zwani Braćmi św. Józefa¹⁰. Ponadto wspólnoty żeńskie: urszulanki¹¹, szarytki¹², Siostry Wspólnej Pracy od Niepokalanej Marii¹³, Siostry Franciszki Rodziny Maryi¹⁴, orionistki¹⁵. Ponadto niewymienione w tym spisie westiarki i honoratki. Wcześniej również przez krótki czas funkcjonowało bezhabitowe Zgromadzenie Matki Bożej Częstochowskiej.

Wykazane wspólnoty będą stanowiły przedmiot badań, który posłuży do zrealizowania tematu artykułu.

Przegląd sytuacji — instytuty zakonne we Włocławku

Poniżej przyjrzymy się istniejącym we Włocławku instytutom zakonom i prowadzonym przez nie dziełom. Najpierw zwróćmy uwagę na te, które pojawiły się przed rokiem 1918.

Franciszkanie-reformaci (reformaci) do Włocławka sprowadzeni zostali przez bp. Jędrzeja Lipskiego w roku 1625¹⁶. Osiedlili się przy nowo zbudowanym ze środków fundacji Wojciecha i Doroty Romantowskich kościele Wszystkich Świętych¹⁷.

Dlaczego przybyli? Od XVI w. na tle wspólnot protestanckich zauważono słabość funkcjonowania katolickich parafii. Wynikała ona ze schematyzmu w ich działaniu, a także kaznodziejstwie polegającym na trudnych wywodach

⁷ *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1939*, s. 176.

⁸ Tamże, s. 177.

⁹ Tamże, s. 180.

¹⁰ Tamże, s. 44.

¹¹ Tamże, s. 181.

¹² Tamże, s. 182.

¹³ Tamże, s. 185–186.

¹⁴ Tamże, s. 188–189.

¹⁵ Tamże, s. 194.

¹⁶ *Diecezja Włocławska 2000*, oprac. W. Frątczak i in., Włocławek 2000, s. 713.

¹⁷ H. Witczak, *Powstanie i rozwój sieci parafialnej we Włocławku*, „*Studia Włocławskie*” (dalej: StWł) 17(2015), s. 390.

Siedziba III Zakonu we Włocławku, niższy budynek sala widowiskowa (róg ul. Słowackiego i Mickiewicza)

filozoficzno-teologicznych przy braku żywych ilustracji nauczanych prawd. Stąd w tamtym czasie reformaci w liturgii dali społeczności Włocławka barwną ilustrację prawd wiary, a więc szopki bożonarodzeniowe i inne misteria obrazujące rok liturgiczny. W kaznodziejstwie pojawiły się postacie świętych, które swoim życiem w prosty sposób ilustrowały głoszoną przez Kościół naukę. Proste formy przekazu prowadziły do jednoznacznego życia religijnego opartego o sakrament pokuty i Mszę św. Zakonnicy ze swoimi kazaniami chętnie byli przyjmowani na kaznodziejów katedralnych czy farnych. Z czasem pojawił się III Zakon i inne bractwa oparte na duchowości franciszkańskiej, odżyły też dotychczas istniejące wspólnoty brackie. Zakon najpierw podejmował posługę duszpastersko-kontemplacyjną¹⁸, by w XIX w. zająć się prowadzeniem szkoły: wydziałowej (średnia 1814–1819), elementarnej (1819–1865).

Niestety w ramach prześladowań po powstaniu styczniowym zakony zostały poddane represjom, których finałem był zakaz funkcjonowania wspólnot. Klasztor we Włocławku stał się klasztorem etatowym, w którym przebywali starsi zakonnicy, bez możliwości systematycznych działań duszpasterskich, właściwie oczekujący na śmierć¹⁹.

¹⁸ A. Wiśniowski, *Franciszkanie — geneza i dzieje po 1517. Reformaci*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 487–489; t e n ż e, *Franciszkanie — w Polsce po 1517. Reformaci*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 501–505.

¹⁹ *Diecezja Włocławska...*, s. 713.

Jednak i wtedy kierownictwo duchowe prowadzone w konfesjonale doprowadziło do błogosławionych owoców, które z czasem wydały wspaniałą plon życia duchowego, czego przykładem może być działalność o. Ksawerego Sforskiego²⁰, a później o. Feliksa Dwornickiego²¹.

Już w interesującym nas okresie reformacji ofiarowali społeczeństwu duszpasterstwo oparte na ww. zasadach. Masowe w swojej liczbie duszpasterstwo grupowe związane z Bractwem Różańcowym i III Zakonem liczyło w 1919 r. około 1400 członków. O. Dwornicki zakupił dla potrzeb III Zakonu budynek (ob. róg ulic Słowackiego i Mickiewicza) z wspaniale wyposażoną biblioteką. Wspólnota prowadziła tam działalność wydawniczą, wychodził „Głos św. Franciszka Serafickiego”, ukazywały się podręczniki i modlitewniki tercjarskie. W budynku znalazło schronienie kilka staruszek, a także otwarto tam pralnię świadczącą usługi dla ludności, z której dochody wspierały utrzymanie domu²². W 1933 r. wspólnota wybudowała salę teatralną, co umożliwiło tercjarskiemu zespołowi aktorskiemu wystawianie sztuk scenicznych i wyświetlanie filmów religijnych.

Działalność III Zakonu we Włocławku była tak prężna, że poproszono wspólnotę o zorganizowanie Ogólnopolskiego Kongresu Tercjarskiego. We Włocławku odbyły się dwa takie zjazdy, pierwszy w dniach 6–9 IX 1919 r., a drugi 1–4 X 1937 r., w którym wzięło udział 17 kongregacji z całej Polski²³.

Szczególnym sposobem działania duszpasterskiego było prowadzenie od 1919 r. ochronki (przedszkola) dla 70 dzieci z biednych rodzin. Dzieci przebywały w placówce od godz. 9.00 do 15.00, otrzymując podstawy nauczania, obiad, a niektóre także pomoc materialną²⁴. Ochronka była utrzymywana z funduszu klasztornego i dotacji miasta (600 zł rocznie). Opiekunem był o. Franciszek Śliwa²⁵. Zakonnicy byli także katechetami²⁶. Przed wybuchem II wojny światowej w klasztorze było czterech ojców i czterech braci, czyli razem ośmiu zakonników²⁷.

Przełom XVIII i XIX wieku to czas, gdy nie wystarczały już dotychczasowe szpitale, będące domami opieki dla starców i kalek (xenodochia), pojawiła się pilna potrzeba zorganizowanego leczenia chorych. W roku 1823 staraniem ks. kan.

²⁰ A.J. Szteinke, *Sforski Narcyz Marcelin w zakonie Ksawery*, w: *WISB*, t. 1(2004), s. 155–156.

²¹ Tenże, *Dwornicki Walerian w zakonie Feliks*, w: *WISB*, t. 4(2006), s. 29–30.

²² Tamże, s. 44.

²³ Tamże, s. 47.

²⁴ M. Morawski, *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003, s. 327.

²⁵ M. Pawlak, *Oświata i szkolnictwo w latach 1918–1939*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 2, Włocławek 2001, s. 144.

²⁶ A.J. Szteinke, *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów we Włocławku 1625–1997*, Włocławek 1998, s. 42.

²⁷ S. Librowski, *Materiały do dziejów Diecezji Włocławskiej*, Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne (dalej: ABMK), t. 38(1979), s. 336–337.

Antoniego Fijałkowskiego (późniejszy arcybiskup warszawski) powstał szpital św. Antoniego. W tym celu wykorzystano dawny magazyn solny, do którego w latach 1830–33 dobudowano skrzydło z dwiema salami dla chorych i mieszkaniem dla sióstr. Przygotowanie budynków i wprowadzenie personelu medycznego nie załatwiało najistotniejszej sprawy, a mianowicie opieki nad chorymi. To właśnie dlatego sprowadzono do Włocławka w 1877 r.²⁸ Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo²⁹, popularnie zwane szarytkami.

W powstałym 1 III 1877 r. na terenie szpitala domu zamieszkało i rozpoczęło pracę pięć sióstr: dwie zajmowały się pielęgnacją chorych, po jednej: pralnią, apteką i szwalnią. Administracja szpitalna początkowo był im niechętna, a po konflikcie w 1886 r. w szpitalu pozostały tylko trzy siostry. Jednak pełna poświęcenia praca, śmierć trzech sióstr po zarażeniu się od chorych (I wojna), posługa przy opatrywaniu rannych na linii obrony (1920)³⁰, doprowadziła do zmiany nastawienia i ponownego zwiększenia obsady.

Mimo nacisków zgromadzenia praktykującego cykliczną wymianę kadr, władze szpitala nie wydały zgody na zmianę personelu, czego przykładem była s. Józefa Sejpp³¹, która prawie 40 lat spędziła we włocławskim szpitalu. W roku 1930 siostry założyły drugą placówkę w Wieńcu Zdroju, która była miejscem wypoczynkowym dla sióstr i duchowieństwa, a z czasem również i świeckich³². W domu tym przebywało od pięciu do ośmiu sióstr³³.

Do powstania Stowarzyszenia Kobiet Wspólna Praca przyczyniła się współpraca F. Rakowskiej³⁴ i M. Wojniewicz³⁵, ich duchowym inspiratorem był o. K. Sforski. Początki stowarzyszenia sięgają 10 IV 1889 r., kiedy to grupa kobiet zobowiązała się do wspólnej pracy i życia według rad ewangelicznych³⁶. Działając w ramach Wspólnoty Żywego Różańca, doprowadziła do wyłonienia się stowarzyszenia Wspólna Praca, które pod szyldem zakładu krawieckiego „Wojniewicz–Rakowska” powadziło wspólne życie na zasadzie III Zakonu Franciszkańskiego. Stowarzyszenie zostało zarejestrowane w roku 1910 przez władze carskie, a zatwierdzone

²⁸ *Diecezja Włocławska...*, s. 784.

²⁹ W. Umiński, *Szarytki*, w: *EK*, t. 18(2013), kol. 1424–1425.

³⁰ K. Rulka, *Placówki Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Diecezji włocławskiej*, w: *W Panu złożyłem nadzieję. Księga pamiątkowa ku czci Biskupa Czesława Lewandowskiego w 80. rocznicę urodzin*, praca zbiorowa, Włocławek 2002, s. 200–201.

³¹ T. Rejmanowski, K. Rulka, *Seipp Józefa*, w: *WISB*, t. 4(2006), s. 143–144.

³² K. Rulka, *Placówki Sióstr...*, s. 208.

³³ S. Librowski, dz. cyt., s. 387.

³⁴ L. Jędrzejczak, *Rakowska Franciszka*, w: *WISB*, t. 1(2004), s. 147–148.

³⁵ Tenże, *Wojniewicz Michalina*, w: *WISB*, t. 5(2008), s. 162–163.

³⁶ *Diecezja Włocławska...*, s. 790.

w 1911 r. Początkowo była to szwalnia obsługująca mieszkańców miasta i okolic, która przy tej okazji prowadziła działalność pobudzającą do życia religijnego. Z czasem wykształciło się z niej zgromadzenie³⁷. Po śmierci o. Sforskiego (1911) opiekę nad wspólnotą przejął ks. W. Owczarek³⁸.

Jak już wyżej zauważono, po powstaniu styczniowym wprowadzono zakaz funkcjonowania zakonów, co skutkowało zakazem zakładania nowych wspólnot. Na tym też podłożu wspaniałe rezultaty przyniosło kierownictwo duchowe prowadzone m.in. przez o. Honorata Koźmińskiego. Do niego zgłaszało się wielu szlachetnych ludzi, którzy chcieli poświęcić się służbie Bożej w zakonie, a z powodu zakazu władz państwowych nie mogli tego uczynić. O. Honorat zachęcał ich do zakładania instytutów bezhabitowych — w ten sposób założył 26 wspólnot³⁹. Wspólnoty te, dzięki inicjatorowi o. Honoratowi Koźmińskiemu określane wspólną nazwą — zgromadzenia honorackie, zazwyczaj prowadziły zewnętrzną działalność jako warsztaty rzemieślnicze lub inne placówki podejmujące pracę na rzecz społeczeństwa. Do grupy tych zgromadzeń zaliczamy także westiarki, honoratki i sługi Maryi.

Zgromadzenie Sióstr Westiarek Jezusa⁴⁰ zostało założone w roku 1882, przez o. Honorata Koźmińskiego i S.J. Kawecką w Zakroczymiu, a do Włocławka przybyło pomiędzy 1886 r. a 1889 r., sprowadzone przez ks. F. Stopierzyńskiego⁴¹. Zostało zatwierdzone na prawie diecezjalnym przez bp. A.K. Bereśniewicza⁴² w roku 1898, a w 1900 r. przyłączone do rodziny franciszkańskiej⁴³. Sprowadzono je celem opieki nad kościołem katedralnym i seminaryjnym.

W latach 1890–1900 we Włocławku znajdował się dom generalny zgromadzenia. Jednak zmieniająca się rola domu spowodowała zmianę miejsca zamieszkania sióstr, dopiero od roku 1933 zamieszkały na stałe przy ul. Brzeskiej 7. Prowadziły pracownię „Wdzięczna Praca”, w której wykonywano i naprawiano szaty liturgiczne. W roku 1929 pod szyldem pracowni powstał związek religijny stanowiący osobę moralną⁴⁴. Trudno jednak ustalić liczbę sióstr będących we Włocławku, jedynie przez analogię można zauważyć, że w roku 1949 było ich osiem⁴⁵.

³⁷ S. Brzozeczki, *Wspólnej Pracy Siostry od Niepokalanej Maryi*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 998–999.

³⁸ *Diecezja Włocławska...*, s. 791.

³⁹ J. Duchniewski, *Honorackie zgromadzenia*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1202–1205.

⁴⁰ E. Ziemann, *Westiarki Jezusa*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 394.

⁴¹ W. Frątczak, *Zakony żeńskie w diecezji włocławskiej*, w: *W Panu złożyłem nadzieję. Księga pamiątkowa...*, s. 181.

⁴² W. Kujawski, *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *WiSB*, t. 3(2005), s. 7–10.

⁴³ E. Ziemann, dz. cyt., kol. 394.

⁴⁴ *Diecezja Włocławska...*, s. 789.

⁴⁵ S. Librowski, dz. cyt., s. 355.

Rozwój przemysłu w mieście powodował, że w miejscowych fabrykach oprócz robotników pojawiały się robotnice, którym brakowało wykształcenia i ukształtowania życiowego. Aby podjąć się tego zadania, do Włocławka przybyło Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi (siostry fabryczne), założone w roku 1888 w Warszawie przez o. Honorata i A.R. Godecką w celu pracy nad pogłębianiem i ożywianiem wiary wśród robotnic fabrycznych, a także udzielania im pomocy materialnej i moralnej oraz wychowania i nauczania dzieci. Do Włocławka pierwsze siostry przybyły w 1890 r.⁴⁶

Ze względu na ukrywanie się wspólnoty przed władzami zaborczymi nie są w pełni znane jej początki w mieście, choć przez pewien czas, w latach 1899–1902 funkcjonował tu dom generalny tworzącego się zgromadzenia. Mieścił się przy ul. Brzeskiej, w nim siostry otworzyły pracownię: sukien, haftu i pończoch. W roku 1901 przy ul. Wiślanej zorganizowały przytułek dla dziewcząt pracujących w pobliskich fabrykach. Mieszkało w nim do 20 robotnic, jednak inwigilacja władz carskich, wymusiła przeniesienie domu generalnego, a w końcu zamknięcie przytułku w roku 1902.

Biskup S. Zdzitowiecki powierzył im również inną posługę, mianowicie prowadzenie ochronki diecezjalnej, czytelnicy i wypożyczalni książek, schroniska dla sierot, a w latach 1914–1918 księgarni diecezjalnej i intronigatorni. Od roku 1918 bp W. Owczarek zlecił im także prowadzenie Szkoły Gospodarczo-Ogrodniczej na Glinkach. Mieściła się na posesji, na której później funkcjonował dom Sióstr Wspólnej Pracy. Szkoła istniała do końca listopada 1919 r.⁴⁷

Ponadto w latach 1927–1939 siostry pracowały w Męskim Gimnazjum Diecezjalnym im. Długosza, w bursie przy ul. Łęskiej zajmując się działem gospodarczym oraz infirmerią (opieka nad chorymi). Ponieważ we wrześniu 1939 r. gmach gimnazjum i internat zostały zajęte przez Niemców, siostry przeniosły się do drewnianego budynku sióstr westiarek⁴⁸.

Ciągłym problemem miasta był stały wzrost liczby mieszkańców na skutek migracji do Włocławka ludności z okolicznych miasteczek i wsi. Zatrudniano ich albo jako pracowników na słabo płatne stanowiska, albo pozostawali bezrobotni. Zorganizowanie przygotowania zawodowego stanowiło więc pilną potrzebę.

Na zasadzie zgromadzenia bezhabitowego w roku 1883 w Zakroczymiu powstało Zgromadzenie Sług Najświętszej Maryi Panny Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu⁴⁹, popularnie zwane Braćmi św. Józefa. Jego celem było bezpłatne

⁴⁶ M. Rygielska, *Honoratki*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1209–1211.

⁴⁷ *Diecezja Włocławska...*, s. 744–745.

⁴⁸ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

⁴⁹ J. Duchniewski, *Bracia Służdy Maryi Niepokalanej*, w: *EK*, t. 2(1995), kol. 1006–1007.

Budynek w którym w latach międzywojennych mieściło się Zgromadzenie Sług Maryi (wtedy pl. Kopernika 5/6)

szkolenie zawodowe rzemieślników chrześcijańskich, zwłaszcza sierot i pochodzących z biednych rodzin. We Włocławku pojawili się już około 1903 r. Główna siedziba mieściła się przy ul. Leśnej 24. Ponadto, w roku 1928 otworzyli drugi dom przy pl. Kopernika 5/6. Posiadali ogród warzywno-owocowy z cieplarnią przy domu głównym (8 mórg tj. 4 ha) i gospodarstwo rolne we wsi Józefów⁵⁰. W 1939 r. wspólnota włocławska liczyła około 50 braci w budynku przy ul. Leśnej 24⁵¹ i 15 braci na pl. Kopernika 5/6⁵².

Do 1921 r. zakonnicy prowadzili Szkołę Rzemiosła św. Józefa dla sierot i ubogich chłopców. Przy swoich domach tworzyli zakłady rzemieślniczo-wychowawcze, pełniące rolę szkół zawodowych, w których prowadzono systematyczną pracę wychowawczą. Dla prowadzenia tej działalności stowarzyszenie przyjęło nazwę Zakłady Rzemieślniczo-Wychowawcze pw. św. Józefa z siedzibą w Warszawie i na terenie całej Polski mogło otwierać swoje filie. Członkami stowarzyszenia byli bracia ze zgromadzenia⁵³. W ten sposób młodzieży, szczególnie wiejskiej, dawano

⁵⁰ S. Librowski, dz. cyt., s. 375.

⁵¹ B. Żabierek, *Zgromadzenie Braci Sług Maryi Niepokalanej (Bracia św. Józefa) we Włocławku*, StWi, 22(2020), s. 435.

⁵² S. Librowski, dz. cyt., s. 341.

⁵³ B. Żabierek, dz. cyt., s. 441.

możliwość nauki zawodu i zdobycia odpowiednich kwalifikacji. Oprócz troski o wykształcenie zakonnicy dbali o formację duchową swoich podopiecznych. Każdy z mistrzów zawodu był dla ucznia zarówno nauczycielem, jak również wychowawcą. Uczniowie mieszkali w oddzielnych pokojach (internat), raz w tygodniu mieli pogadanki religijne. Dla nich też organizowano zajęcia: sportowe, kółko teatralne, chór, była też drużyna harcerska, odbywały się wycieczki⁵⁴. Wspólnota prowadziła warsztaty: krawiecki, szewski, cholewkarski, stolarski, introligatorski⁵⁵, szklarski, ślusarski, kowalski, tkacki, świadczyli też usługi zegarmistrzowskie. Posiadali młyn, piekarnię, cieplarnię warzywną i sklep spożywczy⁵⁶.

Działalność zgromadzenia była też pomocna w duszpasterstwie, zarówno przez przykład płynący z osobistej pobożności, jak i przez świadczenie usług rzemieślniczych dla kościołów i parafii we Włocławku i okolicy. Prowadzili bibliotekę, w której zgromadzili pozycje z zakresu religijnego, podręcznikowego — dla potrzeb uczniów i beletrystycznego. Razem było to około 1 tys. tomów⁵⁷. Ponadto, podejmując działania charytatywne, codziennie wydawali ok. 60 obiadów dla ubogiej ludności zamieszkującej na osiedlach Glinki i Grzywno, a także udzielali jednorazowego wsparcia ubogim⁵⁸.

Kolejnym problemem miasta była kwestia kształtowania swoich elit, zwłaszcza kształcenia dziewcząt. Z tym działem edukacji złączona była przede wszystkim Janina Steinbokówna⁵⁹, ale również i mniej znana Tekla Busz. Obie kobiety były związane ze Zjednoczeniem Pań o Działalności Katolickiej pw. Matki Bożej Częstochowskiej Królowej Korony Polskiej, powstałym w 1901 r. w Warszawie, a także jego kontynuatorem, czyli Stowarzyszeniem Oświata i Wychowanie. Stowarzyszenia stawiały sobie za cel wychowywanie i wykształcenie dziewcząt. W okresie niewoli, przy obowiązującym zakazie powstawania nowych zgromadzeń, występowały pod szyldami świeckich stowarzyszeń. Faktycznie jednak były związane z powstającym Zgromadzeniem Matki Bożej Częstochowskiej, które ostatecznie zatwierdził bp S. Zdzitowiecki 19 IV 1922 r.⁶⁰ Było to również zgromadzenie bezhabitowe.

⁵⁴ Tamże, s. 443–444.

⁵⁵ K. Rulka, *Zapiski z dziejów introligatorstwa we Włocławku*, StW1, 15(2013), s. 267.

⁵⁶ W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, w: *Włocławek. Dzieje miasta...*, s. 234.

⁵⁷ T. Rejmanowski, *Opieka zdrowotna i społeczna w latach 1918–1939*, w: *Włocławek. Dzieje miasta...*, s. 349.

⁵⁸ B. Żabierek, dz. cyt., s. 450.

⁵⁹ M. Pawlak, *Steinbok Janina*, w: *WiSB*, t. 2(2005), s. 165–166; T. Bojarska, *Janina Steinbok*, w: *Zastużeni dla Włocławka*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991, s. 187.

⁶⁰ J. Zbudniewek, *Częstochowska Matka Boża. Bractwa i stowarzyszenia. Zjednoczenie Pań*, w: *EK*, t. 3(1995), kol. 887–888.

Obie kobiety od roku szkolnego 1915/16 prowadziły Prywatną pensję dla dziewcząt Tekli Busz. Gdy 17 VII 1916 r. bp St. Zdzitowiecki uzyskał zgodę od niemieckich władz okupacyjnych na prowadzenie szkół przez diecezję, podjęły działalność edukacyjną dla dziewcząt. Na podstawie tego zezwolenia organizację szkoły żeńskiej biskup powierzył J. Steinbokównie, a szkołę zarejestrowano pod nazwą Ośmioklasowe Gimnazjum Żeńskie Janiny Steinbokówny. Otwarcie gimnazjum nastąpiło 2 IX 1916 r.

Do 1923 r. gimnazjum było własnością Zjednoczenia Pań, które następnie przyjęło nazwę Oświata i Wychowanie i pod takim szyldem występowało. Gimnazjum zorganizowano na posesji przy ul. Cyganka 28–30, a nowa dyrektor dokupiła jeszcze plac przy ul. Przejazd 5 (pl. Kopernika 5). Na tych dwóch działkach wybudowała w latach 1923–1924 i 1927–1928 dwa okazałe gmachy szkolne z pełnym wyposażeniem⁶¹. J. Steinbokówna zorganizowała szkołę jako jedenastoklasowe gimnazjum humanistyczne (trzy klasy wstępne). Pierwsze świadectwa dojrzałości wydano już w 1921 r.⁶², a w roku 1926 otwarto Seminarium Nauczycielskie⁶³.

Siedziba Zgromadzenia Sióstr Wspólnej Pracy (ul. Orla)

⁶¹ A. Winiarski, *Historia placu katedralnego we Włocławku*, Włocławek 2001, s. 53.

⁶² M. Pawlak, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 161.

⁶³ Tamże, s. 164.

Siedziba Sióstr Służek NMP Niepokalanej (ul. Wojska Polskiego 2)

Kompleks budynków Szkół Żeńskich zbudowany przez J. Steinbok (ul. Cyganka 28/30 i Przejazd 5)

Do gimnazjum uczęszczało w różnych latach od 192 do 338 uczennic⁶⁴. W tym czasie prowadzono też przedszkole, do którego należało 25–35 dzieci⁶⁵.

Jednym z podstawowych elementów istnienia diecezji jest Seminarium Duchowne, które dzięki zaletom intelektualnym i duchowym kadry profesorskiej, a także po wybudowaniu na przełomie XIX i XX w. nowych gmachów przyciągało kandydatów z diecezji i spoza jej granic. Sama uczelnia od roku 1927 miała prawa uczelni wyższej⁶⁶. Jednak do jej funkcjonowania potrzebna była obsługa gospodarstwa. W roku 1918 przy seminarium duchownym powstał więc dom Zgromadzenia Sióstr Służek NMP Niepokalanej⁶⁷ pw. św. Józefa przy ul. Karnkowskiego (ul. Wojska Polskiego 2). Można powiedzieć, że siostry podejmując się prowadzenia gospodarstwa seminaryjnego, podjęły się zadań, które nie wynikały z ich charyzmatu, ale były ważne dla diecezji. Podobną posługę od 1932 r. siostry prowadziły również w Gimnazjum i Liceum im. Piusa X⁶⁸. Ponadto, w latach 1923–1936 siostry posługiwały w gospodarstwie seminaryjnym w Lubaniu (dzierzawionym), a od 1937 r. w majątkach Radonie-Żydowo i Jasińczyk (oba na terenie par. Zgłowiączka)⁶⁹. W latach 1920–1926 pracowały również w drukarni diecezjalnej. Wspaniałą postawą wykazały się po aresztowania duchowieństwa włocławskiego 7 XI 1939 r., troszcząc się o uwięzionych kapłanów, dostarczając im żywność, odzież, a także przekazując ich rodzinom wiadomości o miejscu pobytu⁷⁰. Pod koniec interesującego nas okresu we wspólnotce było 16 sióstr⁷¹.

Przyjrzyjmy się teraz instytutom zakonnym, które założyły swoje domy w Włocławku w latach dwudziestych XX w. Otóż przełom wieku XIX i XX związany był z szybkim rozwojem przemysłowym miasta, dokonującym się na zasadach dzikiego kapitalizmu. To również szybki wzrost liczby ludności, co zaowocowało biedą i brakiem troski o bezdomne dzieci i starców.

Działania władz miejskich w tym zakresie próbowało wesprzeć Włocławskie Towarzystwo Wspomagania Biednych, związane z parafią św. Jana, które ze swoich środków od 1915 r. prowadziło Dom Sierot Opatrzność⁷² i dom starców przy

⁶⁴ Tamże, s. 161.

⁶⁵ Tamże, s. 145.

⁶⁶ Z. Pawlak, *Z dziejów nauczania filozofii w Sem. Duch. we Włocławku*, Włocławek 2019, s. 8.

⁶⁷ M. Wójcik, *Służki NMP Niepokalanej*, w: *EK*, t. 18(2013), kol. 431–433.

⁶⁸ *Diecezja Włocławska...*, s. 780.

⁶⁹ K. Rulka, *Siostry Służki w Seminarium Włocławskim 1918–2005*, *Kronika Diecezji Włocławskiej* (dalej: *KDW*), t. 88(2005), s. 483.

⁷⁰ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

⁷¹ S. Librowski, dz. cyt., s. 348.

⁷² Morawski, dz. cyt., s. 349.

ul. Królewieckiej⁷³. Ponieważ nie wystarczała już opieka prowadzona w ten sposób, postanowiono sprowadzić siły fachowe. Dlatego też proboszcz ks. Feliks Mikulski⁷⁴, a jednocześnie prezes towarzystwa, poprosił o pomoc Siostry Franciszki Rodziny Maryi⁷⁵.

Po raz pierwszy pojawiły się we Włocławku 3 V 1919 r. i chciano im zlecić prowadzenie domu sierot. Dla realizacji tego celu Leon Bojańczyk ofiarował już w roku 1918 budynek murowany (pierwotnie ul. Biskupia 8, a od 1930 r. ul. Łazienna 6)⁷⁶. W roku 1919 instytucja mogła przyjąć 50 dzieci (30 dziewczynek i 20 chłopców) w wieku 6–15 lat, choć faktycznie było ich wtedy tylko 35. Władze miejskie oficjalnie w roku 1920 zwróciły się do zgromadzenia, aby przejęło opiekę nad Domem Sierot Opatrzność we Włocławku. Siostry po otrzymaniu odpowiedniego pozwolenia od biskupa włocławskiego, dały władzom miejskim pozytywną odpowiedź 20 IX 1920 r.⁷⁷ Prowadziły dom sierot przez cały interesujący nas okres.

Budynek w którym Siostry Franciszki Rodziny Maryi prowadziły dom sierot i przedszkole (najpierw ul. Biskupia 8, a później ul. Łazienna 6)

⁷³ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 185.

⁷⁴ H. Witczak, *Mikulski Feliks*, w: *WISB*, t. 8(2020), s. 113–114.

⁷⁵ R. Żylińska, *Franciszki — zgromadzenia zakonne. Rodziny Maryi*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 544–545.

⁷⁶ *Diecezja Włocławska...*, s. 765.

⁷⁷ H. Witczak, *Dzieje włocławskiej placówki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi*, *StWi*, t. 21(2019), s. 645–647.

Instytucja w pełni zaczęła funkcjonować od 1921 r., gdy obowiązki wychowawczy- ni i kierowniczkę przejęła s. A. Majcher⁷⁸. Wzrosła liczba podopiecznych, na prze- łomie sierpnia i września 1939 r., w domu sierot przebywało ok. 60 osób. Pod koniec okresu międzywojennego w domu zakonnym było pięć siostr⁷⁹.

Na początku trzeba jednak było uporać się z problemem braku odpowiednie- go wyposażenia, a także wyleczyć u większości dzieci chorobę oczu, jaką była ja- glica. Od 1929 r. wydłużył się czas pobytu podopiecznych w domu, trwał do mo- mentu ukończenia szkoły zawodowej, czyli praktycznie do około 18. roku życia. W ramach przygotowania do zawodu dziewczęta kończyły kursy buchalterii, a chłopcy introligatorski. Dzieciom organizowano wyjazdy kolonijne, w roku 1935 kolonie odbyły się w Brześciu Cukrowni i w Osłonkach⁸⁰.

Nie mniej ważną posługą siostr była praca katechetyczna w szkołach, w których na zajęcia pokazowe prowadzone przez siostry przychodzili słuchacze z Wyższego Seminarium Duchownego i Seminarium Nauczycielskiego⁸¹.

Ciągłe we Włocławku było potrzeba zarówno siły fachowej podejmującej pra- ce rzemieślnicze, jak również instytucji prowadzącej edukację w dziedzinie na- uki zawodu, nauki religii i opieki nad sierotami oraz potrzebującymi. W te potrze- by wspaniale wpisało się Zgromadzenie Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi⁸².

Wspomniano już o Stowarzyszeniu Kobiet Wspólna Praca, które na zasadzie III Zakonu prowadziły wspólne życie zakonne pod szyldem firmy krawieckiej. Stowarzyszeniem zajął się bp W. Owczarek⁸³, który w latach 1919–1922 pomógł w zorganizowaniu zgromadzenia. Dnia 27 X 1922 r. na prawie diecezjalnym ery- gował je bp S. K. Zdzitowiecki. Charyzmat nakazywał zakonowi podejmowanie działań wspierających Kościół katolicki, a szczególnie diecezję włocławską. Po la- tach można zauważyć, że siostry podejmowały wszelkie pojawiające się wyzwania. Na terenie Włocławka w interesującym nas czasie prowadziły trzy domy zakonne, w których łącznie na dzień 15 XI 1938 r. mieszkało 148 zakonnice⁸⁴.

W domu przy ul. Orlej, w latach 1912–1913 zorganizowano pracownie: szycia i sztucznych kwiatów, introligatornię (od 1919), pralnię, prasownię, warsztat

⁷⁸ T.A. Frącek, B. Ziółkowski, *Majcher Anna*, w: *WISB*, t. 4(2006), s. 88–90.

⁷⁹ S. Librowski, dz. cyt., s. 342–343.

⁸⁰ H. Witczak, *Dzieje włocławskiej placówki...*, s. 648.

⁸¹ Tamże, s. 653–654.

⁸² S. Brzozekki, *Wspólnej Pracy Siostry od Niepokalanej Maryi*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 998–999.

⁸³ W. Kujawski, *Zarys dziejów Diecezji włocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska...*, s. 47.

⁸⁴ W domu przy ul. Orlej były: 53 siostry po ślubach wieczystych, 23 po czasowych, 16 postulantek; przy ul. Seminaryjskiej było 5 siostr; przy ul. Leśnej było: 19 profesek i 31 nowicjuszek. Zob. S. Li- b r o w s k i, dz. cyt., s. 358, 364, 380.

trykotarski i kilimkarski. Siostry prowadziły internat dla dziewcząt szkół średnich, w którym przebywało 35 uczennic, sierociniec dla dzieci (w 1939 r. 15 dziewczynek) i schronisko dla staruszek — początkowo było ich osiem, a w 1939 r. już 25. Wydawano też obiady dla biednych — ok. 30 dziennie, z czasem liczba ta wzrosła do 80⁸⁵.

Po rozbudowie domu w latach 1923–1928 do funkcjonujących już pracowni doszły jeszcze inne działania. Siostry prowadziły kursy zawodowe dla kobiet w zakresie: kroju i szycia, modelarstwa, haftu itp., wydając ich uczestniczkom świadectwa ukończenia kursu. W zabudowaniach klasztornych odbywały się rekolekcje dla młodzieży i dorosłych. W 1926 r. została założona Sodalicia Mariańska dla młodzieży żeńskiej i kobiet. Siostry pracowały w Księgarni Powszechnej (diecezjalnej) i w Stowarzyszeniu Młodzieży Katolickiej. W 1939 r. zgromadzenie podjęło się pracy w Oddziale Polskiego Katolickiego Towarzystwa Opieki nad Dziewczętami mieszczącym się przy ul. Brzeskiej 16⁸⁶. Prowadziły gospodarstwo rolne z ogrodem owocowo-warzywnym i cieplarnią. Wypiekały opłatki. Były również katechetkami. Posiadały wspaniały księgozbiór składający się z około 4 tys. woluminów⁸⁷. Świadczyły także odpłatnie usługi o charakterze świeckim dla ludności Włocławka i okolic. Zajmowały się utrzymaniem łaźni miejskich, a od 1927 r. prowadziły sklep galanteryjny przy ówczesnej ul. Szerokiej (3 Maja) z rzeczami przeznaczonymi przeważnie dla duchownych oraz hotel nazywany pensjonatem⁸⁸.

Nieco inny charakter miał dom zakonny przy ul. Seminaryjnej 7, gdyż znajdowała się tam Centrala Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży, a zatrudnione siostry pełniły obsługę biurową i administracyjną⁸⁹.

Działkę przy ul. Leśnej 2 w roku 1916 nabył ks. W. Owczarek, a później została ona przekazana siostronom. Na posesji znajdował się 6-morgowy (3 ha) ogród warzywno-owocowy, była cieplarnia z ponad 200 oknami inspektowymi⁹⁰. Siostry prowadziły ochronkę (przedszkole) z przytułkiem dla 60 dzieci z Grzywna. Tam też odbywały się rekolekcje zamknięte i zebrania Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej z miasta oraz okolic⁹¹. W domu zorganizowano również szkołę doksztalającą (dla sióstr) w zakresie szóstej klasy gimnazjum (mała matura), która funkcjonowała w latach 1937–1939⁹².

⁸⁵ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

⁸⁶ Tamże.

⁸⁷ S. Librowski, dz. cyt., s. 363, 381.

⁸⁸ *Diecezja Włocławska...*, s. 795.

⁸⁹ S. Librowski, dz. cyt., s. 364.

⁹⁰ Tamże, s. 379.

⁹¹ Tamże.

⁹² Tamże, s. 363, 381.

Na koniec omówione zostaną zakony, których domy powstały we Włocławku w latach trzydziestych. Jak wspomniano, Gimnazjum Janiny Steinbokówny i ona sama funkcjonując w ramach Zgromadzenia Matki Bożej Częstochowskiej pod szyldem Towarzystwa Oświata i Wychowanie, prowadziło działalność edukacyjną. Jednak spłacanie pożyczek zaciągniętych na inwestycje w budynki szkolne przekraczało możliwości wspólnoty. Dlatego też szukano sposobu na rozwiązanie tej kwestii. Ostatecznie 8 VII 1931 r. J. Steinbokówna⁹³ wraz ze współpracownicami wstąpiła do Zakonu św. Urszuli Unii Rzymskiej⁹⁴ (urszulanki czarne) wnosząc posiadane mienie szkolne, czyli budynki wraz z wyposażeniem.

W tym też roku powstała placówka urszulanek⁹⁵. Celem zakonu było kształcenie i wychowanie młodzieży żeńskiej. Wkrótce siostry rozwinęły pełny tok nauczania poczynając od przedszkola, poprzez szkołę podstawową i średnią, a kończąc na seminarium nauczycielskim. Prowadziły także internat dla dziewcząt. Na dzień 11 XI 1938 r. w domu zakonnym było 17 zakonnic⁹⁶. Przez cały interesujący nas okres szkoły prowadzone przez urszulanki osiągały najwyższe noty pod względem budynków i ich wyposażenia, a także poziomu nauczania. Siedziba domu zakonnego wraz ze szkołą mieściła się na rogu ul. Cyganka i pl. Kopernika.

Przejęcie szkół przez urszulanki zbiegło się z reformą edukacyjną ministra J. Jędrzejewicza, w rezultacie której siostry prowadziły zespół szkół składający się z przedszkola dla ok. 15 dzieci, sześcioklasowej szkoły podstawowej ze 100 uczniami, czteroklasowego gimnazjum i liceum — 150 uczniów. Jak już wyżej zauważono od 1926 r. istniało również Seminarium Nauczycielskie, które zamknięto w 1934 r. Na 281 uczennic tej placówki 83 uzyskały świadectwo jej ukończenia⁹⁷. Szkoła przeznaczona była dla dziewcząt katolickich, ale przyjmowano również uczennice innych wyznań chrześcijańskich. Czesne wynosiło rocznie od 300 zł w klasach najmłodszych do 900 zł w klasie maturalnej. Około 10% uczennic było w ogóle zwolnionych z opłat, a 30% miało znaczne ulgi⁹⁸.

We Włocławku ciągle jednak dominującym problemem była wzrastająca liczba mieszkańców miasta i niestety idące za tym ubóstwo, zarówno duchowe jak i materialne. Dlatego też postanowiono do Włocławka sprowadzić zgromadzenia założone przez Alojzego Orione, które miały doświadczenie w pracy w ubogich dzielnicach miast włoskich, a których celem było duszpasterstwo i prowadzenie zakładów

⁹³ M. Pawlak, *Steinbok Janina*, s. 165–166; T. Bojarska, dz. cyt., s. 187–188.

⁹⁴ U. Borkowska, *Urszulanki*, w: *EK*, t. 19(2013), kol. 1406–1408.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ S. Librowski, dz. cyt., s. 351.

⁹⁷ M. Pawlak, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 164.

⁹⁸ Tamże, s. 161.

wychowawczych i dobroczynnych. Bazą dla tych działań, była powstała w roku 1935 parafia pw. Najświętszego Serca Jezusowego. W ten sposób do miasta trafiło Zgromadzenie Małego Dzieła Bożej Opatrzności — orioniści⁹⁹ i Zgromadzenie Sióstr Małych Misjonarek Miłosierdzia — orionistki¹⁰⁰.

Początki placówki orionistów związane były z pojawieniem się w roku 1931 we Włocławku ks. Henryka Demrycha, któremu powierzono prowadzenie diecezjalnych instytucji wydawniczych (drukarni i księgarni) oraz posługę duszpasterską w katedrze¹⁰¹. Po kilku latach orioniści zostali zobowiązani do prowadzenia parafii i duszpasterstwa mieszkańców najbiedniejszej dzielnicy Grzywno. W 1934 r. postawiono tam kaplicę, którą poświęcono 18 VI 1934 r. Dnia 6 III 1935 r. erygowano przy niej parafię¹⁰². Siedziba orionistów znajdowała się przy ul. Leśnej 24¹⁰³, w której pod koniec okresu mieszkało siedmiu zakonników¹⁰⁴.

Celem posługi orionistek była służba Chrystusowi i Kościołowi w najbardziej potrzebujących braciach. Siostry współkształtowały duszpasterstwo, wspierając orionistów, ale same także prowadziły modlitwy z niewiastami i dziewczętami, zachęcały je do praktykowania życia sakramentalnego. Podejmowały też opiekę nad starszymi i chorymi kobietami¹⁰⁵. Siedziba orionistek znajdowała się przy ul. Leśnej 1/3. Na dzień 25 XI 1938 r. w domu zakonnym były cztery siostry¹⁰⁶.

Ich wspólnym dziełem było wybudowanie w latach 1934–1936 i prowadzenie Zakładu Dobroczynnego pw. św. Józefa Cotollengo. Był to zakład dla dzieci nieuleczalnie chorych i bezdomnych, jego pensjonariuszkami były także kobiety potrzebujące opieki: stare, chore, biedne, zadane na łaskę losu. W zakładzie było 60¹⁰⁷–80 pensjonariuszek, utrzymywanych jedynie z ofiar ludzi i uprawianego przez siostry ogrodu przyzakładowego. Wszystkie zostały zamordowane przez okupanta niemieckiego 28 IV 1942 r. przez zagazowanie¹⁰⁸. W 1937 r. w zakładzie była ochronka dla 150 dzieci z rodzin zamieszkujących na osiedlu Grzywno. Następnie

⁹⁹ B.K. Majdak, *Orioniści*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 791–792.

¹⁰⁰ I. Jastrzębska, *Orionistki*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 791.

¹⁰¹ *Diecezja Włocławska...*, s. 726.

¹⁰² *Rocznik Diecezjalny 2011*, s. 168.

¹⁰³ T. Rejmanowski, *Opieka zdrowotna i społeczna w latach 1918–1939*, s. 349.

¹⁰⁴ S. Librowski, dz. cyt., s. 368–370, 372.

¹⁰⁵ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 191.

¹⁰⁶ S. Librowski, dz. cyt., s. 377.

¹⁰⁷ Tamże, s. 373.

¹⁰⁸ B.K. Majdak, *Dzieje Zgromadzenia Orionistów*, s. 141.

założono Święte Oratorium dla dziewcząt¹⁰⁹. Siostry posiadały także bibliotekę z ok. 1 tys. tomów z zakresu ascetyki i beletrystyki¹¹⁰.

Niestety w roku 1939 został aresztowany ks. Demrych i jego wikariusz ks. Franciszek Drzewiecki (dziś jeden ze 108 błogosławionych męczenników II wojny światowej)¹¹¹.

Jeszcze przed wojną postanowiono sprowadzić Zakon Kleryków Regularnych Postępujących Chorym zwanych kamilianami, którego charyzmatem było szpitalnictwo i działalność charytatywna¹¹². Do Włocławka przybyli w roku 1938. Najpierw zamieszkali w pałacu biskupim, a od połowy roku wydzierżawili część budynku od urszulanek przy pl. Kopernika 2. Na dzień 11 XI 1938 r. w klasztorze przebywało 24 zakonników. Oprócz zakonników i kleryków zakonnych, byli także młodzi ludzie (gimnazjaliści), którzy zapewne z czasem planowali wstąpić do zakonu. Klerycy pobierali naukę w Wyższym Seminarium Duchownym, gimnazjaliści w Gimnazjum Piusa X¹¹³. Początkowo planowali zbudowanie szpitala w Szpitalu Dolnym, w 1939 r. przenieśli swoje plany na Michelin. Tam też nabyli osiem działek budowlanych od Stanisława Michelisa i zajęli się pracą duszpasterską¹¹⁴. Jednak już w trakcie wojny w 1940 r. zostali skierowani do Lipna. Po jej zakończeniu nie zrealizowali założonego celu. Posiadali sporą bibliotekę liczącą ok. 2 tys. egzemplarzy, zawierającą księgozbiór z dziedziny filozoficzno-teologicznej i humanistycznej, przeznaczoną dla kapłanów, kleryków i uczniów. Po wojnie wrócili do swojego domu na Śląsku¹¹⁵.

Działalność na rzecz społeczności miasta

Zakony przybywające do miasta podejmowały próby rozwiązania najpilniejszych problemów, z którymi nie mogły poradzić sobie władze administracji miejskiej, jak również diecezjalne. Od razu też należy zauważyć, że interesujące nas wspólnoty nie były zazwyczaj same w stanie tych problemów rozwiązać, jedynie mogły przyczynić się do poprawy sytuacji.

¹⁰⁹ *Diecezja Włocławska...*, s. 759.

¹¹⁰ S. Librowski, dz. cyt., s. 379.

¹¹¹ *Diecezja Włocławska...*, s. 726–727.

¹¹² J. Kuk, *Kamilianie*, w: *EK*, t. 8(2000), kol. 503–505.

¹¹³ S. Librowski, dz. cyt., s. 332–333.

¹¹⁴ W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, s. 235.

¹¹⁵ S. Librowski, dz. cyt., s. 332–335.

Jaki był zakres działalności zakonów? Na pewno bardzo szeroki. Podejmując próbę ukazania działalności zakonnej dla społeczności miasta, połączmy je w następujące grupy: duszpasterstwo (działalność wspólnototwórcza), oświata i szkolnictwo, działalność charytatywna, reklama miasta.

Prowadzenie duszpasterstwa ma na celu formowanie ludzi, którzy z czasem podejmują działania wspólnototwórcze, zarówno w odniesieniu do wspólnoty wierzących, jak i całej lokalnej społeczności. Duszpasterstwo prowadzone przez zakony scentralizowane było przy dwóch świątyniach: klasztornej — pw. Wszystkich Świętych, gdzie posługiwali reformaci i parafialnej pw. Najświętszego Serca Jezusowego, przy której działali orioniści¹¹⁶. W tych punktach funkcjonowało zarówno duszpasterstwo sakramentalne, jak i grupowe.

Posługa w kościele Wszystkich Świętych, przynosiła znakomite rezultaty zwłaszcza poprzez posługę w konfesjonale i prowadzone duszpasterstwo w oparciu o Wspólnotę Różańcową i III Zakon św. Franciszka. Ta ostatnia posiadała własny budynek, prowadziła działalność wydawniczą, miała salę teatralną, w której odbywały się przedstawienia sceniczne w wykonaniu członków wspólnoty¹¹⁷.

Posługa przy kościele Najświętszego Serca Jezusowego prowadzona była w oparciu o działalność charytatywną, choć siostry z dziewczętami i kobietami prowadziły modlitwy, zachęcając do praktykowania życia sakramentalnego¹¹⁸, prowadziły też Świąteczne Oratorium dla dziewcząt¹¹⁹.

Ponadto posługę duszpasterską zakony prowadziły przy swoich domach i w miejscach, w których posługiwaly. Siostry Wspólnej Pracy organizowały rekolekcje dla młodzieży i dorosłych, od 1926 r. prowadziły Sodalicję Mariańską dla młodzieży żeńskiej i kobiet, pracowały w Stowarzyszeniu Młodzieży Katolickiej¹²⁰.

Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi podjęło pracę formacyjną wśród robotnic fabrycznych w prowadzonym przez siebie przytułku¹²¹. Natomiast Bracia św. Józefa taką działalność prowadzili w szkole zawodowej (rzemieślniczej), w kierowanych przez siebie warsztatach, a przede wszystkim w bursie¹²², organizując dla uczniów zajęcia dodatkowe¹²³.

¹¹⁶ *Rocznik Diecezjalny 2011*, s. 168.

¹¹⁷ A.J. Szteinke, *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów...*, s. 44.

¹¹⁸ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 191.

¹¹⁹ *Diecezja Włocławska...*, s. 759.

¹²⁰ Tamże, s. 794–795.

¹²¹ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹²² B. Zabierek, *Zgromadzenie Bracia Sług Maryi Niepokalanej*, s. 441.

¹²³ Tamże, s. 443–444.

Co do działalności katechetycznej znani są konkretni zakonnicy podejmujący pracę katechetyczną w szkole. Jest to o. Jacek Kość¹²⁴, reformata uczący w latach 1920–1926, są to siostry katechetki (Anna Weronika Majcher, Justyna Czesława Moczarska, Józefa Gertruda Błaszczuk) ze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi¹²⁵ i Wspólnej Pracy (Maria Malendowicz, Maria Tucholska — obie od 1923 r. do końca okresu)¹²⁶.

Kolejnym elementem posługi zakonnej wobec społeczności miasta była działalność oświatowa i szkolnictwo. Działalność ogólnooświatowa przede wszystkim związana była z prowadzoną działalnością wydawniczą i posiadanymi przez zgromadzenia bibliotekami.

Działalność wydawnicza to diecezjalna instytucja — Księgarnia Powszechna i związane z nią drukarnia i introligatornia, w których pracowali zakonnicy i zakonnice: w roku 1931 orionista ks. Henryk Demrych¹²⁷, ponadto siostry honoratki¹²⁸, siostry Wspólnej Pracy¹²⁹, natomiast w drukarni w latach 1920–1926 pracowało Zgromadzenie Sióstr Służek NMP Niepokalanej¹³⁰. Z introligatornią związane były też siostry honoratki¹³¹, a od 1919 r. Siostry Wspólnej Pracy¹³². Introligatorstwem zajmowali się również Bracia św. Józefa¹³³. Niezależną działalność wydawniczą prowadził III Zakon Franciszkański, publikując podręczniki i modlitewniki brackie. Wydawali także czasopismo „Głos św. Franciszka”¹³⁴.

Własną bibliotekę z powszechną możliwością korzystania przez członków miał III Zakon Franciszkański¹³⁵, siostry honoratki prowadziły czytelnię i wypożyczalnię książek¹³⁶. Bracia św. Józefa posiadali bibliotekę, w której znajdowały się pozycje z zakresu zarówno religijnego, beletrystycznego, jak i podręcznikowego — potrzebne uczniom do przygotowania zawodowego, razem ok. 1 tys. tomów¹³⁷. Siostry Wspólnej Pracy miały dwie biblioteki (po jednej w domu), z których każda

¹²⁴ A.J. Szteinke, *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów...*, s. 42.

¹²⁵ H. Witczak, *Dzieje Włocławskiej placówki...*, s. 639–641.

¹²⁶ S. Librowski, dz. cyt.

¹²⁷ *Diecezja Włocławska...*, s. 726.

¹²⁸ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹²⁹ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹³⁰ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹³¹ Tamże.

¹³² *Diecezja Włocławska...*, s. 794.

¹³³ W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, s. 234.

¹³⁴ A.J. Szteinke, *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów...*, s. 44.

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹³⁷ B. Żabierek, dz. cyt., s. 450.

gromadziła około 2 tys. tomów¹³⁸. Mniejsze zbiory w swojej bibliotece miały orionistki, bo zawierały ok. 1 tys. tomów z zakresu beletrystyki i ascetyki¹³⁹. Bogatszą biblioteką dysponowali kamilianie — ok. 2 tys. pozycji z zakresu filozoficzno-teologicznego i humanistycznego¹⁴⁰. Co prawda, wszystkie wymienione biblioteki nie były bibliotekami publicznymi, ale zapewne wiele osób związanych z tymi wspólnotami miało możliwość z nich korzystać.

Działalność oświatowo-szkolna miała szeroki zakres, poczynając od prowadzenia szkół, a skończywszy na obsłudze administracyjno-gospodarczej. System edukacyjny otwierało przedszkole (ochronka) — w mieście było ich kilka. Wśród prowadzących znajdowali się reformaci, opiekujący się grupą 70–80 dzieci¹⁴¹. Placówka była utrzymywana z funduszu klasztornego i dotacji miasta¹⁴². Diecezjalną ochronkę prowadziły siostry honoratki¹⁴³. Na Grzywnie funkcjonowały dwie ochronki: jedną prowadziły Siostry Wspólnej Pracy, w której obejmowały opieką 60 dzieci¹⁴⁴; drugą siostry orionistki, w której w roku 1937 było 150 podopiecznych¹⁴⁵. Przedszkole funkcjonowało w zespole szkół zorganizowanym przez J. Steinbok¹⁴⁶ i T. Busz, działające w ramach Zgromadzenia Matki Bożej Częstochowskiej, a swoją opieką obejmowało ok. 25–35 dzieci¹⁴⁷. Po roku 1931 urszulanki w prowadzonym przez siebie przedszkolu miały ok. 15 dzieci¹⁴⁸.

Od roku szkolnego 1915/1916 obie ww. kobiety prowadziły pensję dla dziewcząt, by po roku na jej podłożu uruchomić pełne gimnazjum. Wkrótce powiększono posesję szkolną i oddano nowe gmachy (jeden stary i dwa nowe)¹⁴⁹. W gimnazjum uczyło się od 192 do 338 uczennic¹⁵⁰. Jak już wcześniej zauważono, zespół szkół zorganizowany przez J. Steinbok w roku 1931 przejęły urszulanki (czarne), co zbiegło się z reformą szkolną. W jej rezultacie siostry prowadziły sześcioklasową szkołę podstawową (100), czteroklasowe gimnazjum i liceum z ok. 150

¹³⁸ Tamże, s. 381.

¹³⁹ Tamże, s. 374.

¹⁴⁰ Tamże, s. 332–335.

¹⁴¹ M. M o r a w s k i, dz. cyt., s. 327.

¹⁴² M. P a w ł a k, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 144.

¹⁴³ W. F r a t c z a k, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹⁴⁴ *Diecezja Włocławska...*, s. 795.

¹⁴⁵ Tamże, s. 759.

¹⁴⁶ T. B o j a r s k a, dz. cyt., s. 187.

¹⁴⁷ M. P a w ł a k, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 161–164.

¹⁴⁸ Tamże, s. 164.

¹⁴⁹ A. W i n i a r s k i, *Historia placu katedralnego we Włocławku*, Włocławek 2001, s. 53.

¹⁵⁰ M. P a w ł a k, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 161–164.

uczennicami¹⁵¹. Warto również zauważyć, że Siostry Wspólnej Pracy prowadziły szkołę doksztalającą w zakresie szóstej klasy gimnazjum (mała matura), która funkcjonowała w latach 1937–1939¹⁵². W ramach swojej placówki J. Steinbok zorganizowała również Seminarium Nauczycielskie¹⁵³. Urszulanki kontynuowały działalność Seminarium Nauczycielskiego, w którym na 281 słuchaczy 83 otrzymało świadectwa ukończenia¹⁵⁴.

Wspólnoty zakonne zajmowały się również szkolnictwem zawodowym. Wspomnieć należy przede wszystkim o Braciach św. Józefa, którzy prowadzili Szkołę Rzemiosła św. Józefa i warsztaty rzemieślnicze przyuczające do zawodu¹⁵⁵. Natomiast Szkołę Gospodarsko-Ogrodniczą, funkcjonującą przez dwa lata w 1918 i 1919 r. prowadziły honoratki¹⁵⁶. Ponadto Siostry Wspólnej Pracy, prowadziły kursy zawodowe dla panien i niewiast z kroju i szycia, modelarstwa, haftu, po ukończeniu których słuchaczki otrzymywały świadectwa ukończenia¹⁵⁷.

Elementem wspierającym prowadzenie szkół były internaty i bursy dla młodzieży szkolnej. Internat dla swoich uczennic przy zespole szkół prowadziły urszulanki¹⁵⁸. Natomiast dla dziewcząt szkół średnich — Siostry Wspólnej Pracy. Mieszkało w nim ok. 35 uczennic¹⁵⁹. Bursę dla swoich uczniów mieli również Bracia św. Józefa¹⁶⁰.

Uzupełniając sprawy szkolnictwa należy zauważyć, że siostry prowadziły również sprawy administracyjno-gospodarcze instytucji zajmujących się działalnością edukacyjną. I tak, honoratki posługiwały w Gimnazjum Jana Długoszu, gdzie pracowały w bursie, zajmując się sprawami gospodarczymi i opieką nad chorymi¹⁶¹. Podobne zadania w seminariach duchownych: wyższym od 1918 r.¹⁶² i niższym (Gimnazjum i Liceum im. Piusa X) od 1932 r.¹⁶³ pełniły Służki NMP Niepokalanej¹⁶⁴.

¹⁵¹ Tamże, s. 164.

¹⁵² S. Librowski, dz. cyt., s. 381.

¹⁵³ M. Pawlak, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 161–164.

¹⁵⁴ Tamże, s. 164.

¹⁵⁵ B. Żabierek, dz. cyt., s. 441.

¹⁵⁶ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹⁵⁷ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹⁵⁸ M. Pawlak, *Oświata i szkolnictwo...*, s. 164.

¹⁵⁹ S. Librowski, dz. cyt., s. 362.

¹⁶⁰ B. Żabierek, dz. cyt., s. 443–444.

¹⁶¹ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹⁶² M. Wójcik, *Służki NMP Niepokalanej*, w: *EK*, t. 18(2013), kol. 431–433.

¹⁶³ *Diecezja Włocławska...*, s. 780.

¹⁶⁴ Tamże.

Jedynym z podstawowych elementów działalności Kościoła, a w ślad za tym zakonów i zgromadzeń zakonnych jest działalność opiekuńcza (charytatywna), w ramach której na pierwsze miejsce wysuwa się troska o chorego w szpitalu, którą to działalność od roku 1877 i przez cały interesujący nas okres prowadziły siostry Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo¹⁶⁵. Pod koniec tego okresu, do Włocławka przybyli kamilianie¹⁶⁶, którzy mieli w Szpitalu Dolnym budować szpital. Inicjatywa ta jednak nie doszła do skutku.

W ramach działalności charytatywnej podjęto również prowadzenie ośrodków opiekuńczych dla wszystkich grup wiekowych. W latach 1919–1939 Dom Sierot Opatrzność (Dom Dziecka) prowadziło Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi. Pod ich opieką znajdowało się od 35 do 60 dzieci, początkowo w wieku 6–15 lat, później praktycznie do ukończenia szkoły zawodowej. Dom ten był utrzymywany z ofiar Włocławskiego Towarzystwa Wspierania Biednych oraz miejskich i wojewódzkich dotacji¹⁶⁷.

Natomiast Siostry Wspólnej Pracy prowadziły sierociniec, w którym przebywało ok. 15 dziewczynek¹⁶⁸. Siostry orionistki prowadziły dom opieki dla dzieci nieuleczalnie chorych i bezdomnych, pod nazwą Zakład Dobroczynny pw. św. Józefa Cotollengo¹⁶⁹. Diecezjalne schronisko dla sierot prowadziły siostry honoratki¹⁷⁰.

Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi (honoratki)¹⁷¹ prowadziło przytułek dla robotnic fabrycznych przy ul. Wiślanej, w którym mieszkało do 20 robotnic¹⁷².

Schroniska dla staruszek prowadziły Siostry Wspólnej Pracy, początkowo opiekowały się ośmioma osobami, a w 1939 r. miały 25 podopiecznych¹⁷³. Orionistki prowadziły również dom dla kobiet potrzebujących opieki: starych, chorych, biednych i zdanych na łaskę losu. Znajdowało się w nim 60–80 pensjonariuszek¹⁷⁴.

W ramach działalności charytatywnej znalazło się również wydawanie posiłków. Zajmowali się tym Bracia św. Józefa, którzy przygotowywali dziennie 60 obiadów dla mieszkańców Glinek i Grzywna. Oferowali też jednorazowe wsparcie¹⁷⁵.

¹⁶⁵ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 179.

¹⁶⁶ W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, s. 235.

¹⁶⁷ H. Witczak, *Dzieje Włocławskiej placówki...*, s. 648–658.

¹⁶⁸ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹⁶⁹ S. Librowski, dz. cyt., s. 101.

¹⁷⁰ W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹⁷¹ M. Rygielska, *Honoratki*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1209–1211.

¹⁷² W. Frątczak, *Zakony żeńskie...*, s. 182.

¹⁷³ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹⁷⁴ B.K. Majdak, *Dzieje Zgromadzenia Orionistów*, s. 141.

¹⁷⁵ B. Żabierek, dz. cyt., s. 450.

Również Siostry Wspólnej Pracy, początkowo wydawały 30, a z czasem 80 posiłków dziennie¹⁷⁶.

Kolejnym elementem posługi zakonnej dla mieszkańców Włocławka była działalność usługowa, poczynając od działalności rolniczo-ogrodniczej, poprzez rzemieślniczą, kończąc na usługach hotelarskich. Dwa zgromadzenia: siostry Wspólnej Pracy¹⁷⁷ i Bracia św. Józefa¹⁷⁸ mając znaczne działki przy posesjach prowadziły działalność rolniczo-ogrodniczą z własnymi cieplarniami, które przede wszystkim zajmowały się uprawą warzyw i owoców. Produkty najpierw były przeznaczone na wyżywienie własne i wsparcie dzieci przez siebie prowadzonych, a później na sprzedaż dla ludności miasta, m.in. w prowadzonym przez siebie sklepie, ale i w innych punktach. Bracia św. Józefa prowadzili również młyn i piekarnię¹⁷⁹.

Prowadzono pracownię rzemieślnicze. Stowarzyszenie Kobiet Wspólna Praca prowadziło pracownię krawiecką o specjalności szaty liturgiczne, a zapewne szyły również inne rzeczy potrzebne duchownym do codziennego użytku i pracy duszpasterskiej. Siostry Wspólnej Pracy prowadziły wypiek opłatków¹⁸⁰, pracownie: szycia, prania, prasowania, warsztat trykotarski i kilimkarski, a także sztucznych kwiatów¹⁸¹.

Bracia św. Józefa prowadzili zakłady rzemieślnicze: krawiecki, szewski, cholewkarski, stolarski, introligatorski, szklarski, ślusarski, kowalski, tkacki, zegarmistrzowski¹⁸². Ponadto Siostry Wspólnej Pracy zajmowały się utrzymaniem łaźni miejskich, a od 1927 r. prowadziły sklep galanteryjny i pensjonat hotelowy¹⁸³. Wytwory wszystkich tych warsztatów i pracowni były przeznaczone przede wszystkim na rynek miejscowy i okolicznych miejscowości.

Warto również zauważyć, że zarówno dwa ogólnopolskie kongresy tercjarskie w mieście w 1919 r. i 1937 r.¹⁸⁴, jak i wydawane we Włocławku pozycje książkowe i czasopisma, które obejmowały swym zasięgiem całą Polskę, były darmową reklamą miasta.

¹⁷⁶ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹⁷⁷ S. Librowski, dz. cyt., s. 379.

¹⁷⁸ W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, s. 234.

¹⁷⁹ Tamże.

¹⁸⁰ S. Librowski, dz. cyt., s. 362.

¹⁸¹ *Diecezja Włocławska...*, s. 794–795.

¹⁸² W. Frątczak, *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, s. 234.

¹⁸³ *Diecezja Włocławska...*, s. 795.

¹⁸⁴ A.J. Szteinke, *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów...*, s. 47.

Zakończenie

W artykule omówiono 16 instytutów zakonnych funkcjonujących we Włocławku w okresie międzywojennym. Należy zauważyć, że trzy z nich to pośrednie ogniwa na etapie organizacji wspólnoty zakonnej¹⁸⁵, pozostałych 13 to już zorganizowane instytuty zakonne¹⁸⁶. Część z nich to wspólnoty habitowe, ale jest także grupa wspólnot bezhabitowych, które na pozór jako osoby świeckie funkcjonowały w życiu społeczności mieszkańców Włocławka.

Trudno ustalić jak kształtowała się liczba zakonników przez cały okres międzywojenny. Na podstawie wykorzystanych w artykule materiałów, zasadniczo z końca interesującego nas okresu (1938), można określić, że w mieście było 314 zakonników. Wielkość tę stanowią: kapłani, bracia i siostry zakonne. Realizując swój charyzmat zakonne, posługiwali oni Kościołowi, a przez to i mieszkańcom miasta.

Omawiając ich posługę podzielono ją na pięć elementów: posługa duszpasterstwa i pomoc w duszpasterstwie (działalność wspólnototwórcza), posługa oświatowa (zarówno ogólnooświatowa, jak i w znaczeniu prowadzenia szkół), posługa charytatywna (szpital, instytucje opiekuńcze, wydawanie obiadów), działalność usługowa (rolnicza, rzemieślnicza i inne), reklama miasta.

Na postawioną więc w artykule kwestię, co zakony dały społeczności Włocławka, można odpowiedzieć, że wniosły znaczny wkład w jego życie, zwłaszcza w dziedzinie: duszpasterstwa, oświaty, posługi charytatywnej, działalności usługowej, a nawet reklamy miasta. Przywoływane zazwyczaj wtedy, gdy nie radzono sobie z różnymi problemami i szukano nowych rozwiązań. Dawały nowe pomysły na rozwiązanie palących problemów i ludzi, którzy realizując swoje powołanie zakonne podejmowali ofiarny trud pracy. Choć oczywiście same zakony nie były w stanie rozwiązać wszystkich bolączek miejskich, to je nieco łagodziły. Jedynie ze smutkiem należy zauważyć, że po II wojnie światowej ludzie o władnięci ideologią ateistyczną i kierujący państwem pozbawili Kościół jego własnych środków materialnych oraz zniszczyli wspaniałe działające instytucje. Natomiast mieszkańców m.in. Włocławka pozbawiono możliwości korzystania z działalności tych instytucji.

¹⁸⁵ Są to stowarzyszenia: Kobiet Wspólna Praca, Zjednoczenie Pań o Działalności Katolickiej pw. Matki Bożej Częstochowskiej Królowej Korony Polskiej, Oświata i Wychowanie.

¹⁸⁶ Są to: Franciszkanie-Reformaci, Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo (szarytki), Zgromadzenie Sióstr Westiarek Jezusa (westiarki), Zgromadzenie Małych Sióstr Niepokalanego Serca Maryi (Honoratki), Zgromadzenie Sług Najświętszej Maryi Panny Trzeciego Zakonu św. Franciszka z Asyżu (Bracia św. Józefa), Zgromadzenie Matki Bożej Częstochowskiej, Zgromadzenie Służek NMP Niepokalanej (służki), Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi, Zgromadzenie Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi, Zakon św. Urszuli Unii Rzymskiej (urszulanki czarne), Zgromadzenie Małego Dzieła Bożej Opatrzności (orioniści), Zgromadzenie Sióstr Małych Misjonarek Miłosierdzia (orionistki), Zakon Kleryków Regularnych Posługujących Chorym (kamilianie).

STRESZCZENIE

W artykule omówiono 16 instytucji zakonnych występujących we Włocławku w okresie międzywojennym. Należy zauważyć, że trzy z nich to pośrednie ogniwa na etapie organizacji wspólnoty zakonnej. Pozostałe 13 to już zorganizowane instytucje zakonne. Część z nich to wspólnoty habitowe, ale jest wśród nich także grupa wspólnot bezhabitowych, które na pozór jako osoby świeckie funkcjonowały w życiu społeczności mieszkańców Włocławka. Na podstawie wykorzystanych w artykule materiałów, głównie z końca interesującego nas okresu (1938) wynika, że w mieście było 314 zakonników. Realizując swój charyzmat zakonny, posługiwali oni Kościołowi, a przez to i mieszkańcom miasta.

Omawiając ich posługę podzielono ją na pięć elementów: posługa duszpasterska i pomoc w duszpasterstwie (działalność wspólnototwórcza), posługa oświatowa (zarówno ogólnooświatowa, jak i w znaczeniu prowadzenia szkół), posługa charytatywna (szpital, instytucje opiekuńcze, wydawanie obiadów), działalność usługowa (rolnicza, rzemieślnicza i inne), reklama miasta.

Na postawioną więc w artykule kwestię, co zakony dały społeczności Włocławka, należy odpowiedzieć, że wniosły znaczny wkład w jego życie, zwłaszcza w dziedzinie: duszpasterstwa, oświaty, posługi charytatywnej, działalności usługowej, a nawet reklamy miasta. Przywoływane zazwyczaj wtedy, gdy nie radzono sobie z doraźnymi problemami i szukano nowych rozwiązań. Dawały nowe pomysły na rozwiązanie palących problemów i ludzi, którzy realizując swoje powołanie zakonne podejmowali ofiarny trud pracy. Choć oczywiście same zakony nie były w stanie rozwiązać wszystkich bolączek miejskich, to je nieco łagodziły.

Jedynie ze smutkiem należy zauważyć, że po II wojnie światowej ludzie o władnięci ideologią ateistyczną i kierujący państwem pozbawili Kościół jego własnych środków materialnych i zniszczyli wspaniałe działające instytucje. Natomiast mieszkańców m.in. Włocławka pozbawiono możliwości korzystania z działalności tych instytucji.

SUMMARY

This article noted 16 religious institutes that operated in Włocławek in the interwar period. It should be noted that 3 of them are intermediate links at the stage of organization of a religious community, the remaining 13 are already organized religious institutes. Some of them are habitual communities, but among them there is also a group of non-habitat communities which, seemingly as lay people, functioned in the life of the community of Włocławek residents. Based on the materials used in this article, basically from the end of the period we are interested in (1938), it can be determined that there were 314 religious in the city. Realizing their religious charism, they served the Church, and thus the city's inhabitants.

When discussing their service, it was divided into 5 elements: pastoral service and assistance in pastoral care (creative community activity), educational service (both general and in the sense of running schools), charity service (hospital, care institutions, lunches), service activities (agricultural, craft and other), city advertising.

To the question raised in the article, what the orders gave to the community of Włocławek, it should be answered that they made a significant contribution to his life, especially in the field of: pastoral care, education, charity service, service activities, and even advertising the city. Usually brought up when immediate problems have not been dealt with and new solutions have been sought. They gave new ideas for solving pressing problems and people who, while realizing their religious vocation, undertook the sacrificial effort of work. Although,

of course, the orders themselves were not able to solve all urban ills, but they alleviated them a bit.

Only with sadness it should be noted that after the Second World War, people overwhelmed by atheistic ideology and the leaders of the state deprived the Church of its own material resources and destroyed great institutions. And the inhabitants of, among others Włocławek was deprived of the possibility to use the activities of these institutions.

Wykaz skrótów:

ABMK — Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne

EK — *Encyklopedia katolicka*

KDW — *Kronika Diecezji Włocławskiej*

StWł — „*Studia Włocławskie*”

WłSB — *Włocławski słownik biograficzny*

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne i maszynopisy:

Archiwum Diecezji Włocławskiej (ADWł)

Archiwum Kurii Diecezji Włocławskiej (AKDWł):

Par. 227 (św. Jana Złat 1920–1939);

Par. 228 (św. Stanisława z lat 1922–1939);

Par. 229 (Serca Jezusowego z lat 1935–1939);

Zak. I, 9 (Akta Kamilianów z lat 1938–39);

Zak. I, 11 (Orionistów i Orionistek z lat 1923–1939);

Zak. I, 17 (Akta Reformatów we Włocławku z lat 1920–1939);

Zak. I, 20 (Akta Sług Maryi z lat 1920–1939);

Zak. II, 3 (Akta Franc. M. z lat 1920–1939);

Zak. II, 7 (Akta Siostry Miłosierdzia z lat 1920–1939);

Zak. II, 16 (Akta Urszulanek we Włocławku z lat 1929–1939);

Zak. II, 17 (Akta Sióstr Westiarek z lat 1927–1935);

Zak. II, 18 (Akta Sióstr Wspólnej Pracy z lat 1920–1939).

Źródła drukowane

Diecezja Włocławska 2000, oprac. W. Frątczak i in., Włocławek 2000.

Librowski S., *Ankieta Strat wojennych (1939–1945) Diecezja Włocławska*, ABMK, t. 36(1978), s. 387–404.

Librowski S., *Materiały do dziejów Diecezji włocławskiej czasu wojny 1939–1945, Seria 1 — Ogólna*, ABMK t. 38(1979), s. 191[4]–400[212].

Rocznik Diecezji Włocławskiej 1938, 1939, 2011.

Opracowania

- Bartoszewski J., *Honorat Koźmiński*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1206–1209.
- Bojarska T., *Janina Steinbok*, w: *Zasłużeni dla Włocławka*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991, s. 187.
- Borkowska U., *Urszulanki*, w: *EK*, t. 19(2013), kol. 1406–1408.
- Brzozeczki S., *Wspólnej Pracy Siostry od Niepokalanej Maryi*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 998–999.
- Duchniewski J., *Honorackie zgromadzenia*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1202–1205.
- Duchniewski J., *Bracia Studzy Maryi Niepokalanej*, w: *EK*, t. 2(1995), kol. 1006–1007.
- Frącek T.A., Ziółkowski B., *Majcher Anna*, w: *WiSB*, t. 4(2006), s. 88–90.
- Frącek T.A., Ziółkowski B., *Matulka Janina*, w: *WiSB*, t. 4(2006), s. 100–101.
- Frączak W., *Kościół Rzymskokatolicki we Włocławku*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 2, Włocławek 2001, s. 221–254.
- Frączak W., *Zakony żeńskie w Diecezji włocławskiej*, w: *W Panu złożyłem nadzieję. Księga pamiątkowa ku czci Biskupa Czesława Lewandowskiego w 80. rocznicę urodzin*, praca zbiorowa, Włocławek 2002, s. 178–197.
- Jastrzębska I., *Orionistki*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 791.
- Jędrzejczak L., *Owczarek Wojciech*, w: *WiSB*, t. 2(2005), s. 137–140.
- Jędrzejczak L., *Rakowska Franciszka*, w: *WiSB*, t. 1(2004), s. 147–148.
- Jędrzejczak L., *Wojniewicz Michalina*, w: *WiSB*, t. 5(2008), s. 162–163.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985.
- Kuk J., *Kamil Lellis*, w: *EK*, t. 8(2000), kol. 501–502.
- Kuk J., *Kamilianie*, w: *EK*, t. 8(2000), kol. 503–505.
- Kujawski W., *Bereśniewicz Aleksander Kazimierz*, w: *WiSB*, t. 3(2005), s. 7–10.
- Kujawski W., *Zarys dziejów Diecezji włocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska 2000*, oprac. W. Frączak i in., Włocławek 2000, s. 15–49.
- Majdak B.K., *Dzieje Zgromadzenia Orionistów*.
- Majdak B.K., *Orione*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 790–791.
- Majdak B.K., *Orioniści*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 791–792.
- Morawski M., *Monografia Włocławka*, Włocławek 2003.
- Pawlak M., *Oświata i szkolnictwo w latach 1918–1939*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, t. 2, Włocławek 2001, s. 141–169.
- Pawlak Z., *Z dziejów nauczania filozofii w seminarium duchownym we Włocławku*, Włocławek, 2019.
- Pawlak M., *Steinbok Janina*, w: *WiSB*, t. 2(2005), s. 165–166.
- Rejmanowski T., *Opieka zdrowotna i społeczna w latach 1918–1939*, w: *Włocławek. Dzieje miasta*, Włocławek 2001, s. 339–352.
- Rejmanowski T., Rulka K., *Seipp Józefa*, w: *WiSB*, t. 4(2006), s. 143–144.
- Rulka K., *Placówki Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo w Diecezji włocławskiej*, w: *W Panu złożyłem nadzieję. Księga pamiątkowa ku czci Biskupa Czesława Lewandowskiego w 80. rocznicę urodzin*, praca zbiorowa, Włocławek 2002, s. 198–213.

- Rulka K., *Owczarek*, w: *EK*, t. 14(2010), kol. 1048–1049.
- Rulka K., *Siostry Służki w Seminarium Włocławskim 1918–2005*, *KDW*, t. 88(2005), s. 479–485.
- Rulka K., *Zapiski z dziejów introligatorstwa we Włocławku*, *StWł*, 15(2013), s. 262–270.
- Rygielska M., *Honoratki*, w: *EK*, t. 6(1993), kol. 1209–1211.
- Szteinke A.J., *Kościół Wszystkich Świętych i klasztor Franciszkanów-Reformatów we Włocławku 1625–1997*, Włocławek 1998.
- Szteinke A.J., *Sforski (Sworski) Narcyz Marcelin w zakonie Ksawery*, w: *WISB*, t. 1(2004), s. 155–156.
- Szteinke A.J., *Dwornicki Walerian w zakonie Feliks*, w: *WISB*, t. 4(2006), s. 29–30.
- Umiński W., *Szarytki*, w: *EK*, t. 18(2013), kol. 1424–1425.
- Umiński W., *Wincenty a Paulo*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 661–662.
- Winiarski A., *Historia kościoła pw. św. Witalisa we Włocławku*, Włocławek 2003.
- Winiarski A., *Historia placu katedralnego we Włocławku*, Włocławek 2001.
- Wiśniowski A., *Franciszkanie — geneza i dzieje po 1517. Reformaci*, w: *EK*, t. 5 (1989), kol. 487–489.
- Wiśniowski A., *Franciszkanie — w Polsce po 1517. Reformaci*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 501–505.
- Witczak H., *Dzieje Włocławskiej placówki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi*, *StWł*, t. 21(2019), s. 645–647.
- Witczak H., *Mikulski Feliks*, w: *WISB*, t. 8(2020), s. 113–114.
- Witczak H., *Powstanie i rozwój sieci parafialnej we Włocławku*, *StWł* 17(2015), s. 383–408.
- Wójcik M., *Służki NMP Niepokalanej*, w: *EK*, t. 18(2013), kol. 431–433.
- Zbudniewek J., *Częstochowska Matka Boża. Bractwa i stowarzyszenia. Zjednoczenie Pań*, w: *EK*, t. 3(1995), kol. 887–888.
- Ziemann E., *Westiarki Jezusa*, w: *EK*, t. 20(2014), kol. 394.
- Ziemann E., *Zakon*, w: *EK*, t. 20, Lublin 2014, kol. 1191–1192.
- Ziemann E., *Zgromadzenia zakonne*, w: *EK*, t. 20, Lublin 2014, kol. 1371–1372.
- Żabierek B., *Zgromadzenie Braci Sług Maryi Niepokalanej (Bracia św. Józefa) we Włocławku*, *StWł* 22(2020), s. 432–468.
- Żylińska R., *Franciszkancki — zgromadzenia zakonne. Rodziny Maryi*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 544–545.
- Żynel A., *Franciszek z Asyżu*, w: *EK*, t. 5(1989), kol. 426–427.

Nota o autorze

Henryk Witczak — ks. dr teologii, studia specjalistyczne z zakresu historii Kościoła, wykładowca historii Kościoła w Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, studium w Koninie; kanonik honorowy katedry włocławskiej.

Eliza Sutkowska

Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku

DZIAŁALNOŚĆ KULTUROTWÓRCZA ODDZIAŁU KUJAWSKIEGO POLSKIEGO TOWARZYSTWA KRAJOZNAWCZEGO W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM¹

Słowa kluczowe: Włocławek, turystyka, krajoznawstwo, kultura, muzeum, edukacja, dwudziestolecie międzywojenne

SHAPING THE LOCAL CULTURE — THE KUYAVIAN BRANCH OF THE POLISH SIGHTSEEING SOCIETY IN THE INTERWAR PERIOD (1918–1939)

Keywords: Włocławek, tourism, sightseeing, culture, museum, education, Interwar Period

Oddział Kujawski Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego został założony w 1908 r. Potrzeba istnienia krajoznawstwa jako zbioru wiadomości o regionie i gromadzenia tych wiadomości, pojawiła się na ziemiach polskich już w drugiej połowie XVIII w., wyrażona postulatami Komisji Edukacji Narodowej i zakładaniem rozmaitych prywatnych kolekcji. Sto lat później w zaborze austriackim powołano do życia Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie, mające na celu badanie gór, ich popularyzację i ochronę przyrody. W zaborze rosyjskim także dojrzewała idea założenia organizacji krajoznawczo-turystycznej. Pomysł zrealizowano w 1906 r. w Warszawie, zakładając Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, utworzone przez grupę podróżników, przyrodników i ludoznawców, m.in. Aleksandra Janowskiego, Zygmunta Glogera i Kazimierza Kulwiecia².

¹ Artykuł ten jest uzupełnieniem artykułu autorki „Działalność Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (lata 1908–1950)”, który ukazał się w 12. tomie „Rocznika Muzealnego”, wydanego przez Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku w 2008 r.

² Polskie Towarzystwo Krajoznawcze zostało zarejestrowane 9 XI 1906 r.: przewodniczącym został Z. Gloger, wiceprezesami K. Kulwieć i K. Hoffman, sekretarzem A. Janowski. Za: „Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego” 1907, nr 1, Warszawa, s. 5.

Statutowymi zadaniami organizacji było zbieranie wiadomości dotyczących geografii, geologii, antropologii, etnografii, archeologii, historii i in., rozpowszechnianie tej wiedzy, szczególnie wśród młodzieży, oraz gromadzenie zbiorów. Było to szczególnie ważne w kraju podzielonym od ponad 100 lat między państwami ościennymi, ale wciąż żyjącym nadzieją wolności i niezależności. Pod hasłem „Poznaj swój kraj, abyś go tem goręcej miłował” popularyzowano w społeczeństwie polskim wiedzę o kraju, jego historii, zabytkach, przyrodzie, przeciwdziałając tym samym procesom wynaradawiania. Uważano ponadto, że świadomy obywatel miał określone zobowiązania wobec Ojczyzny: na pytanie „co za korzyść ma członek z należenia do Towarzystwa?”, jeden z jego założycieli, odpowiedział: „Przynależność do tej gromady, której zadaniem jest służyć krajowi i nauce”³.

Kolejnym krokiem rozwoju PTK było zawiązywanie się oddziałów regionalnych. Oddział Kujawski — podobne jak w przypadku założycieli — powstał z inicjatywy kilku gorąco zaangażowanych entuzjastów, należeli do nich Antoni Olszakowski, Gustaw Moczarski, Szymon Rajca, Antoni Byszewski i in.⁴

Jednym z ważniejszych ustaleń podczas spotkania założycielskiego była decyzja o założeniu lokalnego muzeum, co niezwłocznie zaczęto realizować, dzięki czemu Oddział Kujawski jako jeden z pierwszych (bo już w 1909 r.) zgromadził własne zbiory⁵. Dokonanie tego niecały rok po rozpoczęciu działalności było wielkim osiągnięciem i dowodem autentycznego zaangażowania członków Towarzystwa. Dostrzeżono to w Warszawie, gdzie podczas podsumowującego zebrania rocznego padły słowa: „Najliczniejszy jest Oddział Kujawski we Włocławku, który prowadzi działalność wprost imponującą; założono między innymi muzeum, przygotowano monografię Włocławka itp. Działalność innych oddziałów zaznacza się słabiej”⁶.

Zygmunt Gloger (1845–1910). Pierwszy prezes PTK, wybitny ludoznawca i krajoznawca. Autor licznych książek i publikacji z dziedziny etnografii, architektury ludowej i historii. Zgromadził też cenne zbiory przyrodnicze i krajoznawcze.

Aleksander Janowski (1866–1944). Przyrodnik, geograf, podróżnik, krajoznawca, wniósł wielki wkład w rozwój i popularyzowanie idei krajoznawstwa. Często jeździł na Kujawy, gdzie znajomość z Władysławem Nowcą, Antonim Olszakowskim, Szymonem Rajcą, Cyprianem Apanowiczem i Antonim Byszewskim zaowocowała założeniem Oddziału Włocławskiego. Więcej o A. Janowskim: A. M i e t z, *Aleksander Janowski i jego związki z kujawskim ruchem krajoznawczym i muzealnictwem. W 80-lecie Muzeum we Włocławku*, „Rocznik Muzealny” 1990, t. 3, Włocławek, s. 7–15.

Kazimierz Kulwiec (1871–1943) Jedna z najwybitniejszych postaci ruchu krajoznawczego w Polsce, współtwórca PTK, wiceprezes, pierwszy wydawca i redaktor „Ziemi”, inicjator utworzenia zbiorów i biblioteki Towarzystwa, przyrodnik, działacz społeczny. Był głównym łącznikiem Oddziału Kujawskiego z Warszawą.

³ „Rocznik PTK” 1908, nr 2, s. 7.

⁴ Tamże, s. 126; W. P i a s e c k i, *15-lecie Kujawskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „Ziemia” IX 1923, r. 8, nr 9, s. 171.

⁵ „Rocznik PTK” 1908, nr 2, s. 5.

⁶ „Rocznik PTK” 1910, nr 4, s. 13.

Poza gromadzeniem i opracowywaniem zbiorów praca Oddziału wrocławskiego przez pierwsze lata polegała na organizowaniu wycieczek, poszukiwaniach archeologicznych, odczytach, zebraniach, referatach o charakterze krajoznawczym i gromadzeniu dokumentacji fotograficznej. Wprawdzie dążono do poznania całej Polski w jej przedrozbiorowych granicach, uważając, że poprzez znajomość poszczególnych części dostrzeżę się związku z całym krajem, jednak zawsze celem nadrzędnym wszystkich oddziałów regionalnych było przybliżenie najbliższej okolicy, zgodnie z zasadą „poznać — zrozumieć — pokochać”.

Działalność przerwana w 1914 r. wznowiono już w 1916 r., pomimo trwającej wciąż wojny. Jednym z priorytetów stało się jak najszybsze uruchomienie muzeum, co udało się jeszcze w 1917 r. — pokazano wtedy zbiory wzbogacone o nowe zabytki, m.in. pergaminowy dokument z podpisem Stanisława Augusta Poniatowskiego, wykopaliska z grotty Łokietka w Ojcowie, a także militaria i eksponaty z Wielkiej Wojny. Towarzystwo wciąż posiadało izbę kujawską naturalnych rozmiarów, która wywołała duże zainteresowanie podczas wystawy etnograficzno-artystycznej, przygotowanej przez Oddział Kujawski w 1911 r.⁷ Dyżury w siedzibie — wyposażonej już w światło elektryczne — pełniono trzy razy w tygodniu (wtorki, piątki i niedziele), udostępniając w tym czasie zbiory zwiedzającym. W 1917 r. muzeum zwiedziło ponad 560 osób⁸.

Skupiono się też na edukacji — przede wszystkim na pogadankach dla uczniów szkół średnich i początkowych (cztery razy)⁹ oraz odczytach, których odbyło się dziesięć w ciągu roku, przy uczestnictwie ogółem 4965 osób¹⁰. Planowano też pogadanki dla młodzieży rzemieślniczej i specjalne spotkania dla małych dzieci połączone z bajką wyświetlaną z przeźroczy, ale udało się to zrealizować dopiero w 1919 r.¹¹

Zmiana sytuacji politycznej (okupacja niemiecka, nie rosyjska) ożywiła działalność odczytową i wydatnie wpłynęła na ukierunkowanie tematyki prelekcji, o czym świadczą tytuły, np. „Powstanie listopadowe w literaturze polskiej”, przygotowanej przez prof. Józefa Gołąbka¹². Od 1918 r. rozpoczęto cykl wykładów z historii Polski przedrozbiorowej, prowadzonych przez prof. Aleksandra Pawłowskiego

⁷ Archiwum Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (dalej: Arch. OK PTTK), Teczka 1921: z pisma do Magistratu m. Wrocławka, marzec 1921.

⁸ Arch. OK PTTK, Księga protokołów Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego z l. 1908–1921, (dalej: Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21), Protokół z dn. z 12 IV 1917, 4 VII 1917, 11 V 1918 r.

⁹ „Goniec Kujawski” 11 III 1917 r.

¹⁰ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 11 V 1918 r.

¹¹ Pogadanki krajoznawcze dla dzieci z przeźrocami puszczano w 1919 r., Arch. OK PTTK, Księga... 1908–1921, Prot. z dn. 30 IV 1920 r.

¹² Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 30 IV 1920 r.

i Tadeusza Foppa, a przeznaczonych dla inteligencji, robotników i młodzieży „w celu rozpowszechniania wiadomości z dziejów ojczystych”. Wznowiono też bardzo popularne wcześniej „czarne kawy”¹³, czyli spotkania towarzyskie połączone z odczytami o różnorodnej tematyce. Zwiększony ruch odczytowy odnotowano zwłaszcza w ostatnim roku wojny.

Zorganizowano dwie wycieczki, z oczywistych powodów tylko lokalne — do Muzeum Seminaryjnego i katedry wrocławskiej¹⁴. Mieszkańcy miasta i okolic mogli ponadto obejrzeć wystawę objazdową, zorganizowaną przez Zarząd Główny PTK, pt. „Odbudowa wsi i miasteczek”, którą zwiedziło 150 osób. Urządzono akademię z okazji śmierci Artura Grottgera, z deklamacjami wierszy Marii Konopnickiej, uroczyste też obchodzono rocznicę śmierci Józefa Ignacego Kraszewskiego¹⁵.

Chociaż przy Oddziale istniały biblioteka i czytelnia, to już w 1917 r. pojawiły się na zebraniach wnioski o konieczności założenia we Wrocławku biblioteki miejskiej¹⁶.

Sytuacja finansowa Towarzystwa była trudna — z powodu nieopłaconych składek obawiano się eksmisji z lokalu. Pomimo tego Oddział sam występował w roli ofiarodawcy, zwłaszcza względem młodzieży — począwszy od darmowego użyczenia lokalu na spotkania wielu wrocławskim stowarzyszeniom, przez organizowanie wystaw prac wychowanków ochronki, po materialne datki dla sierocińców czy uczniowskich organizacji skautowskich¹⁷.

Już od 1915 r. z inicjatywy m.in. działacza Oddziału, Henryka Wińczy, wznowiono próbę budowy pomnika upamiętniającego powstanie 1863 r., który miał stać w miejscu straceń. Wcześniej realizacja była niemożliwa, a wszelkie działania wrocławian, chcących uczcić to miejsce, groziły ze strony Rosjan poważnymi sankcjami. W marcu 1917 r. komitet przekazał swoje akta Towarzystwu Krajoznawczemu, ono zaś zwróciło się do Koła Architektów w Warszawie z prośbą o projekt pomnika. Niestety w maju 1918 r., pomimo istniejącej już koncepcji, sprawę zawieszono, ponieważ w miejscu budowy przeszła bocznicą kolejowa¹⁸. Jeden z nagrodzonych pomysłów został jednak wykorzystany już wkrótce przy budowie pomnika na wzgórzach szpetalskich ku czci poległych podczas obrony miasta w sierpniu 1920 r.

¹³ Tamże, Prot. z dn. 11 XII 1917, 10 I 1918, 20 IX 1917 r.

¹⁴ Tamże, Prot. z dn. 11 V 1918 r.

¹⁵ Tamże, Prot. z dn. 11 V 1918, 18 V 1918, 5 VII 1917, 2 XI 1917, 4 IV 1917 r.

¹⁶ Tamże, Prot. z dn. 2 XI 1917 i 6 XII 1917 r.

¹⁷ Tamże, Prot. z dn. 8 II 1917, 6 VI 1918 r.

¹⁸ Arch. OK PTTK, teczka: 1916 r., Protokół z zebrania Komitetu budowy pomnika poległym w 1963 r.

W tym czasie nie udało się też zrealizować pomysłu założenia ogrodu botanicznego¹⁹ i wydać przygotowanej już do druku monografii Włocławka²⁰. Zamierzano także przejąć pod opiekę dwie kamienice barokowe na Starym Rynku, ale chociaż wtedy wniosek upadł, ponieważ należały do prywatnego właściciela, sprawa znalazła swój dalszy ciąg 50 lat później, kiedy ostatecznie obie nieruchomości stały się własnością muzeum włocławskiego, a obecnie mieszczą się w nich cenne zbiory i wystawa poświęcona historii miasta.

Okres dwudziestolecia międzywojennego

Dnia 11 XI 1918 r. zakończył się 125-letni okres zależności politycznej Polski. Choć uczucia i emocje włocławskich patriotów, skupionych wokół Towarzystwa Krajoznawczego, musiały być w tym dziejowym momencie wyjątkowo silne, oszczędna w swym charakterze Księga Protokołów nie przekazuje wiele z nastrojów tamtych dni, poza jednym zdaniem: „Zarząd Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego wyraża radość, iż zaborcy opuścili ziemię polską i że władzę w Polsce objął bryg. Józef Piłsudski”²¹.

W nową erę w dziejach Polski Oddział Kujawski wszedł z 10-letnim już bagażem doświadczeń, kontynuując rozpoczęte w okresie wojny działania i podejmując nowe. Jednym z nich była opieka nad miastem. Wydaje się, że temu zagadnieniu poświęcano sporo uwagi, co potwierdza kilka uchwał reorganizujących Oddział, jak:

1. Utworzenie sekcji miłośników Włocławka. Jej rolą było dbanie o rozwój miasta zgodnie z planem osób z nim zżytych i przywiązanych oraz troska o zachowanie jego cech i charakteru, opiekowanie się budowlami pamiątkowymi oraz szerzenie wśród mieszkańców znajomości dziejów przeszłych i współczesnych — przez wyliczki, referaty, wydawnictwa;

2. Zorganizowanie sekcji fotograficznej. Jej zadaniem było utrwalanie widoków miasta i przekazywanie odbitek do centrali Towarzystwa;

3. Urządzanie bezpłatnych odczytów krajoznawczych, historycznych i przyrodniczych²².

Istotny wydaje się zapis o bezpłatnych odczytach — jego celem było zainteresowanie i zaangażowanie wszystkich warstw społecznych. Z danych statystycznych

¹⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 2 XI 1917 r.

²⁰ Tamże, Prot. z dn. 6 VI 1918 r. Franciszek Hilczer, członek Zarządu, napisał monografię Włocławka, niestety trzeba było wstrzymać się z jej wydaniem z powodu zbyt wysokich kosztów druku.

²¹ Tamże, Prot. z dn. 15 XI 1918 r.

²² Arch. OK PTTK,teczka: 1919 r., dok. z 24 V 1919 r.

wynika, że — jeśli chodzi o przekrój społeczny członków Oddziału, to np. w 1925 r. na 178 członków 139 (czyli 78%) z nich to inteligencja, 20 (11%) — przemysłowcy, 14 (7,9%) — kupcy, a 5 (2,8%) to rzemieślnicy²³. Dla wielu osób przeszkodą w bardziej czynnym uczestnictwie był obowiązek uiszczania składki, a to wykluczało na wstępie część społeczeństwa. Podobnie było z koniecznością opłat za wykłady, co mogło mieć wpływ na słabszą frekwencję słuchaczy. Wprawdzie jeszcze na samym początku działalności Oddziału padła propozycja obniżenia składki rocznej, aby pozyskać rzemieślników i włościan, jednak ten wniosek nie powtórzył się nigdy później²⁴. Można zatem uznać, że przynależność do Towarzystwa miała charakter elitarny, który utrzymał się przez całe dwudziestolecie międzywojenne.

Działalność Oddziału Kujawskiego PTK w latach 1919–1930

Względna stabilność polityczna w kraju i poczucie bezpieczeństwa spowodowały, że Towarzystwo przestało pełnić rolę bastionu polskości, a swoje działania skierowało ku pracy stricte krajoznawczej. Ponadto swoboda przemieszczania się nie tylko w granicach dawnej Kongresówki, ale po całej II Rzeczypospolitej, zapewniały możliwość organizowania wyjazdów. Sekcję wycieczkową prowadził przez lata Antoni Olszakowski. Pomimo utrudnień związanych ze słabą jeszcze komunikacją na świeżo zespolonych ziemiach polskich, udało się szybko zorganizować dalsze wycieczki. W lutym 1920 r. Oddział Kujawski, Warszawski i Poznański odbyły wzruszającą, pierwszą wspólną w wolnej Polsce wycieczkę do Torunia, która, jak zapisano w protokole, „zespoliła w jeden gorący ton bicie serc rodaków, oddzielonych dotąd kordonami państw zaborczych. Odwiedzono także Inowrocław, Kruświcę, Puck”²⁵. Z dłuższych wypraw należy wspomnieć trzydniową wycieczkę na Pomorze Gdańskie w 1924 r., a w 1926 r. — nad morze. Najdalszym miejscem, gdzie wybrali się włoścawscy krajoznawcy, było Wilno²⁶.

Średnio odbywało się pięć wycieczek rocznie: najmniej w 1925 r. (trzy), najwięcej w latach 1928–30 (po sześć i siedem). Ruch krajoznawczy lokalny ożywił się w sposób widoczny od 1921 r.: zwiedzano Muzeum Seminaryjne, włościańskie fabryki, źródła siarczane Wieniec i in.²⁷

²³ *Rozwój samorządu miasta Włocławka w Polsce Odrodzonej*, red. S. Krzewski, Włocławek 1926, s. 115.

²⁴ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 26 II 1909 r.

²⁵ Tamże, Prot. z dn. 26 II 1920, 8 V 1920 r.

²⁶ „Życie Włocławka i okolicy” kwiecień 1927, rok 2, nr 4, s. 2.

²⁷ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 8 III 1921.

Liczba członków Oddziału wahała się w różnych latach dość znacznie: rekord 261 osób osiągnięto w 1914 r.²⁸ W 1919 r. do Oddziału należało 160 członków i liczba ta wzrastała systematycznie, by spaść do 145 w 1926 r. Lata 1928–1930 to kolejny skok do najwyższej w tym dziesięcioleciu liczebności — 225 osób²⁹. Jest to jednocześnie okres wzmożonej aktywności edukatorskiej Towarzystwa, przekładającej się na większą liczbę wycieczek i odczytów.

Do tradycji Oddziału należało — zapoczątkowane jeszcze przed wybuchem wojny — organizowanie kursów na przewodników po Włocławku. Program obejmował w owym czasie cztery bloki wykładów: o mieście (ks. Michał Morawski), o zabytkach kościelnych (ks. Henryk Brzuski), o przemyśle Włocławka (Franciszek Szeliga) i o metodyce wycieczek (Szymon Rajca). Przeszkoleni przewodnicy zajmowali się oprowadzaniem zarówno grup miejscowych, jak i wycieczek przyjezdnych z innych oddziałów. W kursie wzięło udział ponad 40 osób młodzieży szkolnej³⁰.

W sekcji odczytowej w tych latach działali m.in.: Piotr Olszewski, Antoni Olszakowski, ks. Józef Bielowski, Roman Majeranowski i Paweł Czarnecki. Prelegenci wolni od ograniczeń cenzury — najpierw rosyjskiej, potem niemieckiej — kontynuowali serię wykładów z dziejów Polski. Były też odczyty z literatury, socjologii i przyrodoznawstwa. Pod koniec roku 1919 nawiązano współpracę z włocławskimi nauczycielami, m.in. kierownikiem nowo powstałej sekcji miłośników przyrody J. Muchowiczem. Bardzo aktywnie działał Józef Kopaniak, członek korespondencyjny Oddziału Kujawskiego z Brześcia, który przyciągał na swoje spotkania wielu słuchaczy (źródła mówią nawet o 320 osobach)³¹. We Włocławku bywał też Aleksander Patkowski, niezwykle zasłużony w tworzeniu ruchu krajoznawczego w Polsce, a jeden ze swoich odczytów poświęcił roli regionalizmu dla prowincji³². Nauczyciele szkół powszechnych (i jednocześnie członkowie Towarzystwa) urządzali popularne wśród młodzieży pogadanki i konkursy³³. Pomyślano również o pogadankach dla żołnierzy³⁴ i młodzieży rzemieślniczej, a specjalnie dla

²⁸ W. Skowron, *Mimo wojny, PTK w latach 1814–1918*, w: *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego*, red. E. Matusiak-Gordon, wyd. PTTK, s. 49.

²⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 8 V 1920; Księga Protokołów posiedzeń Zarządu i zebrań ogólnych Oddziału Kujawskiego Pol. Tow. Krajoznawczego od 27 II 1930 r. do 22 VI 1932 r. (dalej: Księga... 1930–1932), Prot. z dn. 14 III 1931 r.

³⁰ „Wiadomości Krajoznawcze i Turystyczne”. Biuletyn informacyjny PTK, luty 1934, rok 5, nr 2(37), Warszawa.

³¹ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, 1920 r.

³² „Życie Włocławka...” październik 1926, rok 1, nr 1; „Ziemia” 5 XII 1926, rok 11, nr 23, 24, s. 391.

³³ „Ziemia” styczeń 1922, rok 7, nr 1, s. 30.

³⁴ W. Piasecki, dz. cyt.; „Ziemia” wrzesień 1923, rok 8, nr 9, s. 173.

małych dzieci przygotowano spotkania ilustrowane „obrazami niknącymi”, tj. przezroczami³⁵.

Podczas szczególnych okazji zebrania uatrakcyjniano, łącząc z recytacjami i występami wokalnymi; tak stało się np. w 1926 r. przy współpracy z chórem Seminarium Nauczycielskiego³⁶. Ta szczególnie uroczysta oprawa miała obudzić większe zainteresowanie pomysłem budowy domu krajoznawczego i muzeum.

Najwięcej odczytów miało miejsce w latach 1929–1930 (12 i 16), najmniej w latach 1924 i 1927 (po trzy). W latach „przeciętnych” średnio odbywały się cztery odczyty na rok.

Specjalny rozdział historii Oddziału Kujawskiego zajmuje żywa reakcja na kwestie przyłączenia Warmii, Mazur i Górnego Śląska do Polski: od listopada 1919 r. trwała współpraca z Mazurskim Komitetem Plebiscytowym i akcja przybliżająca społeczeństwu wrocławskiemu historię byłych ziem zaboru pruskiego i austriackiego, realizowana głównie za pomocą odczytów (np. „O gospodarce w Polsce Prusaków w czasie okupacji 1914–1918” Piotra Olszewskiego), także z udziałem prelegentów z Mazurskiego Komitetu Plebiscytowego. Organizowano również kwesty na rzecz Komitetu³⁷.

Dzięki sekcji fotograficznej, prowadzonej w latach 1919–1920 przez wrocławskiego fotografa Władysława Dowmonta, powstał w sierpniu 1920 r., podczas wojny polsko-sowieckiej, „komplet zdjęć pamiątkowych z ruinami poszczególnych domostw”³⁸. O działalności tej sekcji w latach późniejszych wiadomo, poza liczbą zbiorów fotograficznych: w 1929 r. było 30 sztuk fotografii i 469 przezrocz³⁹.

Już od początku 1921 r. zorganizowano koła krajoznawcze młodzieży PTK. Zakładano je przy szkołach, a ich intensywny rozwój w drugiej połowie lat dwudziestych należy przypisać pracy profesorów, Ludwika Lidwina, Karola Masłowskiego, dyrektora Państwowej Szkoły Handlowej Zygmunta Michlera⁴⁰ i J. Muchowicza, który zaproponował wycieczki przyrodnicze z młodzieżą i referatami. Miały one

³⁵ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 30 IV 1920 r.

³⁶ „Życie Włocławka...” październik 1926, rok 1, nr 1, s. 15.

³⁷ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 21 XI 1919, 29 XII 1919, 10 I 1920, 30 IV 1920 i 13 IX 1920 r.

³⁸ Tamże, Prot. z dn. 13 IX 1920 i 16 II 1921 r.

³⁹ Arch. OK PTTK,teczka: 1929 r., Działalność Oddziału Kujawskiego Polskiego T-wa Krajoznawczego w roku 1929, s. 2, maszynopis (dalej: Dział. OK. PTK w r. 1929, mps).

⁴⁰ „Życie Włocławka...” kwiecień 1927, rok 2, nr 4, s. 2; *Zasłużeni dla Włocławka (XIII–XX wiek)*, red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991, s. 117 i 135.

na celu — jak opisuje Księga Protokołów „nie tylko zapoznanie z przyrodą dziatwy, lecz wpajanie im miłości do tejże przyrody”⁴¹.

Koła powstały przy Gimnazjum Ziemi Kujawskiej, Gimnazjum Żeńskim Towarzystwa Oświata i Wychowanie, przy szkołach nr 7, 3 i 5⁴², a prowadzili je profesorowie i zarazem członkowie Oddziału Kujawskiego, którzy pod egidą Towarzystwa urządzali dla uczniów wycieczki terenowe, zbierali eksponaty, czytali pisma krajoznawcze, wygłaszali odczyty o ochronie przyrody. To dzięki ich pracy wykonano i zebrano fotografie okolicznych kapliczek⁴³.

Wiosną 1926 r., z inicjatywy osób, które „miały na celu pobudzenie do pracy intelektualno-twórczej inteligencję Włocławka i Kujaw”, powstała sekcja regionalistyczna, zwana także regionalną. Od początku intensywnie działająca, skupiła w sobie znane włocławskie osobistości: Stefana Pachnowskiego, Witolda Piaseckiego, Edmunda Płoskiego, Zygmunta Michlera, Stefana Narębskiego, Antoniego Olszakowskiego, Zdzisława Arentowicza, Stefana Brodzikowskiego, Antoniego Byszewskiego. Sekcja zamierzała założyć własne pismo i bibliotekę publiczną. To pierwsze udało się już w październiku 1926 r., wydano pierwszy numer „Życia Włocławka i okolicy”, miesięcznika poświęconego sprawom społecznym, samorządowym, ekonomicznym, oświatowym i artystycznym, a adresowanego głównie do inteligencji. Jego celem było „zgrupowanie elity umysłowej społeczeństwa Włocławka, Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej wokół naszego pisma, aby odbijało się w nim faktycznie całe życie umysłowe i społeczne tego regionu”⁴⁴. Czasopismo ukazywało się przez sześć lat, do 1931 r. Planowano także — razem z okolicznym ziemiaństwem — opracowanie monografii powiatu włocławskiego; widziano w tym skuteczny sposób rozwijania i pogłębiania tematyki regionalnej⁴⁵.

W 1923 r., w związku z jubileuszowymi obchodami 15-lecia Oddziału Kujawskiego, specjalny numer ogólnopolskiego czasopisma „Ziemia” poświęcono Kujawom, zamieszczając w nim artykuły włocławskich krajoznawców. Istotnym osiągnięciem było wydanie w 1928 r. pracy monograficznej Zdzisława Arentowicza pt. *Z dawnego Włocławka*. Dochód ze sprzedaży autor przekazał w całości na kontynuację prac budowlanych gmachu muzeum. Wydano również *Przemysł Włocławka* Franciszka Szeligi. Obie prace, szczęśliwie zachowane do dziś, stanowią po prawie 100 latach cenne źródło informacji o mieście.

⁴¹ Arch. OK PTTK, Księga... 1908–21, Prot. z dn. 17 V 1920 r.

⁴² H. Gnatońska, H. Wawrzyniak, M. Łotecka, *Kronika 50-lecia działalności Oddziału Kujawskiego PTK-PTTK we Włocławku. 1908–1958*, s. 111–112.

⁴³ Arch. OK PTTK,teczka: 1929 r., Dział. OK. PTK w r. 1929, mps.

⁴⁴ „Miesięcznik nasz jest wydawany przez inteligencję dla inteligencji”. „Życie Włocławka...” luty 1930, rok 5, nr 2, s. 1.

⁴⁵ „Ziemia” 15 XI 1928, rok 13, nr 22, s. 358–359.

Wytęskniona niepodległość przyniosła różne wizje tego, jak powinna wyglądać II Rzeczypospolita. Pojawienie się konfliktów — także w Zarządzie Oddziału Kujawskiego — w tak burzliwym okresie było nieuniknione, zwłaszcza, że jego członkowie — jako obywatele aktywni społecznie i politycznie — należeli do różnych partii czy ugrupowań. Witold Piasecki, członek Oddziału od 1909 r., w swoich wspomnieniach opublikowanych w 1923 r., pisze o zamarciu aktywności Towarzystwa w porównaniu z latami przedwojennymi:

Spółceństwo ogarnęła zaraza walk partyjnych, nieposzanowanie swojej władzy, kłótni, zatarcia dawnych ideałów na korzyść osobistych ambicji, materializmu, paskarstwa. Na miejsce dawnych cichych pracowników występują setki nagrodzonych przeróżnymi odznakami za to, że coś zrobili, lub spełnili swój obowiązek⁴⁶.

W takiej sytuacji założono utrzymywać deklarowaną apolityczność Towarzystwa. Niezależnie zatem od tarć i sporów, członkowie Oddziału jednoczyli się w uroczystych obchodach świąt narodowych, np. rocznicy powstania styczniowego, urządzając akademie i odczyty czy uczestnicząc w obchodach odsłonięcia pomnika płka S. Bechiego. Oddział opiekował się również pomnikiem upamiętniającym rok 1863 i pomnikami pułkowników Warsa, Józefa Dzierzbickiego, a także (razem z magistratem i Towarzystwem Wioślarskim) grobem Kazimierza Łady, skrzypka i kompozytora, zmarłego we Włocławku⁴⁷.

Jednocześnie daje się we Włocławku zauważyć zjawisko, które pojawiło się razem z niepodległością, co zostało trafnie ujęte w wymownym tytule felietonu, opublikowanego w „Głosie Kujaw”: *Włocławek kołtunieje*. Jego autor kryjący się pod pseudonimem Civis (obywatel), ubolewa nad zamieraniem życia kulturalnego, zanikiem czytelnictwa i uczestnictwa w odczytach.

Ruch umysłowy, społeczny i oświatowy zamiast wzmacniać się i rozszerzać w miarę utrwalania się naszego bytu niepodległego, w miarę zanikania skutków wojny — kurczy się u nas i maleje z roku na rok, z miesiąca na miesiąc [...]. Unikają także obecnie włocławianie wszelkich odczytów, referatów, a nawet koncertów i przedstawień [...] Ogarnia nas jakieś dziwne lenistwo ducha, jakaś zaraźliwa niechęć myślenia. Życie przeciętnego obywatela Włocławka staje się bytowaniem w ciasnej skorupie domowych trosk, kłopotów i codziennych małych radości⁴⁸.

Podobny ton słyszy się w sprawozdaniu OK PTK skierowanym do Magistratu Miasta Włocławka, gdzie poza danymi statystycznymi, napisano także o utrudnieniach natury społecznej:

⁴⁶ W. P i a s e c k i, dz. cyt., s. 173.

⁴⁷ Arch. OK PTTK,teczka: 1929 r., Dział. OK. PTK w r. 1929, mps, „Życie Włocławka...” luty 1930, rok 5, nr 2, s. 3.

⁴⁸ „Głos Kujaw. Pismo tygodniowe, poświęcone szerzeniu idei demokratycznej na Kujawach” 5 IV 1921 r., R. 1, nr 4.

W ostatnich latach dało się zaobserwować obniżenie napięcia ideowego szerokich sfer społeczeństwa. W związku z tym praca spoczywa na barkach kilka czynniejszych członków Zarządu. Dalej pracę utrudniało zubożenie kulturalniejszych warstw społeczeństwa i pewna separacja inteligencji miejskiej od życia społecznego miasta⁴⁹.

Słowa te potwierdzają wcześniejsze opinie na temat problemów w rozwoju kulturalnym miasta, spowodowanych nie tylko brakiem szerokiego zainteresowania, ale też kryzysem gospodarczym, i tym bardziej podnoszą wartość pracy oświatowej, kulturalnej i naukowej tej niewielkiej grupy ludzi. Doceniono to i za całokształt swojej pracy Oddział otrzymał na wystawie kujawskiej w 1924 r. dyplom uznania⁵⁰.

W tym okresie wyłoniła się sprawa, która na wiele lat pochłonęła uwagę Zarządu Oddziału — wspomniana wcześniej budowa domu krajoznawczego. Pomysł pojawił się już w początkach istnienia Oddziału Włocławskiego, ponieważ lokal przy ul. Kaliskiej 1, gdzie Towarzystwo miało siedzibę od początku swojego istnienia, nie zapewniał warunków ani dla odpowiedniego przechowywania, ani tym bardziej pełnego eksponowania powiększających się zbiorów muzealnych⁵¹.

W 1924 r. rozpoczęto starania o pozyskanie gruntu pod budowę domu krajoznawczego i muzeum⁵². W październiku 1925 r. gmina miasta Włocławek przekazała Oddziałowi plac na rogu ulic Ogrodowej i Szkolnej (ob. róg Słowackiego i Mickiewicza), wówczas ogródek dziecięcy⁵³. Planowany budynek przeznaczono na siedzibę Towarzystwa Krajoznawczego, muzeum z salą odczytową i bibliotekę miejską. Kosztorys, projekt i rysunki budowlane wykonał Stefan Narębski, ówczesny architekt miejski⁵⁴.

Kolejnym krokiem było powołanie Komitetu Budowy Muzeum, do którego przystąpiły osoby znane i wpływowe: Edmund Płoski (ówczesny prezes Sądu Okręgowego we Włocławku), Czesław Gajzler (były prezydent Włocławka), Antoni Byszewski (wieloletni prezes Oddziału Towarzystwa), Antoni Olszakowski (były prezes Oddziału Towarzystwa, inżynier), Stefan Narębski (członek Oddziału Towarzystwa, architekt), ks. kanonik Stanisław Pruski, Szymon Rajca (kustosz muzeum),

⁴⁹ *Rozwój samorządu miasta Włocławka...*, s. 115.

⁵⁰ „Ziemia” marzec 1924, rok 9, nr 3, s. 49.

⁵¹ W roku 1909 zarząd złożył do centrali wniosek o zapomogę z funduszy ogólnych na budowę Muzeum Ziemi Kujawskiej, nie doszło jednak wtedy do jej realizacji. Arch. OK PTTK, Księga... 1908–1921, Prot. z dn. 19 II 1909 r.

⁵² „Ziemia” marzec 1924, rok 9, nr 3, s. 49; tamże, październik 1924, rok 9, nr 10, s. 190.

⁵³ Państwowe Archiwum w Toruniu Oddział we Włocławku, Akta Miasta Włocławka, l. 1918–1939, sygn. 2331. Działka miała być przez OK PTK dzierżawiona na zasadach na 36 lat bezpłatnego użytkowania, rok później zmieniono to na darowiznę („Życie Włocławka...” luty 1927, rok 2, nr 2, s. 2; tamże, styczeń 1928, rok 3, nr 1, s. 23).

⁵⁴ „Życie Włocławka...” listopad–grudzień 1928, rok 3, nr 11–12, s. 15–18.

Komitet Budowy Muzeum Kujawskiego, 1925 r. Siedzą od lewej: inż. A. Olszakowski — prezes Oddziału Kujawskiego PTK, ks. kan. S. Pruski, E. Płoski — prezes Komitetu, S. Pachnowski — prezydent miasta Włocławka. Stoją od lewej: F. Szeliga, Sz. Rajca — wieloletni działacz Oddziału Kujawskiego i kustosz Muzeum, inż. M. Sikorski

Źródło: „Życie Włocławka i okolicy”, wrzesień–grudzień 1930, rok V, nr 6, s. 3

Mieczysław Sikorski (inżynier), Franciszek Szeliga (członkowie Oddziału Towarzystwa) i Franciszek Zieliński (ówczesny prezes Oddziału Towarzystwa).

Wiosną 1926 r. rozpoczęto roboty ziemne pod fundamenty⁵⁵. Końcowy ustęp aktu erekcyjnego wmurowanego w narożnik gmachu od strony ul. Szkolnej brzmiał:

Budynek ten ma być widocznym znakiem czci naszej dla dostojnej przeszłości Ojczyzny i tej prastarej dzielnicy Kujawskiej [...] Niech budynek ten służy po wieczne czasy dzieciom tej ziemi ku wzbogaceniu ich serc i umysłów na pożytek i chwałę Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej⁵⁶.

W 1928 r., w rocznicę 10-lecia odrodzonej Polski w kraju pojawiła się idea, by uczcić to wydarzenie trwałą pamiątką. Moment ten wykorzystał Komitet Budowy rozwijając akcję zbiórkową wśród mieszkańców Włocławka i okolicznego

⁵⁵ Tamże.

⁵⁶ „Życie Włocławka...” czerwiec 1927, rok 2, nr 6, s. 21.

ziemiaństwa⁵⁷. Część pieniędzy zapewnił Magistrat Miasta Włocławka i sejmiki powiatów lipnowskiego, nieszawskiego i włocławskiego. Po długich staraniach zakończono wreszcie budowę gmachu w stanie surowym. Było to jednak wciąż za mało na kontynuację budowy. W tej sytuacji budynek, zabezpieczony przed niszczeniem, czekał na wykończenie przez 1,5 roku⁵⁸. „Życie Włocławka...” pisało, że gmach, chociaż niewykończony, już pełni służbę wychowawczą

świadczy o znaczeniu obywatelskiej inicjatywy i jest żywym i trwałym dowodem, jak wiele może szlachetny zapał i dobra wola. Jest również miarą zasługi garstki „regionalistów” — co choć z motyką się porwali na słońce, jednak dokonali swego⁵⁹.

Był to szczególnie trudny okres w istnieniu Stowarzyszenia. Nie uzyskawszy oczekiwanej pożyczki, rozpaczliwie szukano wsparcia. Ponadto niełatwa była sytuacja w samym Oddziale, skoro w oficjalnym sprawozdaniu odnotowano informację o braku współpracy pomiędzy członkami, którzy „uchylają się od wpłacania składek członkowskich i wykazują obojętność względem idei P.T.K.”⁶⁰.

Przełomowy okazał się rok 1930: Komitet Budowy Gmachu uzyskał długoterminową pożyczkę, którą miało spłacać miasto. Kierownictwo techniczne powierzono inż. A. Olszakowskiemu, (wówczas prezesowi Oddziału), budowa ruszyła i po kilku miesiącach została pomyślnie zakończona. „Przy jak najdalej idącej oszczędności postarano się [...] o zapewnienie przyszłemu budynkowi cech monumentalności, będących wyrazem poziomu naszej kultury estetycznej”⁶¹. W trzypiętrowym budynku, na parterze znalazła się siedziba Towarzystwa (lewe skrzydło) i Biblioteka Miejska (prawe skrzydło). Na pierwszym piętrze pięć pomieszczeń w układzie amfildowym przeznaczono na muzeum oraz jedno na pracownię dla kustosa. Sala reprezentacyjna na drugim piętrze służyła na odczyty, przedstawienia teatralne itp.⁶² Piętra połączono klatką schodową, umieszczoną centralnie naprzeciw głównego wejścia.

Rzeczowy styl protokołów i tym razem nie oddaje emocji, jakie panować musiały wśród członków Oddziału. Podczas pierwszego spotkania Zarządu w nowym miejscu zmieniono jednak formułę zapisu, podkreślając szczególne okoliczności:

⁵⁷ Tamże, listopad–grudzień 1928, rok 3, nr 11–12, s. 33; tamże marzec–kwiecień 1929, rok 4, nr 3–4, s. 31.

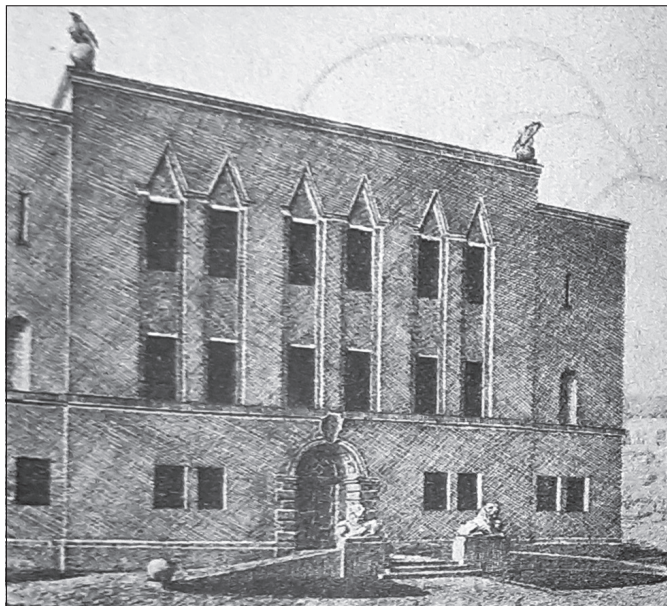
⁵⁸ Tamże, wrzesień–grudzień 1930, rok 5, nr 6, s. 1–7.

⁵⁹ Tamże, listopad–grudzień 1928, rok 3, nr 11–12, s. 15–18.

⁶⁰ Arch. OK PTTK,teczka: 1929 r., Dział. OK. PTK w r. 1929, mps, „Życie Włocławka...” luty 1930, rok 5, nr 2, s. 2.

⁶¹ „Życie Włocławka...” listopad–grudzień 1928, rok 3, nr 11–12, s. 15–18.

⁶² Tamże, wrzesień–grudzień 1930, rok 5, nr 6, s. 5.

Wcześniejszy projekt siedziby OK PTK i muzeum

Źródło: „Życie Włocławka...”, listopad–grudzień 1928, rok III, nr 11–12, s. 16

Budynek siedziby OK PTK w budowie, 1928 r., wyk. Zakład fotograficzny „K. Szałwiński”, Włocławek 1933 r.

Źródło: fot. ze zbiorów Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku

„Dnia 13-XI w nowym gmachu muzeum, we własnej siedzibie odbyło się zebranie Zarządu Oddziału Kujawskiego P.T.K.”⁶³.

Uroczyste otwarcie miało miejsce 7 XII 1930 r. Przedstawiciel Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Władysław Skoczylas w swojej przemowie podkreślił „niespożyte zasługi P.T.K na polu ochrony odrębności kulturalnych naszych ziem, w szczególności zaś piękny przykład Oddziału Kujawskiego P.T.K., zdolny pobudzić innych do pracy w tym kierunku”⁶⁴.

Działalność Oddziału Kujawskiego PTK w latach 1931–1939

Ten okres posiada najskromniejszy dorobek w statutowej działalności Towarzystwa. Olbrzymie i kosztowne przedsięwzięcie, jakim była budowa siedziby Oddziału, pociągnęło za sobą ogromne zadłużenie. Uwaga Zarządu skupiła się przede wszystkim na wieloletnich staraniach spłaty długu i walce o zachowanie gmachu przy Oddziale Kujawskim.

Towarzystwo utrzymywało swoją elitarność, działając jednocześnie na rzecz całego społeczeństwa. W celu poprawy finansów wszczęto m.in. starania o pozyskiwanie nowych członków wśród lekarzy, adwokatów i duchowieństwa⁶⁵. W 1933 r. zapisał się np. ks. Jan Grajnert, późniejszy proboszcz katedralny. W tymże roku członkiem Oddziału Kujawskiego został też ks. prof. Stefan Wyszyński⁶⁶, wówczas jeszcze 34-letni wykładowca Wyższego Seminarium Duchownego, kierownik i wykładowca Chrześcijańskiego Uniwersytetu Robotniczego, zaangażowany w działania społeczne na rzecz praw robotników. Warto przytoczyć w tym miejscu słowa wrocławskiego działacza ks. S. Wojsy⁶⁷ o doniosłej roli Towarzystwa i ogromnej potrzebie istnienia takiej instytucji w okresie, „kiedy wszelka praca kulturalna niemal zamiera, co grozi smutnymi konsekwencjami społeczeństwu polskiemu”⁶⁸.

W tym czasie do Oddziału Kujawskiego należało przeciętnie ok. 220–230 członków. Liczba ich spadła w 1935 r. do 133 osób w związku z cofnięciem zniżek na bilety kolejowe, po czym do 1939 r. utrzymała na poziomie 140–150 osób.

⁶³ Arch. OK PTTK, Księga protokołów Oddziału Kujawskiego PTK we Włocławku, 1928–1930 (dalej: Arch. OK PTTK, Księga... 1928–30), z dn. 13 XI 1930 r.

⁶⁴ „Wiadomości Krajoznawcze i Turystyczne” styczeń 1931, rok 2, nr 1(3), s. 3.

⁶⁵ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, z dn. 7 V 1931 r.

⁶⁶ 22 II 1933 r. — ks. S. Wyszyński, 10 III 1933 r. — ks. M. Morawski i 10 VIII 1933 r. — ks. J. Grajnert, Arch. OK PTTK, Księga Protokółów Oddz. Kujaws. P.T.K. we Włocławku od 31 VIII 1932 r. do 5 XI 1936 r. (dalej: Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36).

⁶⁷ Ks. Stanisław Wojsa, członek Rady Miejskiej w l. 1927–1931, prefekt GZK, sekretarz generalny Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej.

⁶⁸ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 21 XI 1931 r.

Sekcja wycieczkowa, prowadzona do 1933 r. przez Antoniego Olszakowskiego, po jego wyjeździe często zmieniała kierowników. Wycieczki organizowano głównie po Włocławku i okolicach — w 1933 r. było ich kilkanaście, podczas gdy w dwóch kolejnych latach ani jednej. Oprowadzano za to grupy przybyłe z innych oddziałów, po kilka- kilkanaście rocznie⁶⁹. Z wypraw zamiejscowych zrezygnowano, ponieważ zgłaszało się zbyt mało chętnych. Starając się przełamać ten impas, w 1936 r. wysłano ankietę do prasy włocławskiej z pytaniem, jakie oczekiwania mają mieszkańcy miasta względem miejsca i charakteru wycieczek — niestety bez odzewu. Jedną ze zrealizowanych i uznanych za szczególnie udaną była wycieczka w 1938 r. do Torunia pod kierunkiem prof. Sojeckiego, w której wzięło udział 250 osób⁷⁰.

Dla sekcji odczytowej pracowite okazały się lata 1931 i 1933, w których urządzono po kilkanaście odczytów, w przeciwieństwie do lat 1934 i 1935, kiedy odbyło się w sumie zaledwie pięć prelekcji. Tematyka była szeroka — od archeologii w wykonaniu K. Jażdżewskiego („Najodleglejsza przeszłość człowieka”), przez historię („Skarby Słowiańszczyzny”, „Księżę Józef Poniatowski”), literaturę („Powieść w życiu” ks. prof. Niemca), region (ks. M. Morawskiego o Włocławku, ks. H. Brzuskiego o historii kościoła i zamku w Raciążku), po podróże (spotkanie z dr. M. Orłowiczem pod nazwą „Wrażenia z wycieczki do Anglii i Szkocji”, odczyt A. Janowskiego „O Ziemi Świętej”). W następnych latach przygotowywano średnio 7–8 odczytów, także z przeżroczami, np. M. Orłowicza „Wrażenia z Portugalii”, S. Siedleckiego „Polska wyprawa polarna na Wyspę Niedźwiedzią 1932/33”⁷¹ czy E. Sojeckiego o A. Grottgerze⁷².

Sekcję prowadzili m.in. A. Zabłocka, A. Olszakowski, ks. J. Bielowski, A. Szajnerman, R. Majeranowski i P. Czarnecki.

W lipcu 1932 r. Rada Główna PTK w Warszawie powołała nową sekcję: propagandy i ochrony swojszczyzny. Powstanie jej miało związek z dostrzeżeniem i uznaniem wybitnej działalności Oddziałów Kujawskiego, Kurpiowskiego i Łowickiego jako wzorcowo rozwijających popularyzację i ochronę miejscowego obyczaju i zabytków. Pomysłodawcy uzasadniali głęboką konieczność działania w czasie kryzysu gospodarczego, na który nałożył się kryzys wartości duchowych, a w tym widzieli już zagrożenie dla trwałości kultury polskiej.

⁶⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. z dn. 28 II 1936 r. np. w 1931 r. przyjęto 22 wycieczki, w sumie 875 osób. Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932 r.

⁷⁰ Księga Protokółów od 16 XII 1936 r. do 22 IV 1939 r. (dalej: Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39), Prot. z dn. 15 III 1938 r.

⁷¹ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932; Arch. OK PTTK Księga... 1932–1936, Prot. z dn. 20 I 1933, 6 V 1933, 25 X 1933, 22 III 1935 r.

⁷² Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39, Prot. z dn. 24 VI 1938 r.

Bieżące życie przechodzi zbyt szybko oglądnie nad istotnymi zagadnieniami do porządku, depcząc wieczyste ważności ducha i wyłączając pierwiastki kultury narodowej z całości kształtu problemów, należy [zatem] obudzić czujność wśród najszerszych warstw inteligencji i uwagę jej skierować na sprawy i rzeczy nieprzemijające a mające najwyższe znaczenie dla zachowania moralnego bytu społeczeństwa⁷³.

Decyzją Rady Głównej przy Towarzystwie wrocławskim w 1932 r. powstała także sekcja ludoznawcza (swojszczyzny), a prowadzili ją m.in. J. Otto, Z. Arentowicz i P. Czarnecki. W zakresie jej zainteresowań było zbieranie materiałów dotyczących opisu kraju i ludności, w celu ochrony przyrody i jej zabytków, ochrony architektury, sztuki, miejscowych obyczajów, obrzędów, folkloru itp.⁷⁴

Niezależnie od kryzysów i trudności, cały czas czynnie działały koła młodzieży, a nawet założono nowe, w szkołach rolniczych w Starym Brześciu i Marysinie. Konsekwentną troskę Towarzystwa o edukację krajoznawczą młodych ludzi zauważyć można nie tylko w dbałości o te koła, ale także w sprawozdaniach ogólnych z odczytów, gdzie podając liczbę wszystkich uczestników, wyszczególniano liczbę obecnych tam młodzieży⁷⁵.

Sekcja fotograficzna prowadzona była m.in. przez ks. H. Brzuskiego, K. Kiermasza i L. Lidwina. Podobnie jak wcześniej gromadzono fotografie i przeźrocza upamiętniające ważne wydarzenia z życia miasta i Towarzystwa. W 1932 r. Oddział posiadał 163 fotografie⁷⁶, w 1937 r. — 618 przeźroczy⁷⁷.

Izba kujawska w nowej siedzibie przy ul. Słowackiego 1a, 1931 r.

Źródło: „Życie Włocławka...”, 1931, rok VI, nr 1

⁷³ Arch. OK PTTK,teczka: 1932 r., dok. z dn. 15 VII 1932 r., statut PTK, pismo z Rady Głównej.

⁷⁴ Arch. OK PTTK,teczka: 1932 r.

⁷⁵ Np. Księga... 1930–32, Prot. z dn. z 18 III 1932, Księga... 1932–36, Prot. z dn. 20 I 1933 r.

⁷⁶ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932 r.

⁷⁷ Arch. OK PTTK,teczka: 1937, sprawozdanie z 1937 r.

Wielkim osiągnięciem Oddziału było założenie muzeum i jego intensywny rozwój. Pod koniec lat dwudziestych zbiory placówki liczyły ponad 2200 obiektów i liczba ich rosła⁷⁸. Podzielono je na działy: przedhistoryczno-wykopaliskowy, numizmatyczny, kulturalno-historyczny, etnograficzny, przyrodniczy oraz przemysłu artystycznego ogólnego i miejscowego. Były to zarówno obiekty historyczne ściśle związane z miastem i regionem (strój, wyroby rzemieślnicze itp., dokumenty) jak ogólnie z historią (numizmatyka, książki, militaria, mapy, order, okazy fauny i flory itp.)⁷⁹. W przeciągu roku zinwentaryzowano większość zbiorów i zaopatrzone je w napisy objaśniające, a do 1939 r. zgromadzono ponad 5000 zabytków⁸⁰. O muzeum wydali pozytywne opinie dyrektor Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu Marian Gumowski i prof. Jan Rutkowski, państwowy konserwator zabytków z Warszawy⁸¹.

W 1932 r. po raz pierwszy w zapisach Towarzystwa pojawiła się nazwa: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej⁸². Wcześniej nazywano je Muzeum Kujawskim lub Muzeum Ziemi Kujawskiej i nazwy te stosowano zamiennie. Uchwalono także ogólny kierunek rozwoju muzeum i gromadzenia zbiorów, jednak „ze szczególnym uwzględnieniem działu regionalnego”⁸³, co innymi słowy ujął kilkanaście lat wcześniej C. Apanowicz: „Jest zamiar utworzyć tu oddziały z uwzględnieniem szczególnie ziemi kujawskiej, żeby Muzeum włocławskie usprawiedliwiało nazwę Kujawskiego”⁸⁴.

W nowej siedzibie Muzeum prezentowano też wystawy czasowe. Jeszcze w 1930 r. obejrzały je 1393 osoby, a w latach następnych było blisko 2500 zwiedzających rocznie, głównie młodzież⁸⁵. Spośród wystaw organizowanych bezpośrednio przez OK PTK wymienić można wystawy: prac Stanisława Noakowskiego w 1931 r. (którą zwiedziły 1173 osoby), historyczno-wojskową (obejrzało 2157 osób, w tym 1836 młodzieży), fotografii artystycznej przedstawiającej prace młodzieży oraz wystawę szkiców i akwarel Stanisława Błońskiego⁸⁶. W 1933 r. Oddział Włocławski⁸⁷ dzięki

⁷⁸ J. B i e l o w s k i, *Muzeum Kujawskie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „Życie Włocławka...” luty 1929, nr 2, rok 4, s. 2.

⁷⁹ S. R a j c a, *Przewodnik po Muzeum Kujawskim*, „Życie Włocławka...” marzec–kwiecień 1930, rok V, nr 8–10, s. 8–10; J. B i e l o w s k i, dz. cyt., s. 2.

⁸⁰ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. z dn. 16 III 34 r.

⁸¹ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932 r.

⁸² Tamże, Prot. z dn. 3 II 1932 r.

⁸³ Tamże, Prot. z dn. 22 IV 1932 r.

⁸⁴ J. B i e l o w s k i, dz. cyt., s. 4.

⁸⁵ Np. w 1931 r. zwiedzających było 2052, w tym młodzież 1539. Podobnie w latach późniejszych. Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932 r.

⁸⁶ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 18 III 1932 r.

⁸⁷ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. z dn. 28 IX 1933 r.

staraniom podjętym w celu pozyskania prac Stanisława Noakowskiego — architekta i artysty, związanego z Włocławkiem — otrzymał w depozyt od Funduszu Kultury 50 szkiców. Nabytek ten uznano za bardzo istotny, bo dzięki niemu Muzeum, „stałoby się [...] zarazem przybytkiem sztuki i zyskałoby nadzwyczajną siłę atrakcyjną”⁸⁸. Już w 1934 r. urządzono stałą ekspozycję twórczości S. Noakowskiego; był to osobny pokój, w którym rozwieszono 50 szkiców i inne pamiątki po twórcy.

W 1934 r. Oddział przejął część prac Leona Bigosińskiego⁸⁹, a w 1937 r. P. Czarnecki zdobył pięć rzeźb Wacława Bębnowskiego⁹⁰.

Sukcesywnie wzbogacano także księgozbiór biblioteki Oddziału Towarzystwa, która liczyła w 1929 r. 923 pozycje⁹¹.

Zarówno lokalizacja, jak i przestronność nowej siedziby Oddziału Kujawskiego PTK przyciągnęły szybko inne stowarzyszenia i organizacje. Zaraz po oficjalnym otwarciu pojawiły się propozycje udostępniania pomieszczeń na spotkania, wieczory towarzyskie oraz wystawy i zarząd zwykle zgadzał się na to, pomijając tylko organizacje polityczne, np. Stronnictwo Narodowe⁹². Jednym z pierwszych najemców był Związek Kujawskich Plastyków, który urządzał własne wystawy i odczyty, m.in. Aleksandra Laszenki o Afryce⁹³. Powróciły też tradycyjne i cieszące się popularnością „czarne kawy”, „herbatki krajoznawcze” oraz wieczory muzyki i koncerty⁹⁴.

W 1933 r. ks. Michał Morawski skończył *Monografię Włocławka*, pierwsze tak dokładne i naukowe opracowanie historii miasta, owoc kilku lat pracy, wydany własnym nakładem. W podziękowaniu za „tak wybitny czyn krajoznawczy” ks. Morawski otrzymał tytuł Honorowego Członka Oddziału⁹⁵.

Jak już wspomniano, na pracy Oddziału Kujawskiego PTK bardzo poważnie w tym czasie zaciążyła krytyczna sytuacja finansowa i jej poświęcono większość czasu ze szkodą dla pozostałych działów pracy krajoznawczej. Kilkakrotnie pojawiła się groźba licytacji gmachu, którą ostatecznie wstrzymywano. W protokole zapisano gorącą rezolucję członka zarządu i profesora GZK, Pawła Czarneckiego, którą wygłosił na jednym z zebrań poświęconych sprawie utrzymania gmachu przy Towarzystwie. Przypomnił rolę tego budynku, który miał być „ogniskiem kultury

⁸⁸ Arch. OK PTTK, Pismo do Rady Głównej PTK Touring-Klubu w Warszawie z dn. 15 VI 1931 r.

⁸⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. z dn. 22 III 1935 r.

⁹⁰ Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39, Prot. z dn. 3 VIII 1937 r.

⁹¹ Arch. OK PTTK,teczka: 1929 r., Dział. OK. PTK w r. 1929, mps. Natomiast w 1938 r. na stanie biblioteki odnotowano 447 pozycji — ze sprawozdania za 1937 r.

⁹² Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 28 V 1930 r.

⁹³ Tamże, Prot. z dn. 23 X 1930 i 13 XI 1930 r.

⁹⁴ „Życie Włocławka...” kwiecień–czerwiec 1931, rok 6, nr 4–6, s. 23.

⁹⁵ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, z dn. 16 III 1934 r.

Włocławka, Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej”, jego wielkie znaczenie dla miasta, przypomniał osiągnięcia Towarzystwa na polu kulturalnym i naukowym i ostro sprzeciwił się oddaniu gmachu celom innym niż kulturalne.

Stąd cała inicjatywa twórcza, która dała regionowi i Miastu kilka dzieł naukowych i popularnych (prace pp.: Arentowicza, Czarneckiego, ks. Morawskiego, dr Masłowskiego), prace naukowe, spoczywające w rękopisie; tu znalazło wskazówki i przewodniczenie szereg wycieczek krajoznawczych; tu młodzież zdobywała kursy przygotowawcze na przewodników; tutaj przybywali wielokrotnie uczeni i wybitni krajoznawcy (pr. Antoniewicz, Jażdżewski, Kostrzewski, Orłowicz, Patkowski, Janowski); tutaj młodzież szkół średnich i powszechnych mogła zetknąć się ze skromnymi w zbiorach, ale dlatego właśnie cennymi wytworami kultury Kujaw, uporządkowanymi i w miarę możliwości powiększającymi.

Czarnecki podkreślał znaczenie Towarzystwa jako grona ludzi, które „mimo braku starszej i trwalszej tradycji zainteresowań sprawami kultury w społeczeństwie włocławskim” szerzyło ideę regionalizmu „z wiarą, że kultura Włocławka i kujawsko-dobrzyńskiego regionu ma widoki rozwoju, że w gmachu znajdzie pomieszczenie towarzystwo naukowe wzorem miast sąsiednich: Płocka i Torunia, że miasto musi kiedyś ruszyć z martwego punktu sprawę biblioteki miejskiej i czytelną”. Ponadto oddanie gmachu na inne cele „zrodziłoby zwątpienie w celowość inicjatywy, bezinteresowność pracy i ofiarność społeczną, zniszczyłoby instytucję,

Jubileusz 25-lecia Oddziału Kujawskiego PTK, 1933 r., wyk. Zakład fotograficzny „K. Szałwiński”, Włocławek 1933 r.

Źródło: fot. ze zbiorów Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku

w której potrzebę wątpić mogą tylko ludzie obojętni dla sprawy rozwoju miasta i regionu⁹⁶. Ostatecznie, dzięki staraniom w magistracie, negocjacom z bankami oraz interwencjom w Zarządzie Głównym Oddział wywalczył pozostawienie budynku przy Towarzystwie Krajoznawczym⁹⁷.

Nie podejmowano prac badawczych, ponieważ „ogólna bieda temu nie sprzyjała”, jednak, podobnie jak w pierwszych latach istnienia Oddziału, to właśnie do Towarzystwa kierowano wszelkie sprawy, np. odkrycia archeologiczne w okolicach Włocławka, a ono przekazywało je do właściwych placówek np. do Muzeum Archeologicznego (wykopaliska) czy do starostwa (np. zabezpieczenie „żali” kamiennych)⁹⁸, do starostwa nieszawskiego i konserwatora województwa warszawskiego (zapobieżenie niszczenia ruin zamków w Bobrownikach i Raciążku oraz muru historycznego w Brześciu Kujawskim⁹⁹). W tym czasie Towarzystwo przejęło na własność kopiec płowiecki i podjęło się opieki nad nim oraz wzięło czynny udział w organizowaniu jubileuszowych uroczystości, uświetniając je wystawieniem kroniki dramatycznej *Płowce*, autorstwa Z. Arentowicza¹⁰⁰. Ponadto zgłoszono do Centrali PTK w Warszawie wniosek o umieszczanie tablic informacyjnych na zabytkach „celem rozpowszechnienia znajomości kraju ojczystego” oraz rozpoczęto starania o wmurowanie tablicy pamiątkowej w domu Stanisława Noakowskiego w Nieszawie. Oddział Kujawski miał też udział w tworzeniu *Słownika geograficznego Państwa Polskiego*¹⁰¹.

Oddział uczestniczył w Wystawie Sztuki Ludowej w Warszawie, organizowanej przez Dział Propagandy Sztuki¹⁰². W październiku 1937 r. delegaci Towarzystwa brali udział w uroczystościach we Włocławku, związanych z poświęceniem nowego mostu na Wiśle im. Marszałka E. Rydza-Śmigłego.

Styczeń 1938 r. poświęcono 75. rocznicy powstania 1863 r. Staraniem Towarzystwa Krajoznawczego, Związku Legionistów i POW przygotowano akademię ku czci powstańców, z jednoaktówką Z. Arentowicza pt. *Ksiądz Terejwa*. Urządzono także wystawę pamiątek z tego okresu, która wywołała duże zainteresowanie wśród mieszkańców Włocławka. Rozszerzając zasięg obchodów, prof. P. Czarnecki

⁹⁶ Tamże, Prot. z dn. 13 XII 1935 r.

⁹⁷ Tamże, Prot. z dn. 25 III 1936 i 16 IV 1936 r.

⁹⁸ Tamże, Prot. z dn. 25 III 1936 r.

⁹⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1930–32, Prot. z dn. 13 XI 1931 r.

¹⁰⁰ Tamże, Prot. z dn. 3 II 1932 r.

¹⁰¹ Tamże, Prot. z dn. 8 IV 1932 r.

¹⁰² Arch. OK PTTK,teczka: 1938 r., sprawozdanie roczne; Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39), Prot. z dn. 15 II 1938 r.

wyłosił dla mieszkańców Lipna odczyt o powstaniu styczniowym na ziemi dobrzyńskiej i Kujawach¹⁰³.

Kontynuując badania nad powstaniem styczniowym na Kujawach, Z. Arentowicz odnalazł ślady Bartka Nowaka, chłopa-powstańca i jego grób w Byczynie, a Oddział nawiązał korespondencję z Wojskowym Biurem Historycznym w Warszawie¹⁰⁴.

Z innych wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez Towarzystwo wymienić trzeba udział w imprezie „Wesele kujawskie” w reż. P. Czarneckiego w 1938 r.¹⁰⁵ i sztukę *Skarb w jeziorze Z. Arentowicza*, wystawioną w 1935 r. w sali Towarzystwa przy ul. Słowackiego¹⁰⁶.

Zwieńczeniem badań historycznych Z. Arentowicza było wydanie w 1937 r. jego broszur: *O powstaniu 1863 r. na Kujawach i o Bartku Nowaku* (1000 sztuk), *Kopiec w Płowcach* (nakład 500 sztuk), a także 300 sztuk pocztówek z płowieckim kopcem¹⁰⁷. Natomiast prof. Czarnecki opracował skrócony przewodnik po Włocławku, wydany przez Księgarnię Szkolną oraz brał udział w audycjach radiowych o Włocławku i Kujawach w Radiu Pomorskim¹⁰⁸. Ponadto Oddział miał współudział w opracowywaniu 7. numeru czasopisma dla młodzieży „Dziś i jutro” z 1933 r.¹⁰⁹, poświęconego Kujawom.

Wybuch wojny przekreślił wszystkie plany i zamierzenia Oddziału. Włocławscy krajoznawcy zostali rozproszeni, wielu z nich — profesorowie włocławskich szkół jako „niebezpieczni nosiciele idei patriotycznych” — zostało jeszcze w pierwszych miesiącach okupacji niemieckiej wywiezionych do obozów koncentracyjnych i zamordowanych. Tak zginął Zygmunt Michler¹¹⁰, wybitny pedagog, ceniony prelegent licznych odczytów, redaktor „Życia Włocławka” i działacz społeczny oraz bardzo zasłużony dla Oddziału Paweł Czarnecki. Zginął też ostatni prezes, Adam Olszewski. Jeszcze przed przymusowym wywiezieniem z Włocławka Olszewski przekazał córce Krystynie dokumenty i archiwalia Oddziału, aby ukryła je w Warszawie. Zostały one zamurowane w piwnicy, w jej mieszkaniu, przy ul. Żelaznej 38¹¹¹.

¹⁰³ Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39, Tamże, z dn. 20 I i 15 III 1938 r.

¹⁰⁴ Arch. OK PTTK,teczka: 1936 r., z księgi korespondencji, z dn. 3 XII 1936 r.

¹⁰⁵ Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39, Prot. z dn. 24 VI 1938 r.

¹⁰⁶ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. 28 II 1936 r.

¹⁰⁷ Arch. OK PTTK;teczka: 1937 r., sprawozdanie roczne za 1937 r.

¹⁰⁸ Arch. OK PTTK, Księga... 1936–39, Prot. z dn. 15 II 1938 r.

¹⁰⁹ Arch. OK PTTK, Księga... 1932–36, Prot. z 16 III 1934 r.

¹¹⁰ H. G n a t o w s k a, dz. cyt., s. 191.

¹¹¹ Tamże, s. 185.

Podsumowanie

Trudno zmierzyć i zbadać rolę, jaką odegrał w okresie dwudziestolecia międzywojennego Oddział Kujawski PTK, a jednak bez wątpienia jest ona ogromna, zarówno dla miasta, jak i Kujaw. Oddział rozpoczął swoją działalność jeszcze w czasach zaborów i wtedy główną jego rolą było przeciwdziałanie wynarodowieniu. Przez poznawanie historii, zabytków i przyrody kraju ojczystego Towarzystwo podtrzymywało nadzieję u starszych, wychowywało pokolenie młodszych, uczyło narodowej tożsamości. Razem z odzyskaniem niepodległości punkt ciężkości przesunął się w stronę krajoznawstwa. Nadal urządzano wycieczki, spotkania, odczyty, pogadanki, koncerty, akademie na pamiątkę ważnych osób czy wydarzeń narodowych, także tych zakazanych wcześniej. Poczucie wolności było dla Polaków zjawiskiem nowym, stąd przez cały właściwie okres dwudziestolecia zarówno w literaturze, jak działalności rozmaitych stowarzyszeń, widoczne były uczucie radości i dumy oraz otwarta deklaracja miłości Ojczyzny.

Bardzo duże znaczenie od początku przywiązywano do wychowania młodego pokolenia, w związku z tym Oddział Włocławski pracował nad pozyskiwaniem nauczycieli, powstawaniem kół krajoznawczych przy szkołach i nie będzie przesadą stwierdzenie, że dla znacznej części młodzieży tamtych lat spotkania z podróżnikami, odczyty z przeżroczami, a także spotkania ze sztuką poprzez koncerty i wystawy musiały być jedynym „oknem na świat”.

Wielkim osiągnięciem była realizacja budowy domu krajoznawczego. Dzięki grupie ludzi silnie zdeterminowanych i oddanych idei miasto zyskało budynek, w którym umieszczono bibliotekę miejską oraz — mogące poszczycić się już całkiem bogatymi zbiorami — muzeum. Z siedziby OK PTK korzystały też inne włocławskie stowarzyszenia kulturalne i społeczne. Biorąc pod uwagę olbrzymie trudności związane z tym przedsięwzięciem ktoś nazwał gmach trafnie „żywym pomnikiem Niepodległości”¹¹² i jest to rzeczywiście swoisty symbol dokonania — wbrew wszelkim trudnościom — czegoś, zdałoby się, niemożliwego.

Należy pamiętać także o istotnym aspekcie aktywności włocławskich krajoznawców — działalności naukowej. Nie do przecenienia jest ich troska o szeroko pojęte zabytki przeszłości z zakresu kultury materialnej i niematerialnej Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także materiały, które zgromadzili. Dzięki Towarzystwu powstały prace i publikacje historyczne, przyrodnicze, folklorystyczne. Skupiając uwagę na zachowaniu odrębności regionu robiono to, do czego wracamy dziś mówiąc o „małej Ojczyźnie”. Działalność Oddziału przełożyła się też na wydawnictwa

¹¹² „Życie Włocławka...” marzec–kwiecień 1929, rok 4, nr 3–4, s. 31.

przewodników, monografii, pocztówek, co miało znaczenie dla rozwijającego się wciąż ruchu turystycznego.

Działalnością Oddziału Włocławskiego w okresie dwudziestolecia nie udało się do końca obudzić włocławian. Powtarzające się co jakiś czas w prasie czy protokołach wzmianki o „małej frekwencji” czy „nie dopisaniu słuchaczy” oraz zupełnie otwarta krytyka społeczeństwa uspionego, obojętnego na sprawy kultury, przedstawia obraz pracy nie zawsze wdzięcznej i dającej poczucie sensowności. A jednak nie zaniechano tego zaszczepiając idee z nadzieją, że jeśli już nie w starszych, to wszędzie ona z pewnością w kolejnych pokoleniach młodzieży.

STRESZCZENIE

Oddział Kujawski działał od 1908 r. we Włocławku jako jeden z kilkunastu regionalnych ośrodków Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, założonego w 1906 r. w Warszawie. Inicjatorami byli przedstawiciele miejscowej inteligencji i ziemiaństwa. Prowadzono działalność krajoznawczą, edukacyjną, naukową i muzealną. Oddział organizował liczne wycieczki (po okolicy oraz dalsze), przygotowywał odczyty i pogadanki na tematy historyczne, przyrodnicze, regionalne itp. Szczególnie dużo prelekcji i wydarzeń poświęcono młodzieży. Ponadto wydał przewodniki po mieście, opracował kilka monografii, podjął także różnego rodzaju badania naukowe i penetracje terenu w celu rejestracji zabytków oraz miejscowej fauny i flory.

Już od 1909 r. z darów pozyskanych dzięki szczodrości licznych ofiarodawców założono muzeum, dzięki czemu Włocławek jako jeden z pierwszych mógł się poszczycić własnymi zbiorami. Oddział organizował także wystawy czasowe o tematyce historycznej i artystycznej oraz koncerty i akademie.

Okres dwudziestolecia międzywojennego był kontynuacją wcześniejszych realizacji i projektów. Zdecydowano wtedy o zbudowaniu siedziby Oddziału, co — po wielu trudach — udało się osiągnąć w 1930 r. Przedsięwzięcie to, biorąc pod uwagę rozmiar inwestycji, kosztu i problemy finansowe, było na tle innych oddziałów wydarzeniem niezwykłym. W nowym budynku umieszczono bibliotekę miejską i wciąż rozrastające się muzeum. Służył także wielu włocławskim stowarzyszeniom na spotkania.

W latach dwudziestych powstawały przy Oddziale szkolne koła krajoznawcze, popularyzujące wiedzę o kraju i włączające uczniów w akcje badawcze. Organizowano wycieczki adresowane specjalnie dla młodzieży.

W drugiej połowie lat dwudziestych Oddział rozpoczął wydawanie lokalnego czasopisma o charakterze kulturalnym pt. „Życie Włocławka i okolicy”. Pismo adresowane było do inteligencji i ziemiaństwa i ukazywało się w latach 1926–1931.

Przed okres 1918–1938 Oddział Włocławski zorganizował ok. 100 wycieczek, ponad 150 odczytów i pogadanek, wieczorów pamięci, koncertów, opublikował kilkanaście prac i artykułów dotyczących Kujaw, Włocławka, jego historii, przemysłu itp. Włączył się w ochronę miejscowych zabytków, miejsc pamięci narodowej. Był jedną z najbardziej liczących się instytucji kształtujących charakter kulturalny Włocławka.

SUMMARY

The Kuyavian Branch of the Polish Sightseeing Society was founded in Włocławek in 1908 by members of the local intelligentsia and gentry. As part of its educational and scientific activities, the Branch organised numerous sightseeing and nature tours and presented lectures on local history and regional heritage, industry and nature. In 1909, only a year after the Branch's foundation, a museum was established thanks to donations from residents of Włocławek and the area. The fast-expanding museum found a new home in 1930 in the Branch's newly erected headquarters and — together with the municipal library, also housed in the building — became a popular venue for concerts and commemorative events and celebrations. In the years 1926–1931, a local cultural magazine “*Życie Włocławka i okolicy*” was issued. Special attention was paid to young people; numerous school tourism clubs were created to popularise knowledge about the region and engage young people in research and scientific activities. From 1918 through 1939, the Włocławek Branch organised about 100 sightseeing tours, over 150 lectures, commemorative events and concerts as well as published several books and articles about Włocławek, the regional history and industry. It also played a key role in the protection and preservation of local monuments and national heritage and memory sites. The Branch was one of the most important institutions which shaped the cultural character of Włocławek in the interwar period (1918–1939).

Bibliografia

- Bielowski J., *Muzeum Kujawskie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „*Życie Włocławka i okolicy*” luty 1929, rok 4, nr 2.
- „*Głos Kujaw. Pismo tygodniowe, poświęcone szerzeniu idei demokratycznej na Kujawach*” 5 IV 1921, rok 1, nr 4.
- Gnatowska H., Wawrzyniak H., Łotecka M., *Kronika 50-lecia działalności Oddziału Kujawskiego PTK–PTTK we Włocławku*, Włocławek 1908–1958.
- „*Goniec Kujawski*” 11 III 1917 r.
- Krzewski S., *Rozwój samorządu miasta Włocławka w Polsce Odrodzonej*, Włocławek 1926.
- Księgi Protokołów Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego z l. 1908–1921, 1930–1932, 1932–1936 i 1936–1939, Archiwum Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.
- Mietz A., *Aleksander Janowski i jego związki z kujawskim ruchem krajoznawczym i muzealnictwem. W 80-lecie Muzeum we Włocławku*, „*Rocznik Muzealny*” 1990, t. 3, Włocławek.
- Piasecki W., *15-lecie Kujawskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, „*Ziemia*” wrzesień 1923, rok 8, nr 9.
- Rajca S., *Przewodnik po Muzeum Kujawskim*, „*Życie Włocławka i okolicy*” marzec–kwiecień 1930, rok 5, nr 8–10.
- „*Rocznik Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*” 1907, nr 1; 1908, nr 2; 1910, nr 4, Warszawa.
- Skowron W., *Mimo wojny, PTK w latach 1814–1918*, w: *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego*, red. E. Matusiak-Gordon, wyd. PTTK.
- Sutkowska E., *Działalność Oddziału Kujawskiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (lata 1908–1950)*, „*Rocznik Muzealny*” 2008, t. 12, Włocławek.

„Wiadomości Krajoznawcze i Turystyczne” Biuletyn informacyjny PTK: luty 1934, rok 5, nr 2(37); styczeń 1931, rok 2, nr 1(3), Warszawa.

Zasłużeni dla Włocławka (XIII–XX wiek), red. M. Wojciechowski, Włocławek 1991.

„Ziemia”: styczeń 1922, rok 7, nr 1, s. 30; marzec 1924, rok 9, nr 3, s. 49; październik 1924, rok 9, nr 10, s. 190; 5 XII 1926, rok 11, nr 23–24, s. 391; 15 XI 1928, rok 13, nr 22, s. 358–9.

„Życie Włocławka i okolicy”: październik 1926, rok 1, nr 1, s. 15; luty 1927, rok 2, nr 2, s. 2; kwiecień 1927, rok 2, nr 4, s. 2; czerwiec 1927, rok 2, nr 6, s. 21; styczeń 1928, rok 3, nr 1, s. 23; listopad–grudzień 1928, rok 3, nr 11–12, s. 15–18; marzec–kwiecień 1929, rok 4, nr 3–4, s. 31; luty 1930, rok 5, nr 2; wrzesień–grudzień 1930, rok 5, nr 6, s. 1–7; kwiecień–czerwiec 1931, rok 6, nr 4–6, s. 23.

Nota o autorze

Eliza Sutkowska — urodzona we Włocławku, absolwentka etnologii na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Pracuje w Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku jako etnograf. Współpracowała z Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie. Autorka publikacji w „Roczniku Muzealnym” i „Roczniku Muzeum Ziemi Dobrzyńskiej w Rypinie”, członek Stowarzyszenia Muzealników Polskich.

Tomasz Michalski

Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku

WŁOCŁAWSKIE STACJE PALIW W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO — WYBÓR ŹRÓDEŁ ARCHIWALNYCH

Słowa kluczowe: stacje paliw, Włocławek, motoryzacja, dwudziestolecie międzywojenne, przemysł paliwowy, materiały archiwalne

FUEL STATIONS IN WŁOCŁAWEK IN THE INTERWAR PERIOD — A SELECTION OF ARCHIVAL SOURCES

Keywords: fuel stations, Włocławek, automotive industry, interwar period, fuel industry, archival materials

Wprowadzenie

Pod koniec XIX stulecia, „dzięki odkryciu specjalnych właściwości kauczuku i benzyny”, powstał nowy środek lokomocji — samochód¹. Z biegiem lat, wraz z rozwojem motoryzacji i komunikacji samochodowej, w krajobrazie miast zaczęły pojawiać się także nowe elementy towarzyszącej im zabudowy, a mianowicie stacje paliw. Nie przypominały one obiektów znanych nam współcześnie (z rozbudowanym kompleksem handlowo-usługowym), aczkolwiek podstawowe elementy punktów detalicznej sprzedaży benzyny pozostały niezmienione w swym zasadniczym kształcie do dzisiaj. Stacje składały się pierwotnie z podziemnego metalowego zbiornika oraz pompy do czerpania benzyny (odmierzacza pompującego produkt), przy czym sam zbiornik ustawiany był bezpośrednio w ziemi, bez fundamentów i obmurowania, na głębokości około 1 metra pod powierzchnią².

¹ R. Herget, *Motoryzacja w Polsce*, w: *Dwudziestolecie komunikacji w Polsce Odrodzonej*, red. S. Fächer, S. Peters, Kraków 1939, s. 411.

² Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APTOW), Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku z lat 1918–1939 [1961] (dalej: AmW), sygn. II/3333.

Pierwsza stacja paliw w Polsce, nazywana w owym czasie „pompą”, powstała w 1924 r. w Warszawie. Wartym odnotowania jest fakt, że we Włocławku obiekt tego typu uruchomiono kilka miesięcy później, co czyni miasto jednym z pierwszych w skali całego kraju³. Niniejszy temat nie był dotychczas przedmiotem szczególnego zainteresowania historyków regionu, stąd artykuł oparto w głównej mierze na niepublikowanych źródłach archiwalnych przechowywanych w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku (zespoły: Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku z lat 1918–1939 [1961], Starostwo Powiatowe Włocławskie we Włocławku z lat 1918–1939, Zbiór dokumentacji architektoniczno-budowlanej z terenu miasta Włocławka z lat 1918–1972). Natomiast wśród nielicznej literatury poruszającej zagadnienie włocławskich stacji paliw, można w tym miejscu wymienić jedynie monografię Michała Pszczółkowskiego⁴ oraz artykuł Jarosława Durki poświęcony fabryce papieru w Myszkowie⁵, która była związana z Włocławkiem poprzez rodzinę Steinhagenów.

Cenne uzupełnienie omawianego tematu stanowi również portal internetowy autorstwa Roksany i Sebastiana Nowosadów z Torunia (<http://bequickorbedead.com>), poświęcony polskiemu lotnictwu wojskowemu z lat 1918–1920, gdzie odnajdziemy m.in. liczne reklamy paliw i olejów spółek naftowych okresu międzywojnia.

Standard-Nobel S.A. w Polsce/Vacuum Oil Company S.A.

Pierwszą stację paliw we Włocławku przy Nowym Rynku 20 (ob. plac Wolności) uruchomiło w lipcu 1925 r. Kujawskie Towarzystwo Przemysłowo-Handlowe „Kaptepeha”, handlujące węglem, cementem, ceglami oraz benzyną Towarzystwa Przemysłu Naftowego „Bracia Nobel w Polsce”⁶. Składy Braci Nobel funkcjonowały we Włocławku na długo przed wybuchem I wojny światowej (ich pożar w sierpniu 1914 r. przykrył kłębamii dymu niebo nad całym miastem⁷), niemniej silny impuls do szybkiego rozwoju spółki dało dopiero przejęcie pokażnej części akcji przez

³ Karpaty, „Auto. Ilustrowane Czasopismo Sportowo-Techniczne” 1925, R. 4, nr 16, s. 376.

⁴ M. Pszczółkowski, *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź 2019, s. 191–193.

⁵ J. Durka, *Korespondencja dyrekcji fabryki papieru w Myszkowie z zarządami Standard-Nobel w Polsce S.A. i Vacuum Oil Company S.A. w latach 1928–1939. Materiały do dziejów przemysłu paliwowego w Polsce*, „Zeszyty Myszkowskie” 2014, nr 1, s. 141–162.

⁶ APTOW, Starostwo Powiatowe Włocławskie we Włocławku z lat 1918–1939 (dalej: SPW), sygn. 1270; „Ziemia Kujawska” 1926, R. 1, nr 5, s. 8.

⁷ T. Michalski, R. Nowosad, J. Szachewicz, *I wojna światowa we Włocławku (1914–1918) w świetle źródeł archiwalnych* [wystawa wirtualna z 2014 r. dostępna pod adresem: http://web.archive.org/web/20190331154319/http://www.torun.ap.gov.pl/index-show-1ws_we_wloclawku.html]; T. Wąsik, *Zapomniana bitwa Wielkiej Wojny. Walki pod Włocławkiem 11–13 listopada 1914 r.*, Włocławek 2014, s. 43.

Standard Oil Company rodziny Rockefellerów. W 1925 r., w wyniku fuzji ze spółką „Olej Skalny”, utworzono Standard-Nobel S.A. w Polsce, przystępując do pionierskiego przedsięwzięcia budowy sieci ulicznych stacji benzynowych w kraju⁸.

W drugiej połowie 1926 r. spółka odkupiła od „Katepeha” pięcioletnią umowę dzierżawną placu na Nowym Rynku, zawartą z Magistratem Włocławka 3 III 1925 r.⁹ Stacja, usytuowana przy zieleńcu w pobliżu ul. Przechodniej, została wówczas zmodernizowana i dostosowana do wymogów Warszawskiego Urzędu Wojewódzkiego (zaprzestano np. napełniania zbiornika poprzez wlewanie benzyny z beczek żelaznych na rzecz nowoczesnych cystern samochodowych)¹⁰. Wraz z otwartą w 1927 r. drugą stacją przy Nowym Rynku (vis-à-vis wylotu ul. Kaliskiej — ob. ul. P.O.W.), Standard-Nobel na lata zdominował uliczną sprzedaż benzyny w stolicy Kujaw Wschodnich¹¹.

Tabela 1. Detaliczna sprzedaż benzyny we Włocławku w latach 1930–1936 (w litrach)

Stacje paliw	Rok			
	1930	1934	1935	1936
Nobel	262 994	96 698	56 531	56 435
Karpaty	–	bd.	36 050	26 823
Galicja	–	bd.	bd.	13 355

Źródło: Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku, Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku z lat 1918–1939 [1961], sygn. 3/63, 3/88, 3/89, 3/91.

Dominująca pozycja firmy wynikała przede wszystkim z posiadania dwóch stacji paliw („Północ” i „Południe”) w najlepszym punkcie w mieście, chociaż w początkowym okresie ważniejszy czynnik stanowiło tu prawo wyłączności uruchamiania nowych stacji na ulicach Włocławka. Przez powyższe, magistrat do końca 1930 r. nie mógł udzielić koncesji na uliczną sprzedaż benzyny jakiegokolwiek innej firmie, co Wydział Majątków Miejskich uznał ostatecznie za szkodliwe dla interesów miasta, a przedmiotowy zapis nie pojawił się już po 1931 r. w żadnej innej umowie dzierżawnej.

⁸ J. Durka, dz. cyt., s. 142.

⁹ APTOW, SPW, sygn. 1270.

¹⁰ Wymogi bezpieczeństwa zostały ostatecznie uregulowane w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym (Dz.U. z 1927 r., nr 53, poz. 468) oraz w rozporządzeniu Ministrów Przemysłu i Handlu, Pracy i Opieki Społecznej oraz Spraw Wewnętrznych z dnia 13 kwietnia 1928 r. wydanym w porozumieniu z Ministrem Robót Publicznych o przechowywaniu i magazynowaniu olejów mineralnych przez zakłady przemysłowe (Dz.U. z 1928 r., nr 53, poz. 508).

¹¹ APTOW, AmW, sygn. II/3333; APTOW, SPW, sygn. 1270.

Należy podkreślić, że Włocławek — dzięki korzystnemu położeniu — był również jednym z ośmiu miast w Polsce (pozostałe to: Warszawa, Łódź, Poznań, Kraków, Sosnowiec, Kalisz i Bydgoszcz), gdzie Standard-Nobel utrzymywał składy sprzedaży, stanowiące źródło zaopatrzenia w produkty i materiały techniczne (działalność handlową spółki oparto w znacznej mierze o szlak wodny Wisły, czemu służyły liczne holowniki i barki przystosowane do przewozu produktów naftowych)¹². Firmowe magazyny znajdowały się przy ul. Toruńskiej 53a (ob. ul. Wyszyńskiego)¹³. W 1932 r. spółka poszerzyła jeszcze zakres usług o stację obsługi samochodów (warsztaty, garaże i myjnia), otwartą na rogu ulic Chopina i Botanicznej (ob. ul. Bojańczyka), zaprojektowaną przez Bronisława Wondrauscha¹⁴.

W 1937 r. Standard-Nobel został przejęty przez amerykański Vacuum Oil Company, właściciela rafinerii w Czechowicach, powstały sześć lat wcześniej z połączenia Vacuum Oil i Standard Oil of New York (Socony)¹⁵. Decyzją nowych władz stację „Północ” we Włocławku zlikwidowano tego samego roku, a obok stacji „Południe” zbudowano nową na paliwo „Es”¹⁶. Zbiornik obiektu, o pojemności 5000 litrów, był ponad dwukrotnie większy od poprzednich, mieszczących maksymalnie 1800 litrów.

Cechą charakterystyczną kontaktów przedstawicieli spółki (panowie Winogrodzki i Fulde) z magistratem w okresie międzywojnia były ciągłe protesty wobec wysokości rocznej dzierżawy, nasilane zwłaszcza w okresie Wielkiego Kryzysu. Za prawo postawienia i eksploatacji stacji na miejskich gruntach jej łączna kwota wynosiła 2400 zł, przy czym dopiero w 1937 r. zdecydowano o zmianie formy naliczania opłaty, od kiedy tytułem dzierżawy płacono po groszu od litra sprzedanej benzyny¹⁷. Ceny produktu w latach trzydziestych XX wieku — generowane przez podatki państwowe i miejskie — były rekordy, będąc wręcz horrendalnymi (70–85 gr, daję ponad 8 współczesnych złotych). Z drugiej strony samochód był w omawianym okresie towarem luksusowym, a w 1934 r. liczba zarejestrowanych aut w Polsce to zaledwie 34 tys. (we Włocławku — 233 cywilne pojazdy)¹⁸.

¹² J. Durka, dz. cyt., s. 155, 160.

¹³ APTOW, AmW, sygn. II/3333; APTOW, Zbiór dokumentacji architektoniczno-budowlanej z terenu miasta Włocławka z lat 1918–1972 (dalej: ZDABW), sygn. 2844; *Księga adresowa Polski. Przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych*, Warszawa 1937, s. 1085.

¹⁴ APTOW, ZDABW, sygn. 43; APTOW, SPW, sygn. 1270. Zob.: M. Pszczołkowski, dz. cyt., s. 192–193.

¹⁵ APTOW, AmW, sygn. 3/63; J. Durka, dz. cyt., s. 143.

¹⁶ APTOW, AmW, sygn. 3/88; APTOW, ZDABW, sygn. 2204.

¹⁷ APTOW, AmW, sygn. 3/63, 3/88; APTOW, SPW, sygn. 1270; *Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa*, Warszawa 1930, s. 2059.

¹⁸ APTOW, SPW, sygn. 1324; R. Herget, dz. cyt., s. 415.

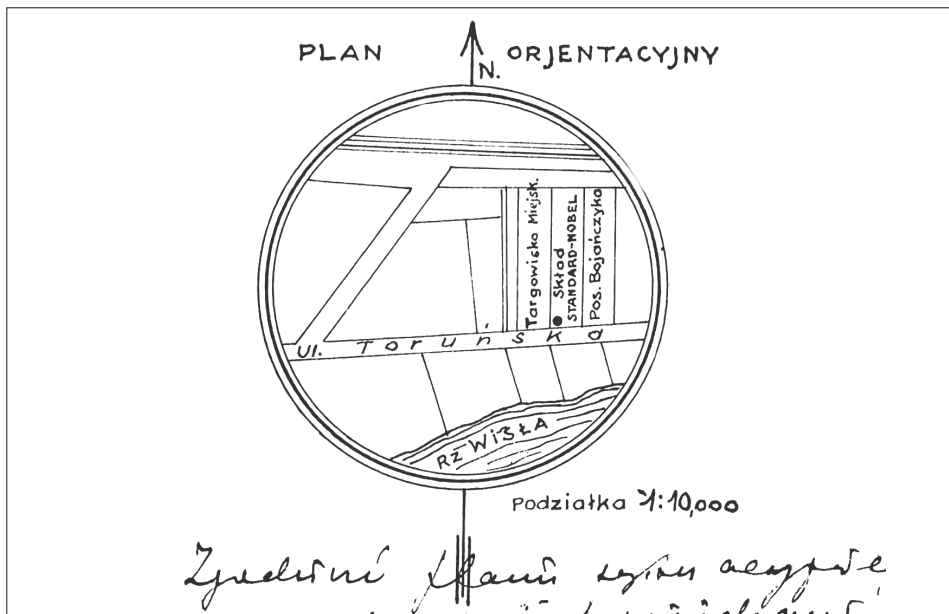
Fotografia 1. Przykładowa stacja Standard-Nobel

Źródło: Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APTOW), Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku z lat 1918–1939 [1961] (dalej: AmW), sygn. II/3333

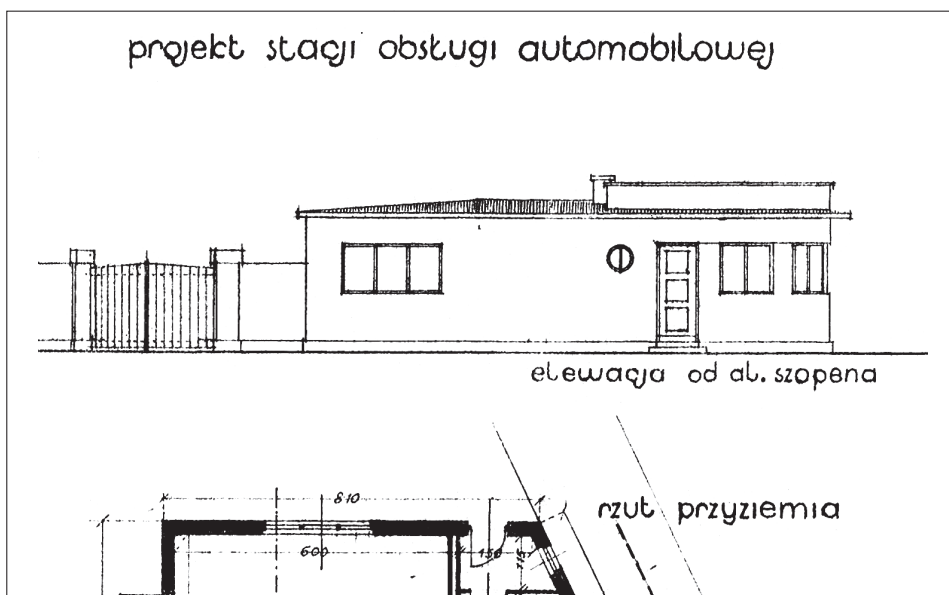
Fotografia 2. Stacje Standard-Nobel u wylotu ul. Kaliskiej

Źródło: APTOW, Zbiór dokumentacji architektoniczno-budowlanej z terenu miasta Włocławka z lat 1918–1972 (dalej: ZDABW), sygn. 2204

Fotografia 3. Składy Standard-Nobel przy ul. Toruńskiej

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 2844

Fotografia 4. Warsztaty Standard-Nobel przy ul. Chopina

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 43

Rok
1940

Jaki będzie stan samochodu po kilku latach jego użytkowania? Czy będzie mógł należycie spełniać swe zadania i czy w ogóle zdalny będzie do użytku - jest to przede wszystkim sprawa oleju, jakim jest smarowany.

Gargoyle Mobiloil przedłuża żywot samochodu.

Mobiloil
VACUUM OIL COMPANY S.A.

The advertisement features a vintage dark-colored sedan car shown from a side profile, parked on a dark surface against a background of a cloudy sky. Below the car, on the left, is a rectangular oil can with a handle, labeled 'GARGOYLE Mobiloil AE'. On the right is a tall, slender oil can labeled 'GARGOYLE Mobiloil A'. The Mobiloil logo and company name 'VACUUM OIL COMPANY S.A.' are prominently displayed at the bottom.

Fotografia 5. Reklama Vacuum Oil Company S.A.

Źródło: <http://bequickorbedead.com>

„Karpaty” Sprzedaż Produktów Naftowych Spółka z o.o. we Lwowie

Spółka została założona w 1922 r. we Lwowie, celem krajowej sprzedaży produktów Koncernu Naftowego „Małopolska” (Grupa Francuskich Towarzystw Naftowych, Przemysłowych i Handlowych w Polsce)¹⁹. Od 1930 r. posiadała oddział we Włocławku z siedzibą przy ul. Warszawskiej 17. Natomiast pierwszą stację paliw, po wygaśnięciu prawa wyłączności Standard-Nobel, uruchomiła obok dworca autobusowego, na placu dzierżawionym od spadkobierców Lejby Sterna przy ul. Pułaskiego²⁰.

Jeszcze tego samego roku 1931 spółka wzmocniła swoją pozycję w mieście, zawierając porozumienie z włocławskim oddziałem Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet, który zorganizował z pomocą „Karpat” stację paliw przy małym zieleńcu na rogu ulic Brzeskiej i Karnkowskiego (ob. ul. Wojska Polskiego). Prezydent Stefan Pachnowski oficjalnie podkreślił, że „przychylna decyzja na ustanowienie stacji w tym miejscu została powzięta jedynie z uwagi na społeczny cel i charakter instytucji”²¹. „Karpaty” — przejmując umowę jako poddzierżawcy — uzyskały w ten sposób drugi punkt sprzedaży w dogodnym miejscu, za zaledwie 600 zł rocznej opłaty. Co ciekawe, pieniądze i tak nie trafiały do kasy magistratu, tylko w formie miejskiego subsydium wpływały dla potrzeb związku na prowadzenie przedszkola im. Prezydentowej Mościckiej oraz przedszkola im. Izabeli Zbiegniewskiej (łącznie żywiono i wychowywano 180 dzieci osób bezrobotnych).

Spółka wypowiedziała umowę komisową z dniem 31 III 1937 r., przejmując od tej pory prowadzenie stacji na własne konto. Obiekt rozbudowano wówczas o kiosk obsługi, wydzierżawiając pod ten cel 6 m² podwórza szkoły powszechnej przy ul. Karnkowskiego²². Jednakże miejsce nie spełniało oczekiwań władz „Karpat”, wobec czego w lipcu 1939 r. postanowiono przenieść stację na róg ulic Kilińskiego i Szpitalnej (realizację planów przerwał wybuch II wojny światowej).

Składy oferowanych produktów naftowych spółki mieściły się początkowo przy ul. Królewieckiej 36, następnie na placach rodziny Stern przy ul. Karnkowskiego 32/34²³.

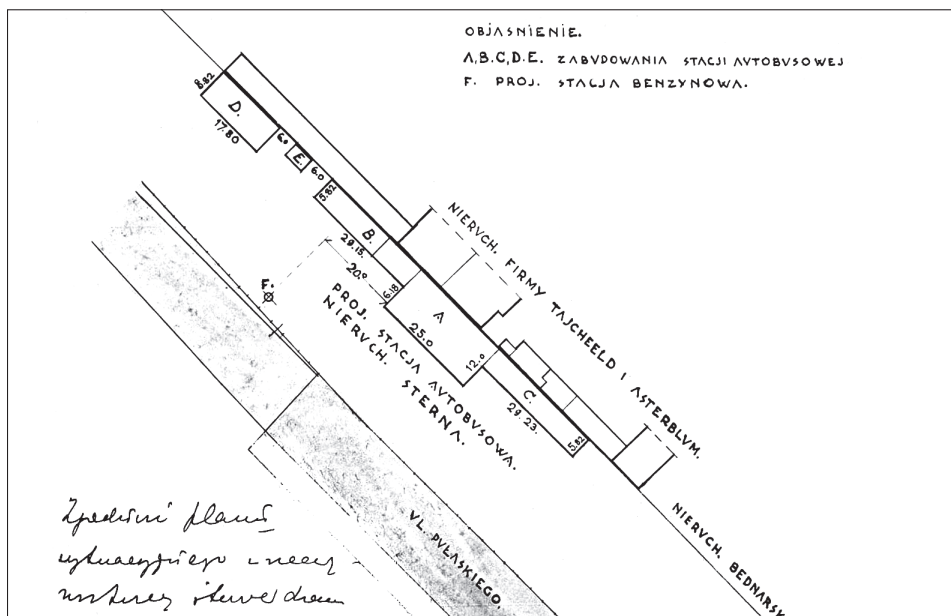
¹⁹ „Przemysł Naftowy” 1930, R. 5, z. 10 (reklama nr 4); M. Majewski, *Poszukiwania złóż ropy naftowej i gazu w Polsce (1919–1939)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 2009, t. 8, s. 144.

²⁰ APTOW, AmW, sygn. II/3333; APTOW, SPW, sygn. 1320, 1343; APTOW, ZDABW, sygn. 1106, 1108, 2497.

²¹ APTOW, AmW, sygn. 3/91.

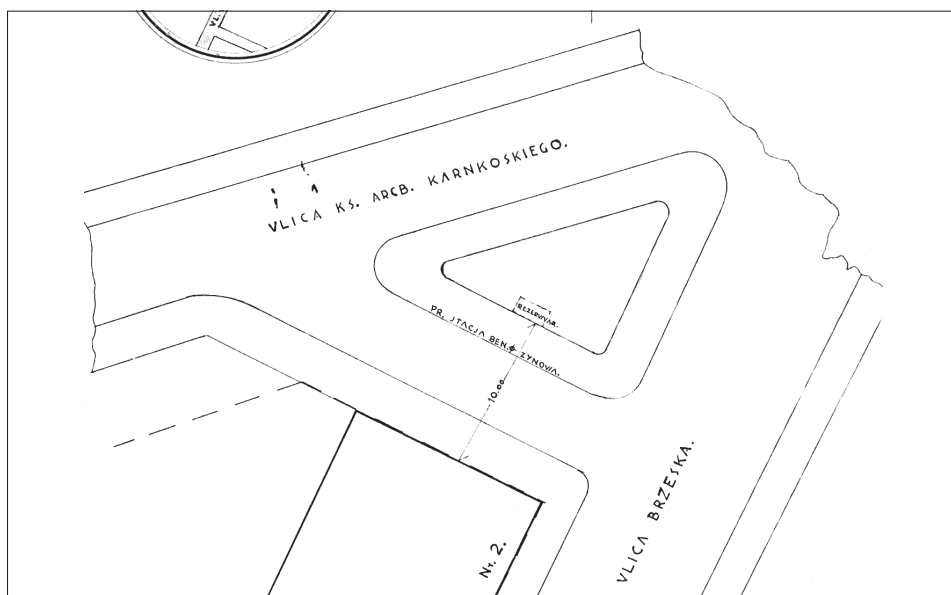
²² APTOW, AmW, sygn. 3/91; APTOW, ZDABW, sygn. 3006.

²³ *Spis abonentów Państwowych i Koncesjonowanych Sieci Telefonicznych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1931/32 r.*, Warszawa 1931, s. 576; *Księga adresowa Polski 1937...*, s. 1085.

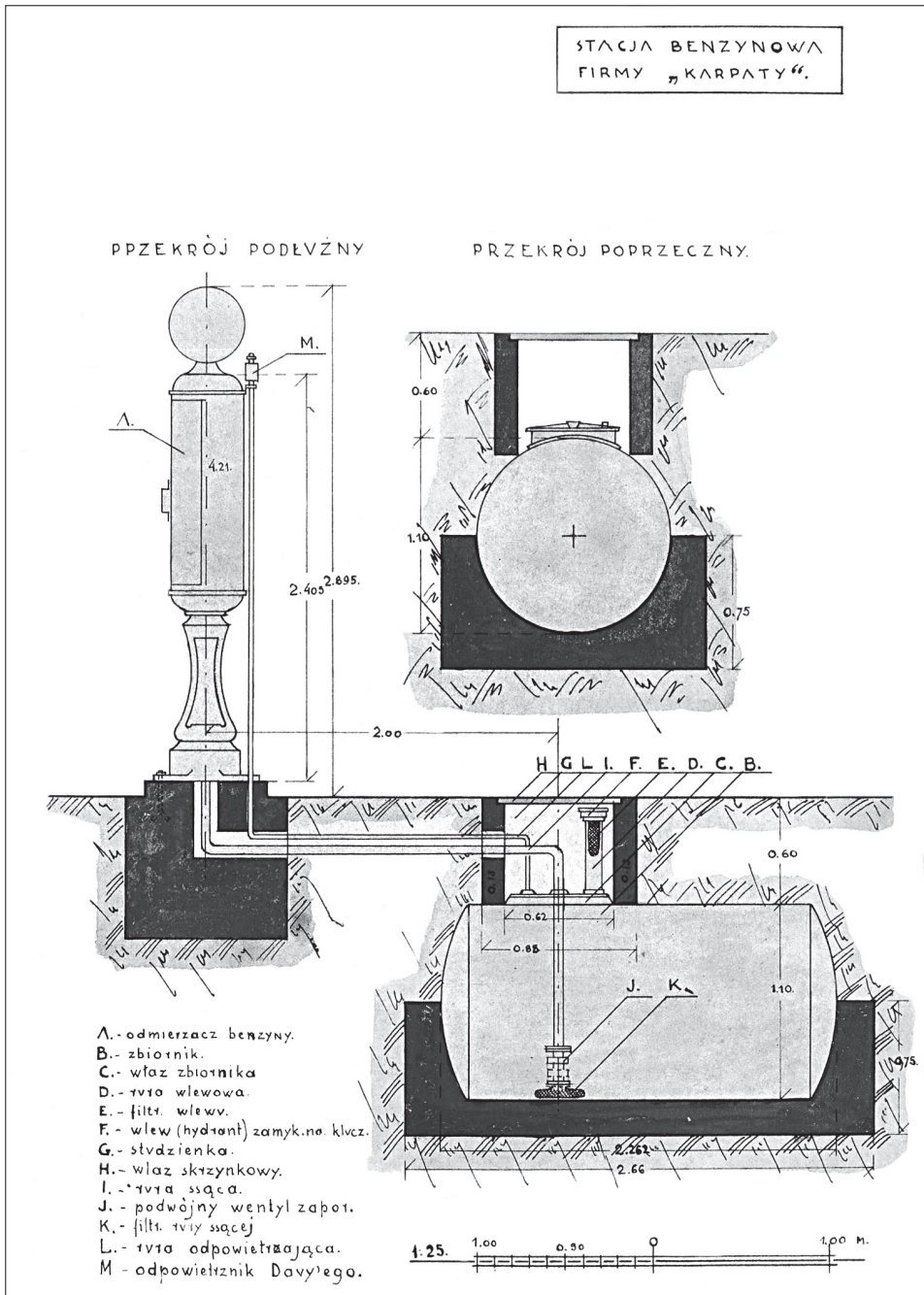
Fotografia 6. Stacja „Karpaty” przy ul. Pułaskiego

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 2497

Fotografia 7. Stacja „Karpaty” przy ul. Brzeskiej

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 3006

Fotografia 8. Przekrój stacji „Karpaty”

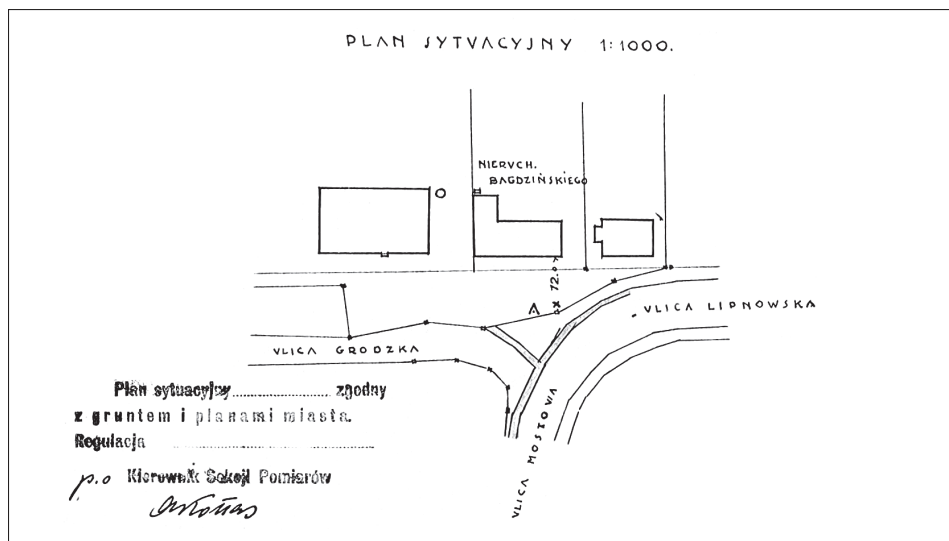
Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 2497

Galicyjskie Towarzystwo Naftowe „Galicia” S.A. we Lwowie

Pierwsza nieudana próba wejścia na włocławski rynek paliwowy Towarzystwa „Galicia” (powstałego w 1904 r. z rafinerią w Drohobyczu), miała miejsce w 1931 r., kiedy zaplanowano otwarcie stacji benzynowej przed składem produktów naftowych Wolfa Złotogórskiego przy ul. Warszawskiej 11/13²⁴.

Dopiero po trzech latach starań udało im się zrealizować powyższe zamierzenie, wraz z przejęciem Towarzystwa Naftowego „Limanowa” (1934 r.), posiadającego od 1931 r. dwie stacje we Włocławku: pierwszą na miejskim placu u zbiegu ulic Mostowej i Lipnowskiej, drugą — na placu dzierżawionym od rodziny Stern przy ul. Karnkowskiego 32/34 (istniała ona krótko, miejsce dzierżawiły w późniejszym okresie „Karpaty”)²⁵.

Przedstawiciel spółki (pan Żelaźnik) latami nie ustawał w staraniach o przeniesienie stacji z ul. Mostowej w dogodniejsze miejsce, na co magistrat wyraził wreszcie zgodę w 1938 r. Nowy obiekt z kioskiem obsługi zbudowany został przy ul. Kilińskiego 1, biuro sprzedaży pozostało przy ul. Warszawskiej 11/13 (oferowano oleje Galtol oraz błękitną benzynę samochodową LOT)²⁶.

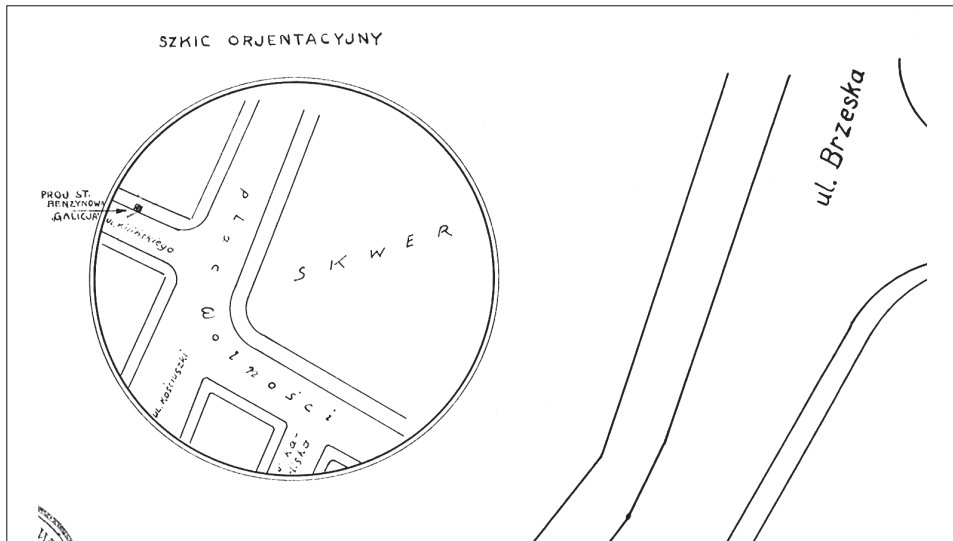
Fotografia 9. Stacja „Galicia” przy ul. Mostowej

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 720

²⁴ APTOW, AmW, sygn. II/3333.

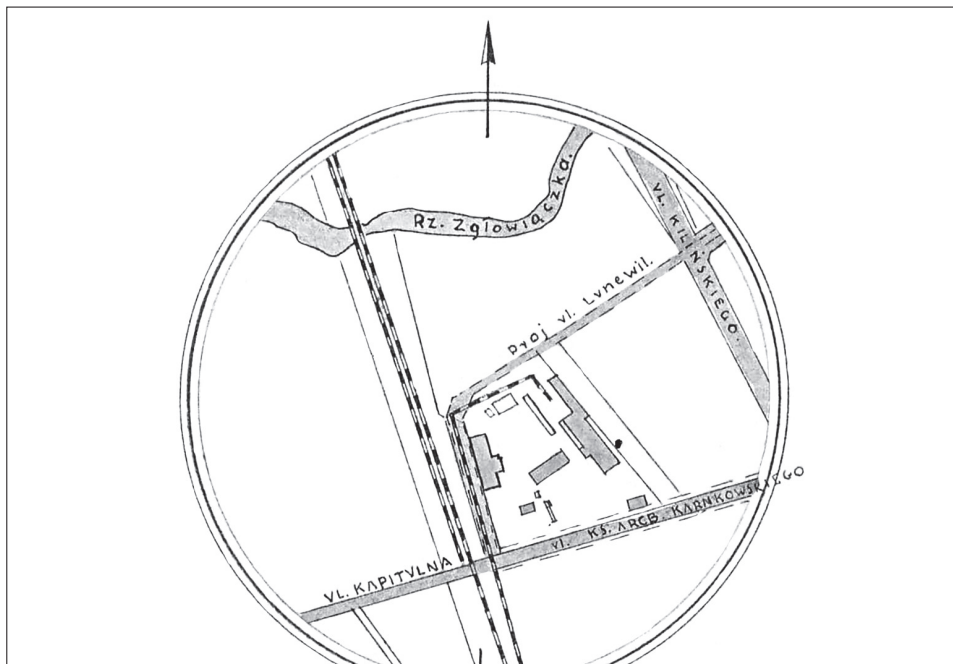
²⁵ APTOW, SPW, sygn. 1319; APTOW, AmW, sygn. 3/89; APTOW, ZDABW, sygn. 720, 2496.

²⁶ APTOW, AmW, sygn. 3/89; APTOW, ZDABW, sygn. 881.

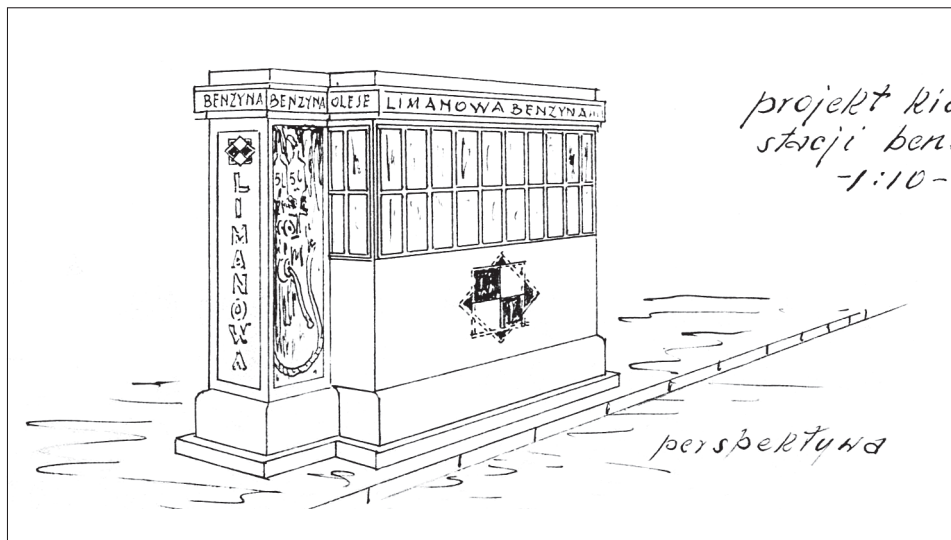
Fotografia 10. Stacja „Galicja” przy ul. Kilińskiego

Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 881

Fotografia 11. Stacja „Limanowa” przy ul. Karnkowskiego

Źródło: APTOW, Starostwo Powiatowe Włocławskie we Włocławku, sygn. 1319

Fotografia 12. Projekt kiosku obsługi stacji „Limanowa”

Źródło: APTOW, AmW, sygn. 3/89

Fotografia 13. Projekt kiosku obsługi stacji „Galicja”

Źródło: APTOW, AmW, sygn. 3/89

Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych „Polmin” we Lwowie

W okresie obowiązywania prawa wyłączności Standard-Nobel we Włocławku (1926–1930), na terenie miasta udało się uruchomić inną stację paliw. W 1928 r., decyzją Wojewody Warszawskiego, u zbiegu ul. Kościuszki i Alei Ciemnych (ob. część ul. Okrzei) powstał obiekt Państwowej Fabryki Olejów Mineralnych „Polmin” (skargę Standard-Nobel uznano za zarzuty natury prywatno-prawnej i polecono skierować sprawę na drogę sądową)²⁷. Koncern, utworzony w 1927 r. z Państwowych Zakładów Naftowych i Państwowych Gazociągów, posiadający w Drohobyczu jedną z największych i najnowocześniejszych rafinerii na świecie, nie zaistniał jednak długo na mapie miasta.

Peryferyjne położenie stacji (okolice dworca kolejowego nie miały ówczesnie większego znaczenia dla komunikacji samochodowej) oraz problemy z nielegalnym składem benzyny, olejów, smarów i parafiny (przerażeni mieszkańcy domu przy ul. Królewieckiej 26 pisali nieustanne skargi do komendy policji) spowodowały, że utworzony obiekt szybko zamknięto. Pismo wojewody z 1930 r., jawnie nakazujące popieranie koncernu, jest ostatnim znanym nam dokumentem dotyczącym „Polminu” we Włocławku²⁸.

Stacja paliw Jerzego Kołogryfa

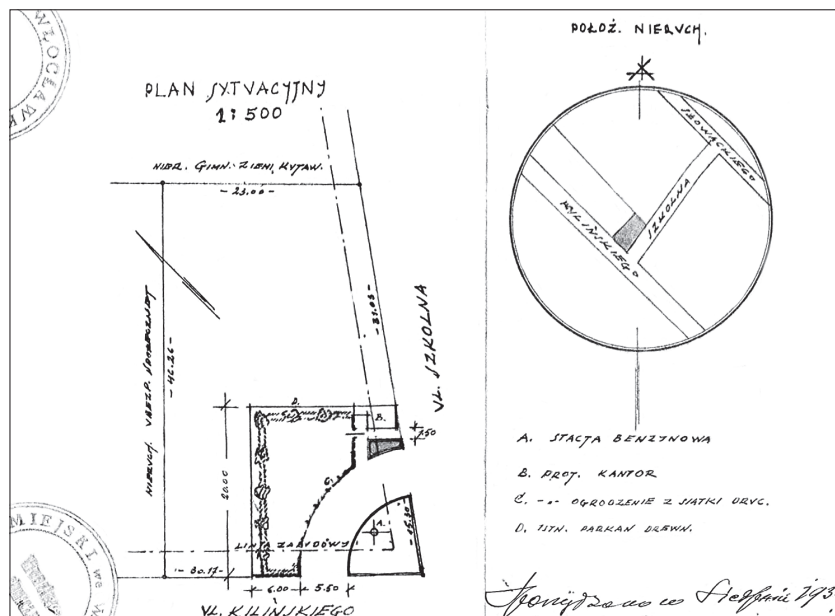
Stacja została zbudowana w 1935 r. na rogu ulic Kilińskiego i Szkolnej (ob. ul. Mickiewicza), działając do samego wybuchu II wojny światowej. Wartym podkreślenia jest fakt, że inwestorowi — zamieszkałemu we Włocławku przy ul. Jasnej 8 i któremu pomagał wspólnik Antoni Lubke, udało się uruchomić obiekt w okresie ścisłej współpracy Standard-Nobel, „Karpát” oraz „Galicji” (Minister Przemysłu i Handlu przymusowo rozwiązał umowę kartelową wyżej wymienionej trójki dopiero w 1937 r.)²⁹.

Pomimo, że stacje uznawano w latach trzydziestych XX w. za „doniosłe znaczenie dla mobilizacji, rozwoju ruchu samochodowego i turystycznego oraz dla uporządkowania handlu”, we Włocławku nie udało się już otworzyć żadnych innych obiektów. Staraly się o to m.in. osoby związane z włocławską motoryzacją, jak

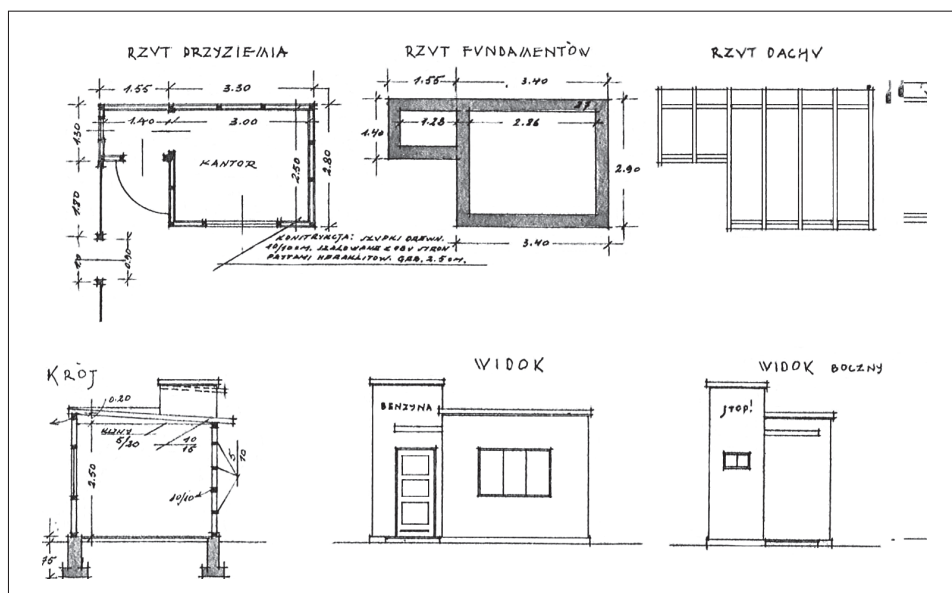
²⁷ APTOW, SPW, sygn. 1270.

²⁸ APTOW, AmW, sygn. II/3333; APTOW, ZDABW, sygn. 2044; *Rocznik Informacyjny o Spółkach Akcyjnych w Polsce. Rok 1*, Warszawa 1929, nr ogłoszenia 134; „Przemysł Naftowy” 1930, R. 5, z. 10 (reklama nr 3).

²⁹ APTOW, SPW, sygn. 1320; APTOW, ZDABW, sygn. 879, 911; *Rozwiązanie 10 umów kartelowych za szkodliwą działalność*, „Express Lubelski i Wołyński” 1937, R. 16, nr 92, s. 1.

Fot. 14. Stacja Kogolryfa przy ul. Kilińskiego
Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 911

Fot. 15. Stacja Kogolryfa przy ul. Kilińskiego
Źródło: APTOW, ZDABW, sygn. 911

Józef Skrobecki (właściciel warsztatów przy ul. Biskupiej) oraz Mieczysław Rembieliński (właściciel warsztatów przy ul. Chopina)³⁰.

STRESZCZENIE

Autor artykułu omawia dzieje włocławskich stacji paliw w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Jego podstawę źródłową stanowią w głównej mierze niepublikowane materiały archiwalne, przechowywane w zasobie Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku. Tekst wzbogacają również liczne fotografie, wskazujące lokalizację obiektów na mapie ówczesnego Włocławka.

SUMMARY

The author of the article discusses the history of fuel stations in Włocławek in the interwar period. The article's source base mainly consists of unpublished archival materials kept in the resources of the State Archive in Toruń, Branch in Włocławek. The text is also enriched with numerous photographs showing the location of the facilities on the map of the contemporary Włocławek.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku.

Akta miasta Włocławka. Zarząd Miejski we Włocławku z lat 1918–1939 [1961].

Starostwo Powiatowe Włocławskie we Włocławku z lat 1918–1939.

Zbiór dokumentacji architektoniczno-budowlanej z terenu miasta Włocławka z lat 1918–1972.

Źródła drukowane

Herget R., *Motoryzacja w Polsce*, w: *Dwudziestolecie komunikacji w Polsce Odrodzonej*, red. S. Fächer, S. Peters, Kraków 1939.

Karpaty, „Auto. Ilustrowane Czasopismo Sportowo-Techniczne” 1925, R. 4, nr 16.

Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa, Warszawa 1930.

Księga adresowa Polski. Przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa, wolnych zawodów i organizacji społecznych, Warszawa 1937.

„Przemysł Naftowy” 1930, R. 5, z. 10.

Rocznik Informacyjny o Spółkach Akcyjnych w Polsce. Rok 1, Warszawa 1929.

Rozwiązanie 10 umów kartelowych za szkodliwą działalność, „Express Lubelski i Wołyński” 1937, R. 16, nr 92.

³⁰ APTOW, AmW, sygn. II/3333.

Spis abonentów Państwowych i Koncesjonowanych Sieci Telefonicznych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1931/32 r., Warszawa 1931.

„Ziemia Kujawska” 1926, R. 1, nr 5.

Artykuły i opracowania

Durka J., *Korespondencja dyrekcji fabryki papieru w Myszkowie z zarządami Standard-Nobel w Polsce S.A. i Vacuum Oil Company S.A. w latach 1928–1939. Materiały do dziejów przemysłu paliwowego w Polsce*, „Zeszyty Myszkowskie” 2014, nr 1.

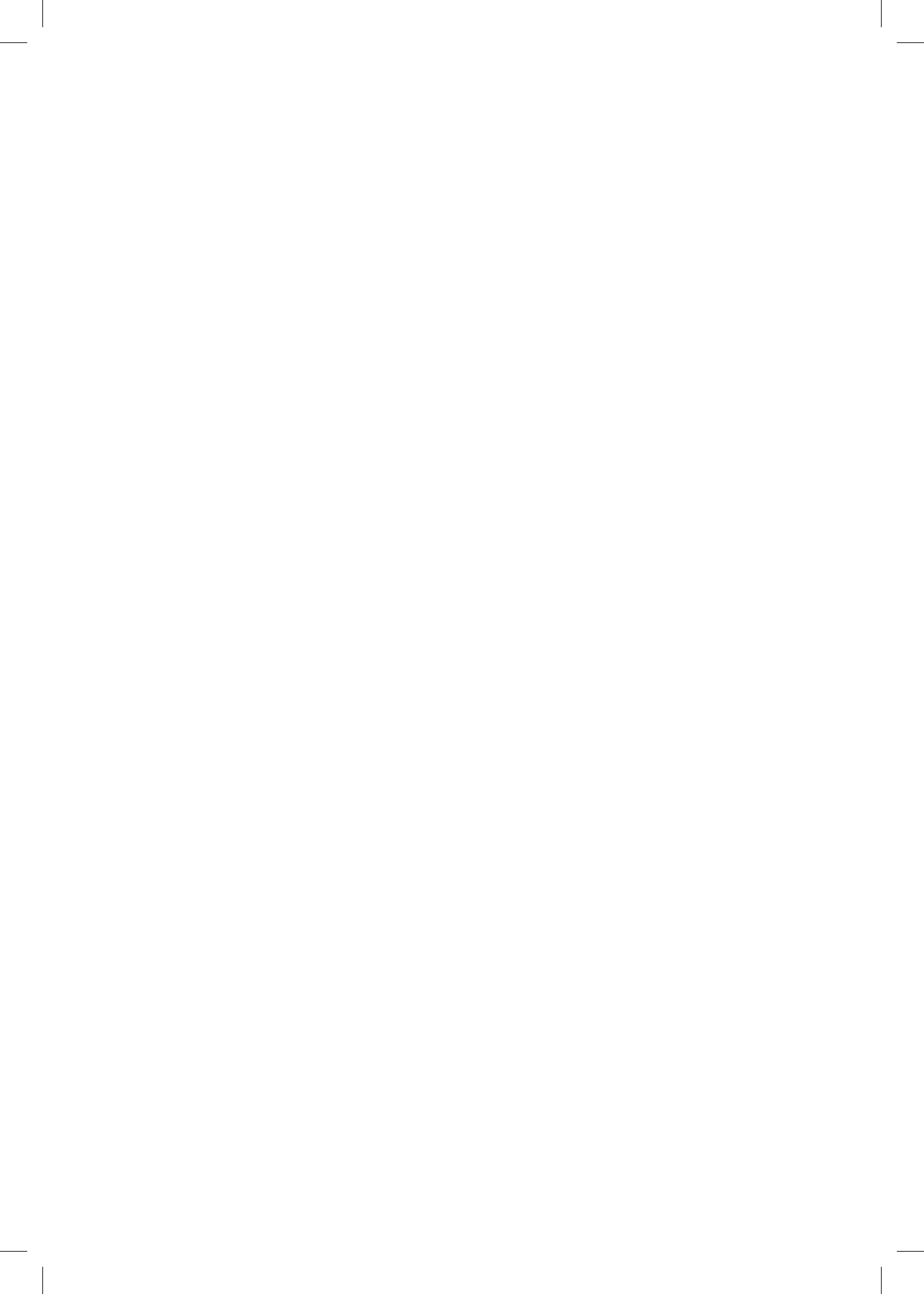
Majewski M., *Poszukiwania złóż ropy naftowej i gazu w Polsce (1919–1939)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica”, 2009, t. 8.

Pszczółkowski M., *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławek–Łódź 2019.

Wąsik T., *Zapomniana bitwa Wielkiej Wojny. Walki pod Włocławkiem 11–13 listopada 1914 r.*, Włocławek 2014.

Nota o autorze

Tomasz Michalski — mgr ochrony dóbr kultury w zakresie konserwatorstwa, zawodowo związany z obszarem archiwistyki, autor artykułów naukowych, biogramów i rozdziałów monograficznych dotyczących Kujaw wschodnich.

Agnieszka Galczak-Froch

Zespół Szkół Samochodowych im. T. Kościuszki we Włocławku

KSIĘGI LUDNOŚCI NA KUJAWACH WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ

Słowa kluczowe: księgi ludności stałej, księgi ludności niestałej, regulacje prawne, statystyka, kształtowanie i stabilizacja nazwisk, struktura wyznaniowa społeczeństwa

BOOKS OF THE POPULATION IN THE EAST KUJAWY AND DOBRZYŃ REGION AS A SOURCE OF RESEARCH

Keywords: books of permanent population, books of non-permanent population, legal regulations, statistics, shaping and stabilization of surnames, religious structure of the society

Księgi ludności mogą stanowić źródło badań wielu zagadnień z zakresu nauk historycznych — szczególnie dotyczących uboższych warstw społeczeństwa i mieszkańców wsi. Życia tej części społeczeństwa często nie sposób zgłębiać z powodu braku zachowanych dokumentów. Z drugiej strony w naszej świadomości pokutują mity na temat chłopstwa, które nie zawsze znajdują potwierdzenie w badaniach naukowych, a są wynikiem relacji pośrednich (np. wypowiedzi zamieszczonych w pamiętnikach ziemiańskich). W dawnych latach warstwa chłopska była traktowana jedynie jako masowy producent żywności i mało uświadomiona rzesza ludzi, wpływając na którą, można było odmienić losy walk (np. powstańczych). Z kolei między rokiem 1945 a 1989 chłopcy byli gloryfikowani i przypisywano im olbrzymią siłę sprawczą. Takie traktowanie mieszkańców wsi odbijało się niejednokrotnie w tezach wysuwanych przez badaczy.

Wprowadzenie ksiąg ludności nakazano w 1810 r. Wiązało się z to regulacjami prawnymi zawartymi w Kodeksie Napoleona. Prawa te przyjęły się później na terenie Królestwa Polskiego. W księgach notowano płeć, imię i nazwisko, datę urodzenia, miejsce urodzenia, poprzednie miejsce zamieszkania, pochodzenie, „zajęcie lub środki do życia” oraz wyznanie. Prawo regulowało precyzyjnie pojęcie „zamieszkania”, stanowiąc, iż:

Niewiasta zamężna nie ma innego zamieszkania jak zamieszkanie męża swego. Małoletni nieusamowolniony ma zamieszkanie u ojca, matki, lub opiekuna. Pełnoletni bezwłasnowolny ma zamieszkanie u opiekuna swego. Pełnoletni, którzy służą lub pracują zwykle u kogo innego, mają to samo zamieszkanie jakie ma osoba u której służą lub pracują, jeżeli razem z nią w tymże domu mieszkają¹.

Dnia 27 I 1818 r. wydane zostały nowe *Prawidła względem utrzymania ksiąg ludności*. Jak pisze A. Rzepkowski, jeden z artykułów tego rozporządzenia

nakazywał sporządzanie na podstawie danych w nich [w księgach] zawartych zestawień zbiorczych całej ludności Królestwa Polskiego. *Prawidła...* zobowiązywały też kościelnych urzędników stanu cywilnego do dostarczania władzom świeckim danych o urodzonych, zaślubionych i zmarłych. Możliwe stało się aktualizowanie zawartości ksiąg ludności i sporządzanie zestawień o ruchu naturalnym ludności. Przewidziano utworzenie tzw. delegacji zaciągowych, których zadaniem było dokonywanie w każdym roku rewizji wojskowych i czuwanie nad rzetelnym prowadzeniem ksiąg ludności. Księgi te zawierają informacje o cechach, takich jak m.in.: płeć, wiek, stan cywilny, wyznanie, stan społeczny, a także miejsce poprzedniego zamieszkania².

Kolejnym rodzajem ewidencji, który był związany z pierwszymi rejestrami ludności, były księgi ludności niestałej, zawierające wpisy ludności czasowo przebywającej na danym terenie. Wpisy były dokonywane w kolejności przybywania osób i umieszczane pod numerem domu, w którym przebywali³.

Dnia 10/22 XI 1861 r. Rada Administracyjna Królestwa zatwierdziła przygotowaną przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych *Instrukcję o formowaniu, prowadzeniu i utrzymywaniu ksiąg ludności w gminach miejskich i wiejskich*. Normowała ona prowadzenie trzech rodzajów ksiąg: ludności stałej, ludności niestałej i ksiąg meldunkowych. Księgi ludności stałej nakazywała prowadzić tylko w dwóch egzemplarzach, z czego drugi egzemplarz miał być przekazywany naczelnikowi powiatu. Jeśli chodzi o księgi drugiego rodzaju, to miano je prowadzić w jednym egzemplarzu, z wyjątkiem miast gubernialnych, gdzie wymagano wprowadzenia drugiego egzemplarza. Księgi meldunkowe miały być prowadzone w hotelach i domach zajezdnych. Aneks do art. 16 instrukcji określał wzór formularza księgi ludności stałej: „Nr domu/Nr kolejny/Imię i nazwisko/Mężczyzn/Niewiast, nazwisko ich rodzinne i z poprzedniego zamęścia/Imiona rodziców i nazwisko matki rodzinne/Data urodzenia/dzień — miesiąc — rok/Miejsce urodzenia/Żonaty, zamężna lub nie/Pochodzenie/Wyznanie/Sposób utrzymania/Miejsce poprzedniego zamieszkania/Adnotacje (tu zapisywać wszelkie zmiany zaszele w położeniu osób, zapisanych

¹ Kodeks cywilny Królestwa Polskiego, księga I, tytuł 2, art. 32–33.

² A. R z e p k o w s k i, *Spisy ludności na ziemiach polskich w latach 1789–1939*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2005, R. 4, nr 2, s. 105.

³ C z. D o m a n s k i, A. J ę d r z e j c z a k, *Rozwój statystyki łódzkiej*, Łódź 2015, s. 22.

do ksiąg ludności, jako to: śmierć, przesiedlenie, przeprowadzenie się pod inny nr domu itp., stosownie do art. 15 instrukcji)". Formularz księgi niestalej, stanowiący aneks do art. 25 instrukcji, ograniczał się do następujących rubryk: „Nr porządkowy/Imię i nazwisko/Wiek/sposób do życia/Gdzie zapisany do ksiąg ludności stałej/Przebywa/u kogo — Nr domu — w jakiej wsi lub mieście/Za jakim świadectwem/Data — No — Przez kogo wydane/Na jaki przeciąg czasu/adnotacje". W art. 9 instrukcji zawarto pouczenie o postępowaniu z księgami zamkniętymi: „księgi ludności zupełnie zapisane, a tem samem wyszłe z użycia, nie powinny być niszczone, lecz zachowane w aktach urzędu gminnego"⁴.

Powyższa instrukcja zawierała przepisy, które nakazywały dokonywanie co roku tzw. regulacji i rewizji ksiąg. Regulacja, która odbywała się na początku roku, miała na celu uzyskanie pełnej dokumentacji o osobach zapisywanych w księgach oraz aktualizację danych dotyczących ruchu naturalnego i wędrownego. Rewizja polegała na sprawdzeniu ksiąg pod względem poprawności ich sporządzania. Regulacji dokonywał urzędnik prowadzący księgi, a rewizji — pomocnik naczelnika powiatu. Po dokonaniu tych czynności miano sporządzić w dwóch egzemplarzach protokoły, zostawiając jeden z nich na miejscu, a drugi oddając do naczelnika powiatu. W 1865 r. miała miejsce generalna rewizja i wymiana ksiąg⁵.

Między wyżej wspomnianymi regulacjami prawnymi dotyczącymi ksiąg ludności wydano jeszcze następujące przepisy dotyczące formowania, prowadzenia i utrzymania ksiąg ludności: dekret królewski z 18 I 1810 r., instrukcję Ministra Spraw Wewnętrznych z 4 V 1810 r., postanowienie Namiestnika Królewskiego z 27 I 1818 r. oraz informację Ministra Spraw Wewnętrznych z 9 II 1818 r.⁶

Uregulowania z 1861 r. obowiązywały aż do roku 1930, gdy zaczęły wchodzić w życie przepisy wydane już w wolnej Polsce, np. rozporządzenie Prezydenta RP z 16 III 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności (Dz.U. nr 32, poz. 309), rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 16 X 1930 r. o meldunkach i księgach ludności (Dz.U. nr 84, poz. 1930 z późn. zm.), instrukcja Ministra Spraw Wewnętrznych z 27 XI 1930 r. o prowadzeniu rejestru mieszkańców (M.P. nr 291, poz. 411) oraz rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 V 1931 r. o ewidencji ruchu ludności (Dz.U. nr 47, poz. 409).

Co pewien czas księgi zamykano, a do nowej wpisywano mieszkańców z pominięciem osób zmarłych i tych, którzy wyjechali z danej miejscowości. Budowa ksiąg ludności była o wiele bardziej solidna niż zapisy metrykalne. Niejako uzupełnieniem

⁴ Za: W. B a g i e ń s k i, *Ewidencja ludności na południowym Mazowszu od połowy XIX do połowy XX w.*, w: *Archiwa. Kancelarie. Zbiory*, red. W. C h o r ą ż y c z e w s k i, R. D e g e n, P. S y t a, t. 1, Toruń 2005, s. 118.

⁵ A. R z e p k o w s k i, dz. cyt., s. 107.

⁶ W. B a g i e ń s k i, dz. cyt., s. 117.

ksiąg ludności były skorowidze alfabetyczne. Teoretycznie więc należałoby się spodziewać, że ewidencja ludności od 1810 r., pomimo wielu zawirowań historycznych, przetrwała do naszych czasów.

Księgi ludności z terenu Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej przechowywane są w zasobach Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku. Na Kujawach wschodnich zachowało się 227 ksiąg, natomiast na ziemi dobrzyńskiej 53 księgi.

Księgi ludności **miasta Włocławka** obejmują:

- 2 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1843–1850,
- 3 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1851–1864 z dodatkowym skorowidzem z tych lat,
- 4 tomy ksiąg ludności stałej z roku 1865, 4 tomy z lat 1865–1870, 7 tomów z lat 1870–1887 z dodatkowym skorowidzem z tych lat,
- 5 tomów ksiąg ludności stałej z roku 1901 z dodatkowym skorowidzem z tegoż roku,
- 11 tomów ksiąg ludności stałej z 1903 r., do których jest 3-tomowy skorowidz,
- 28 tomów ksiąg ludności stałej z 1910 r. (w tych księgach zapisywane były również ościenne miejscowości, które sukcesywnie dołączano do granic administracyjnych miasta) z 5-tomowym skorowidzem,
- księga meldunkowa z ulicy Piwnej,
- 1 tom niestałej z lat 1864–1867.

W zasobach Archiwum Państwowego znajdują się następujące księgi z **powiatu włocławskiego**:

- 8 tomów ksiąg ludności stałej z gminy Baruchowo z lat 1870–1930,
- z miasta Brześć Kujawski 1 tom ksiąg ludności stałej z XIX w. ze skorowidzem oraz 3 tomy ksiąg ludności stałej do 1931 r. ze skorowidzem,
- z gminy Chodecz 4 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1864–1915 ze skorowidzem oraz rejestr cudzoziemców do 1914 r.,
- z miasta Chodecz 2 tomy ksiąg ludności stałej z okresu XIX–XX w. ze skorowidzem i 2 tomy ksiąg ludności stałej z okresu XIX w. – 1930,
- 6 tomów ksiąg ludności stałej z gminy Dobiegniewo z lat 1887–1930,
- 5 tomów ksiąg ludności stałej z gminy Falborz z lat 1880–1930,
- z gminy Kłóbka 3 tomy ksiąg ludności stałej z okresu II połowy XIX w. do 1906 r. ze skorowidzem oraz 4 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1906–1930 ze skorowidzem,
- z gminy Kowal 2 tomy ksiąg ludności stałej z okresu XIX–XX w. oraz 4 tomy z lat 1886–1930,

- 4 tomy ksiąg ludności stałej z miasta Kowal z lat 1900–1930,
- z gminy Lubień Kujawski 2 tomy ksiąg ludności stałej z roku 1931 ze skorowidzem,
- z miasta Lubień Kujawski 2 tomy ksiąg ludności stałej z okresu II połowy XIX w. do 1931 r.,
- z miasta Lubraniec 5 tomów ksiąg ludności stałej z okresu XIX w. – 1932,
- z gminy Łęg 5 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1892–1930 ze skorowidzem,
- z gminy Piaski 18 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1815–1832 z 2-tomowym skorowidzem oraz księga ludności niestałej gminy,
- z gminy Pikutkowo 3 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1890–1914 ze skorowidzem.

Z powiatu aleksandrowskiego znajdziemy następujące księgi:

- z gminy Bądkowo 15 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1886–1930,
- z miasta Nieszawy 2 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1868–1880 ze skorowidzem, księga ludności stałej z XIX–XX w., 5 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1908–1930,
- z gminy Raciążek 6 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1886–1918 ze skorowidzem, 5 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1908–1932 ze skorowidzem, księga ludności niestałej z lat 1927–1932, skorowidz z XIX–XX w.,
- z gminy Sędzin 11 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1910–1934 ze skorowidzem, rejestr obcokrajowców z okresu XIX w. – 1913 r. oraz skorowidz z lat 1932–1945,
- z gminy Służewo 1 tom księgi ludności stałej gminy z XIX w. ze skorowidzem oraz 1 tom księgi ludności stałej Aleksandrowa z okresu XIX w. – 1931 r.,
- z gminy Straszewo 2 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1886–1930,
- 2 skorowidze Aleksandrowa Kujawskiego,
- skorowidz mieszkańców Ciechocinka z lat 1932–1939,
- 2 tomy ksiąg ludności niestałej Ciechocinka.

Z powiatu radziejowskiego:

- z gminy Osiećciny 10 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1886–1913 (1931) ze skorowidzem,
- z gminy Piotrków Kujawski 2 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1886–1932, 7 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1887–1932, 3 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1887–1931 oraz 1 tom ksiąg ludności stałej z lat 1868–1885,
- z gminy Radziejów 13 tomów ksiąg ludności stałej.

W zasobach Archiwum Państwowego w Toruniu Oddział we Włocławku znajdują się również księgi ludności z ziemi dobrzyńskiej, których do czasów współczesnych przetrwało. I tak z **powiatu lipnowskiego**:

- z gminy Czarne 26 tomów ksiąg ludności stałej z lat 1841–1931,
- z gminy Jastrzębie 1 tom ksiąg ludności stałej z lat 1921–1932,
- z gminy Oleszno 2 tomy ksiąg ludności stałej z lat 1850–1930 ze skorowidzem,
- z gminy Szpetal 23 tomy ksiąg ludności stałej z okresu II połowy XIX w. do 1930 r.

Z **powiatu rypińskiego** w zasobach omawianego archiwum znajduje się tylko 1 tom ksiąg ludności stałej gminy Rogowo z lat 1850–1930.

Z powyższego zestawienia wynika, iż pomimo regulacji prawnych dotyczących ksiąg ludności z początku XIX w., najstarsze księgi zachowane do czasów dzisiejszych datują się na rok 1841 (gmina Czarne na ziemi dobrzyńskiej) i rok 1843 (miasto Włocławek). Ponadto należy zauważyć, że w większości miast i gmin nie ma ciągłości dat. Chociaż były to duże, solidnie oprawione tomy, to przetrwało ich stosunkowo niewiele. Z wymienionych również nie wszystkie księgi zachowały się w całości. Można więc stwierdzić, że księgi ludności przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu Oddział we Włocławku (jak zapewne też w innych archiwach) są źródłem niepełnym.

Księgi ludności są jednak o tyle wygodnym do wykorzystania źródłem, że w jednym miejscu zebrane są informacje o danej osobie — imię, nazwisko, data i miejsce urodzenia, imiona i nazwiska rodziców, status społeczny, wyznanie, miejsce poprzedniego pobytu oraz dodatkowe uwagi dotyczące śmierci, powołania do służby wojskowej, wyroków sądowych, zawarcia związku małżeńskiego, kolejnego miejsca pobytu. W przypadku dzieci narodzonych w okresie prowadzenia księgi zapisu dokonywano na podstawie metryki chrztu i dlatego w tej materii dane są dokładne. Jednak należy sobie zdawać sprawę, iż nie wszyscy mieszkańcy danej gminy byli wpisywani do ksiąg ludności. Trudno określić, czy przyczyną tego stanu rzeczy było zaniedbanie ze strony władz administracyjnych, czy też niechęć do rejestracji formalnej ze strony niektórych mieszkańców. Na szereg uchybień w omawianych księgach zwraca uwagę wielu badaczy. W publikacji Głównego Urzędu Statystycznego stwierdza się, że „Dane liczbowe uzyskiwane z ksiąg ludności obciążone były jednak dość licznymi błędami. Podłożem tych błędów była niepełna rejestracja mieszkańców w księgach, a także pomyłki przy sporządzaniu zestawień”⁷. A Rzepkowski komentuje te niedociągnięcia w sposób następujący: „Państwowa

⁷ Główny Urząd Statystyczny, *Historia Polski w liczbach. Ludność. Terytorium*, Warszawa 1993, s. 52.

statystyka ludności na ziemiach polskich trzech zaborów prowadzona była w sposób wadliwy. Szczególnie odnosi się to do terenu zaboru rosyjskiego⁸.

Jedną z dziedzin, które opierają się na zapisach w księgach ludności (dawniej i dziś), jest statystyka ruchu ludności. Na tej podstawie szacowano m.in. liczbę ludności na danym terenie. Niedługo po odzyskaniu przez Polskę niepodległości S. Szulc oraz B. Bornstein zwracali w tym zakresie uwagę na niedoskonałość tego źródła. S. Szulc twierdził, że księgi ludności były często prowadzone niedbale, a dane statystyczne urzędnicy podawali w dowolny sposób. Uważał, że w wielu guberniach podawano liczbę ludności wpisanej do ksiąg ludności stałej jako liczbę ludności całkowitej, tj. bez potrącania osób, które czasowo opuściły miejscowość oraz liczbę ludności wpisanej do ksiąg ludności niestałej. W 1897 r. jedynie w pięciu guberniach, w tym w guberni łomżyńskiej, podano liczbę ludności faktycznej — z odjęciem ludności stałej, która była czasowo nieobecna. S. Szulc ocenił, że błąd, w zależności od okręgu, mógł zaniżać liczbę ludności o ponad 10%⁹. Zdanie to potwierdzał B. Bornstein. Autor sądził, że z racji nienotowania wszystkich urodzeń, ślubów i zgonów ludności stałej, która opuściła czasowo miejsce zamieszkania, a o których to wydarzeniach właściwe urzędy nie były należycie informowane, dane liczbowe z lat 1867–1893 dotyczące ruchu ludności są o kilka procent zaniżone¹⁰.

Ze względu na umieszczenie w księgach ludności szeregu danych o osobie w jednym miejscu, źródło to może być wykorzystane na wiele różnych sposobów. Jednym z nich jest struktura wyznaniowa na danym terenie.

W księgach ludności gminy Bądkowo do 1914 r. spisywano corocznie liczbę wyznawców różnych religii¹¹. Uwzględniając osoby wykreślane z księgi (z powodu wyjazdu lub śmierci), można porównać liczbę katolików, ewangelików, Żydów i prawosławnych w poszczególnych wsiach u progu I wojny światowej (lub wcześniej) oraz np. w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości (1918–1920). I tak zobaczymy, iż wsie Wrytówka, Góry czy Żabieniec, zarówno w 1914 r., jak i w latach 1918–1920, zamieszkiwali jedynie katolicy¹². Nieopodal, we wsiach Kamienice czy Kaniewo, sytuacja była zgoła odwrotna: w obydwu rozpatrywanych okresach zamieszkiwali tam głównie ewangelicy¹³. Na podstawie ksiąg ludności sprawdzimy

⁸ A. R z e p k o w s k i, dz. cyt., s. 111.

⁹ S. S z u l c, *Wartość materiałów statystycznych dotyczących stanu ludności byłego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1920, s. 26–43.

¹⁰ B. B o r n s t e i n, *Analiza krytyczna danych statystycznych dotyczących ruchu naturalnego ludności byłego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1920, s. 1–18.

¹¹ Na początku księgi zamieszczone są tabele struktury wyznaniowej z podziałem na poszczególne wsie, które dana księga obejmowała. Ostatnie statystyki podają dane z początku 1914 r.

¹² Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (dalej: APW), Akta gminy Bądkowo, sygn. 2, 4.

¹³ Tamże, sygn. 5, 6.

również, iż w 1914 r. we wsi Łowiczek mieszkało 571 osób wyznania rzymskokatolickiego i 11 osób wyznania ewangelicko-augsburskiego. W latach 1918–1920 populacja wsi znacznie spadła. Wtedy mieszkało w niej jedynie 145 katolików¹⁴. Przykłady można by mnożyć. Jednak niniejsze opracowanie ma na celu jedynie wskazanie możliwości wykorzystania ksiąg ludności do badań.

Zamieszczanie razem członków rodziny w księgach ludności pozwala na bardzo ciekawe badanie zmian w nazwiskach — szczególnie ludności chłopskiej. Widać tam bowiem, że zdarzały się zaskakujące, z punktu widzenia człowieka współczesnego, zmiany nazwisk pomiędzy rodzicami a dziećmi. Przykład danych statystycznych na ten temat obrazuje poniższa tabela.

Tabela. Stabilność nazwisk chłopskich na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej

Data urodzenia	Kujawy wschodnie		Ziemia dobrzyńska	
	Ogółem ¹⁵	Zmieniło nazwisko ¹⁶	Ogółem	Zmieniło nazwisko
1840–1849	47 100%	4 11,8%	146 100%	12 8,2%
1870–1879	1747 100%	171 10,2%	1093 100%	61 5,6%

Źródło: APW, Księgi ludności stałej: gminy Osiecinę sygn. 2–10, gminy Baruchowo sygn. 1, 2, gminy Straszewo sygn. 1, 2, gminy Ruszkowo sygn. 1, gminy Sędzin sygn. 2, gminy Służewo sygn. 2, gminy Czarne sygn. 28–53, gminy Szpetal sygn. 1–23

Zawarte w tabeli dane, ze względu na ich fragmentaryczność, nie pozwalają na formułowanie wniosków ogólnych. Należy je traktować orientacyjne. Niemniej jednak na ich podstawie można sformułować mniej lub bardziej prawdopodobne hipotezy. Pierwsza z nich dotyczy częstotliwości zmian nazwisk w pierwszej i drugiej połowie XIX w. Jak widać — na Kujawach wschodnich odsetek osób, noszących inne nazwisko niż rodzice lub inną jego formę (np. Nowak — Nowakowski) jest porównywalny w obydwóch badanych okresach (11,8% i 10,2%). Można więc stwierdzić,

¹⁴ Tamże, sygn. 8.

¹⁵ Oznacza liczbę osób urodzonych w uwzględnianych latach, zapisanych w badanych księgach ludności, jeżeli zapisy w księdze pozwalają na porównanie ich nazwiska z nazwiskiem rodziców (lub jednego z nich).

¹⁶ Jako zmianę nazwiska należy rozumieć: inną jego formę (np. Nowak — Nowakowski), całkowitą zmianę (np. Walczak — Skibiński) oraz przejście tylko jednego nazwiska rodzica lub dłożenie do przejętego nazwiska drugiego miana. Pominięto natomiast wszelkie różnice, wynikające ze zmian ortograficznych lub zapisu w języku rosyjskim (np. Kuczyński — Kuciński).

że częstotliwość zmian nazwisk kujawskich nie uległa znaczącemu obniżeniu na przestrzeni badanego pokolenia — osób urodzonych w latach czterdziestych i siedemdziesiątych XIX stulecia. Na ziemi dobrzyńskiej natomiast odsetek osób, zmieniających nazwisko w latach czterdziestych XIX w. (8,2%) uległ w następnym pokoleniu widocznemu obniżeniu — do 5,6%. Na tej postawie można wyciągnąć wniosek, iż na ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XIX w. proces kształtowania się i stabilizacji nazwisk zmierzał do zakończenia, natomiast na Kujawach wschodnich nie.

Oczywiście znajdziemy w księgach również konkretne przykłady. Jeżeli otworzymy pierwszy tom księgi ludności stałej gminy Baruchowo, znajdziemy tam jedną z gałęzi rodu Zasadzińskich, których protoplastą był Szczepan Zasadziński z małżonką Józefą Gętkowską. W pierwszym pokoleniu ich dzieci (urodzonych w latach 1870–1891) tylko jeden syn (Walenty urodzony w 1882 r.) nie przejął pełnego nazwiska rodziców, ale jego skróconą formę — Zasada. W kolejnym pokoleniu, urodzonym już w wieku XX, dzieci trzech najstarszych braci (urodzone w latach 1902–1913) nosiły miano Zasadziński, natomiast najmłodszy syn, który przy urodzeniu przejął nazwisko Zasadziński, swoim dzieciom (urodzonym w latach 1921–1929) przekazał skróconą formę nazwiska — Zasada¹⁷.

Z całą pewnością wspomniane powyżej możliwości badania różnych zjawisk (ruch ludności, struktura wyznaniowa, kształtowanie się i stabilizacja nazwisk) na podstawie ksiąg ludności nie wyczerpują możliwości omawianego źródła. Pomimo więc uchybień, na jakie zwracali uwagę badacze, niewątpliwie warto sięgnąć po księgi ludności nie tylko (jak jest to przyjęte) do badań genealogicznych.

STRESZCZENIE

Regulacje prawne dotyczące ksiąg ludności na ziemiach polskich wprowadzane były od początku XIX w. Choć prowadzone były najczęściej w dwóch przechowywanych oddzielnie, egzemplarzach, to nie wszystkie przetrwały do dzisiaj. W księgach zapisywano imię i nazwisko osoby, imiona rodziców (w tym nazwisko rodowe matki), datę i miejsce urodzenia, stan cywilny, pochodzenie, wyznanie, sposób utrzymania, miejsce poprzedniego zamieszkania oraz adnotacje, w których znaleźć można wpisy o śmierci, przesiedleniu, przeprowadzeniu się, poborze do wojska czy też wyrokach skazujących. Wielu badaczy zwracało uwagę na niedociągnięcia w prowadzeniu ksiąg ludności i nierzetelność podawanych na ich podstawie danych statystycznych. Pomimo tych niedociągnięć omawiane księgi znajdują zastosowanie w wielu badaniach z zakresu nauk historycznych — takich jak: demografia, migracje ludności, zmiany nazwisk, struktura wyznaniowa społeczeństwa.

¹⁷ APW, Księga ludności stałej mieszkańców gminy Baruchowo, sygn. 1.

SUMMARY

Legal regulations concerning the books of the population were introduced in Poland from the beginning of the 19th century. Although they were usually carried out in two, kept separately, not all of them have survived to this day. The books included the name and surname of the person, parents' names (including the mother's maiden name), date and place of birth, marital status, origin, religion, way of living, place of previous residence, and annotations in which you can find entries about death, resettlement, themselves, conscription, or convictions. Many researchers pointed to the shortcomings in keeping population books and the unreliability of the statistical data provided on their basis. Nevertheless, the books discussed are used in many studies in the field of historical sciences — such as: demography, population migrations, changes of names, and the religious structure of the society.

Bibliografia

- Bagieński W., *Ewidencja ludności na południowym Mazowszu od połowy XIX do połowy XX w.*, w: *Archiwa. Kancelarie. Zbiory*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, P. Syta, t. 1, Toruń 2005.
- Bornstein B., *Analiza krytyczna danych statystycznych dotyczących ruchu naturalnego ludności byłego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1920.
- Domański Cz., Jędrzejczak A., *Rozwój statystyki łódzkiej*, Łódź 2015.
- Kodeks cywilny Królestwa Polskiego.
- Rzepakowski A., *Spisy ludności na ziemiach polskich w latach 1789–1939*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2005, R. 4, nr 2.
- Szulc S., *Wartość materiałów statystycznych dotyczących stanu ludności byłego Królestwa Polskiego*, Warszawa 1920.

Nota o autorze

Agnieszka Galczak-Froch — rusycysta i doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Nauczyciel w Zespole Szkół Samochodowych im. T. Kościuszki we Włocławku. Regionalista. Zajmuje się głównie życiem chłopów na Kujawach wschodnich i ziemi dobrzyńskiej w XIX w. Przewodnicząca Sekcji Nauk Historycznych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego.

Grzegorz Gołębiowski

Towarzystwo Naukowe Płockie

TAJNE OPINIE O BURMISTRZACH MIAST POWIATU WŁOCŁAWSKIEGO Z 1934 R.

Słowa kluczowe: powiat włocławski, Chodecz, Kowal, Lubień, Lubraniec, Przedecz, Artur Wittersheim, Jan Woźniak, Franciszek Stańczak, Władysław Oźminkowki, Józef Nowakowski

SECRET OPINIONS ABOUT THE MAYORS THE CITY OF THE WŁOCŁAWEK COUNTY FROM 1934

Keywords: the włocławek county, Chodecz, Kowal, Lubień, Lubraniec, Przedecz, Artur Wittersheim, Jan Woźniak, Franciszek Stańczak, Władysław Oźminkowki, Józef Nowakowski

W Archiwum Państwowym w Warszawie znajduje się niepozorna, cienka teczka pt. „[Opnie o burmistrzach] 1934 r.”. Tytuł wielce obiecujący, jednak w środku jest praktycznie tylko jedna kartka maszynopisu z opiniami o burmistrzach Chodcza, Kowala, Lubienia, Lubrańca i Przedecza z 1934 r.¹ Jest to jednak na tyle interesująca, że warto ten dokument przytoczyć w całości.

Otóż, 26 VII 1934 r. radca Czekalski z Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego w imieniu wojewody warszawskiego przysłał do starosty powiatowego we Włocławku pismo, sygnowane jako tajne i pilne, z prośbą „o zebranie i nadesłanie szczegółowych informacji o zachowaniu się pod względem moralnym i politycznym:

1. Lipowskiego,
2. Wittersheima, burmistrza m. Chodecz,
3. Woźniaka, ” m. Kowal,
4. Stańczaka, ” m. Lubień,
5. Oźminkowskiego, ” m. Lubraniec,
6. Nowakowskiego, ” m. Przedecz.

¹ Archiwum Państwowe w Warszawie, Urząd Wojewódzki Warszawski, Wydział Społeczno-Polityczny, [opinie o burmistrzach] — 1934 r., sygn. 2882.

Urząd Wojewódzki prosi Pana Starostę o dopilnowanie, by opinie były zebrane i nadesłane w nieprzekraczalnym terminie do dnia 7/VIII 1934 r.”².

Efektem było pismo ze Starostwa Powiatowego do Wydziału Śledczego Komendy Powiatowej Policji Państwowej we Włocławku z poleceniem zebrania wyżej wymienionych opinii do 5 VIII 1934 r. W rezultacie starszy przodownik służby śledczej Komendy Powiatowej H. Wejsis 6 VIII 1934 r. przysłał stosowny raport do Starostwa Powiatowego we Włocławku. Następnego dnia — 7 VIII 1934 r. — wicestarosta dr Franciszek Pustelnik wysłał opinie do Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego. W piśmie czytamy:

Komunikuję, że

1. Wittersheim Artur, syn Ferdynanda i Ewy Grajdlich, ur. 1.XI.1895 r. w Przedczu, wyzn. ewangelickiego, młynarz, burmistrz miasta Chodcza i tam zamieszkały, sędownie ani administracyjnie karany nie jest, opinią pod względem moralnym i politycznym cieszy się dobrą. Wittersheim uchodzi za sympatyka BBWR i pracuje społecznie w organizacjach prorządowych. Jako burmistrz uchodzi za dobrego gospodarza miasta.

2. Woźniak Jan, syn Wojciecha i Marianny, ur. 29.V.1890 r. w Babiaku, pow. kolskiego, wyzn. rzym. katol., burmistrz m. Kowala i tam zamieszkały, sędownie ani administracyjnie karany nie jest, pod względem moralnym i politycznym opinią cieszy się dobrą. Woźniak jest członkiem BBWR, pracuje społecznie w organizacjach prorządowych i jako burmistrz posiada zaufanie wśród miejscowego społeczeństwa.

3. Stańczak Franciszek, syn Józefa i Marianny Szymańskiej, ur. 10.VII 1899 r. w Lubieniu, wyzn. rzym. katol., rolnik, burmistrz m. Lubienia i tam zamieszkały, sędownie ani administracyjnie nie karany, opinią pod względem politycznym i moralnym cieszy się dobrą. Stańczak był swego czasu zwolennikiem Ch.D., obecnie zaś uchodzi za zwolennika BBWR i pracuje społecznie w organizacjach prorządowych.

4. Oźminkowski Władysław, syn Jana i Marianny, ur. 26.XII.1891 r. we wsi Młyniaka, gm. Czamanin, pow. nieszawskiego, burmistrz m. Lubrańca i tam zamieszkały, ostatnio zawieszony w urzędowaniu, gdyż znajduje się pod śledztwem jako podejrzany o nadużycia na szkodę firmy rolniczo-handlowej „Piast” w Lubrańcu. Wymieniony jest sympatykiem Str. Narod. oraz członkiem Zarządu Tow. Gimnastycznego „Sokół”.

5. Nowakowski Józef, syn Jakuba i Justyny Dylewskiej, ur. 19.I.1890 r. w Przedczu, burmistrz m. Przedcza i tam zamieszkały, właściciel nieruchomości i sklepu skórzanego, sędownie ani administracyjnie karany nie jest i opinią tak pod względem politycznym jak i moralnym cieszy się dobrą. Nowakowski jest sympatykiem BBWR, społecznie pracuje w organizacjach prorządowych.

Nadmieniam, że Lipowski na tut. terenie nie przebywa³.

Na tym opinie się kończą. Nie znamy powodów ich sporządzenia i to w trybie pilnym. Można tylko się domyślać, że miało to związek z uchwaloną w marcu 1933 r. przez Sejm nową ustawą samorządową. Poza ujednoczeniem samorządu ustawa dawała administracji rządowej duże możliwości ingerowania w prace samorządów,

² Tamże, k. 1.

³ Tamże, pismo wicestarosty dr. F. Pustelnika z 7 VIII 1934 r. do Wydziału Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego, k. 5. Pismo posiadało klauzulę — tajne.

a zwłaszcza rozwiązywanie rad miejskich, wprowadzanie zarządów komisarycznych i zmian na stanowiskach burmistrzów oraz prezydentów miast, co w następnych latach stało się częstym zjawiskiem⁴.

I zapewne o to chodziło — weryfikację osób, sprawujących stanowiska burmistrzów pod kątem lojalności w stosunku do władz sanacyjnych i ewentualne wprowadzenie ludzi, związanych z BBWR i ekipą sanacyjną. Z przytoczonych opinii można wnioskować, że burmistrz Lubrańca W. Oźminkowski nie miał szans na utrzymanie się na stanowisku z powodu zaangażowania politycznego po stronie Stronnictwa Narodowego oraz podejrzenie nadużyć finansowych. Pozostali z racji przynależności do BBWR lub sympatii do tego ugrupowania powinni zachować swoje stanowiska.

Niestety, są to tylko domysły, bowiem we *Wrocławskim słowniku biograficznym* żaden z pięciu burmistrzów nie występuje. Również w Internecie nie pojawiają się wzmianki na ich temat. W *Monografii Powiatu Wrocławskiego z 1930 r.* znajdujemy skład rad miejskich i przynależność partyjną burmistrzów, ale bez personaliów. Radni BBWR byli wtedy w zdecydowanej mniejszości, a burmistrzowie z BBWR byli tylko we Wrocławku, Kowalu i Brześciu Kujawskim. W Chodczu burmistrzem był Niemiec, więc prawdopodobnie R. Wittersheim, w Kowalu burmistrz był członkiem BBWR, co by pasowało do J. Woźniaka, w Lubieniu burmistrz należał do Stronnictwa Narodowego, w Lubrańcu był bezpartyjny, a w Przedczu był członkiem Chrześcijańskiej Demokracji. W 1934 r. skład rad miejskich zmienił się na korzyść BBWR, ale do przejęcia całkowitej kontroli nad miastami było jeszcze daleko, gdyż tylko Jan Woźniak z Kowala był członkiem BBWR⁵. Niektórzy z wymienionych burmistrzów są wzmiankowani w najnowszej *Monografii Powiatu Wrocławskiego*. Józef Nowakowski pełnił funkcję burmistrza Przedcza od 1929 r. do 1939 r., a Franciszek Stańczak był członkiem Rady Powiatowej w latach 1934–1939⁶.

Dokument jest ciekawym przyczynkiem do mechanizmów funkcjonowania rządów autorytarnych J. Piłsudskiego. Widzimy tu jak na dłoni metody działania policji politycznej, bo taką w istocie funkcję pełnił Wydział Bezpieczeństwa

⁴ *Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego*, Dz.U. z 1933 r., nr 35, poz. 294; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. II, Warszawa 1994, s. 533; W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 349; R. Pacanowska, *Państwo wobec samorządów. Od zmiany w systemie finansów komunalnych do ustawy scaleniowej z 1933 r.*, s. 16–20, https://www.researchgate.net/publication/320592609_Panstwo_wobec_samorzadow_Od_zmiany_w_systemie_finansow_komunalnych_do_ustawy_scaleniowej_z_1933_roku [dostęp: 3.11.2020]; J. Babiak, A. Ptak, *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej*, s. 31–32 <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/2579/1/II%20RP.pdf> [dostęp: 15.11.2020].

⁵ *Monografia Powiatu Wrocławskiego*, t. 1, Wrocław 1930, tabela po s. 320.

⁶ T. Michalski, *Powiat wrocławski w latach międzywojennych (1918–1939)*, w: *Monografia Powiatu Wrocławskiego*, red. K. Mikulski, T. Dzik, Wrocław 2018, s. 297, 326 (dziękuję dr. Tomaszowi Dzikowskiemu za udostępnienie opracowania).

Urzędu Wojewódzkiego. Na swoich usługach miał Wydział Śledczy w komendach powiatowych Policji Państwowej i referenta bezpieczeństwa w starostwach powiatowych. Oczywiście nie inaczej było w powiecie wrocławskim. W tym przypadku sprawą zajął się wicestarosta, przekazując polecenie do Wydziału Śledczego Komendy Powiatowej Policji Państwowej. W rezultacie w ciągu kilku dni raport był gotowy. Jest to też przyczynek do biografii wymienionych w dokumencie osób. Dlatego — mimo niewielkich rozmiarów — raport warty jest opublikowania.

STRESZCZENIE

W lipcu 1934 r. Wydział Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego Warszawskiego polecił staroście powiatowemu we Wrocławku sporządzenie i przesłanie raportu, dotyczącego lojalności wobec władz sanacyjnych burmistrzów Chodcza, Kowala, Lubienia, Lubrańca i Przedcza. Po kilku dniach stosowny raport został przesłany do Warszawy. Jest to cenny dokument zawierający dane biograficzne burmistrzów oraz pokazujący mechanizmy funkcjonowania dyktatury sanacyjnej.

SUMMARY

In July 1934, the Security Department of the Warsaw Voivodship Office ordered the district governor to prepare and send a report on the loyalty to the Sanacja authorities of the mayors of Chodecz, Kowal, Lubień, Lubraniec and Przedecz. After a few days, the relevant report was sent to Warsaw. It is a valuable document containing the biographical data of mayors and showing the mechanisms of the Sanacja dictatorship.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Warszawie

Urząd Wojewódzki Warszawski, Wydział Społeczno-Polityczny [opinie o burmistrzach] — 1934 r., sygn. 2882.

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 marca 1933 r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego, Dz.U. z 1933 r., nr 35, poz. 294, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU19330350294> [dostęp: 3.11.2020].

Opracowania i artykuły

Babiak J., Ptak A., *Samorząd terytorialny w II Rzeczypospolitej*, s. 31–32 <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/2579/1/II%20RP.pdf> [dostęp: 18.11.2020].

Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, wyd. II, Warszawa 1994.

Michalski T., *Powiat włocławski w latach międzywojennych (1918–1939)*, w: *Monografia Powiatu Włocławskiego*, red. K. Mikulski, T. Dziki, Włocławek 2018.

Monografia Powiatu Włocławskiego, t. 1, Włocławek 1930.

Pacanowska R., *Państwo wobec samorządów. Od zmiany w systemie finansów komunalnych do ustawy scaleniowej z 1933 r.*, s. 16–20, https://www.researchgate.net/publication/320592609_Panstwo_wobec_samorzadow_Od_zmiany_w_systemie_finansow_komunalnych_do_ustawy_scaleniowej_z_1933_roku [dostęp: 3.11.2020].

Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.

Nota o autorze

Grzegorz Gołębiewski — doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Nauczyciel historii w III LO w Płocku oraz wykładowca historii w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, redaktor naczelny „Notatek Płockich”, wydawanych przez TNP oraz członek kolegium redakcyjnego „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”. Zainteresowania badawcze: historia Płocka i Mazowska Płockiego w XX w., historia wojskowości. Autor kilku opracowań książkowych, ponad 100 artykułów naukowych i popularnonaukowych oraz ponad 50 recenzji.

RECENZJE I OMÓWIENIA

Dorota Kalinowska, *Wigilia po kujawsku. Pokoleniowe przemiany kulinarne*, Włocławek 2019, ss. 39.

Niespełna rok temu na włocławskim rynku wydawniczym pojawiła się niewielka (licząca zaledwie 39 stron) książeczka Doroty Kalinowskiej *Wigilia po kujawsku. Pokoleniowe przemiany kulinarne*. Jest to pozycja bogato ilustrowana zdjęciami potraw wigilijnych i świątecznych ozdób. Wysokiej jakości papier, na którym książka została wydrukowana (a co za tym idzie — strona wizualna fotografii), sprawia że, wzięwszy tę pozycję do rąk przed Bożym Narodzeniem, czytelnik wprowadzi się w świąteczny nastrój.

Czego jednak spodziewamy się po tak sformułowanym tytule? Z pewnością — historycznego ujęcia tematu. Na to bowiem wskazuje druga część tytułu. Chcemy prześledzić tradycje świąteczne, zmiany w serwowanych potrawach. Niewielką część tej tematyki znajdziemy w książce Doroty Kalinowskiej. Autorka jednak skupiła się głównie na zmianach, jakie zaszły na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat. O wcześniejszych czasach zamieszczono jedynie fragmentaryczne informacje.

Nie tylko fotografiami świątecznych potraw autorka wprowadza nas w świąteczny nastrój. Stara się również odnieść do emocjonalnej strony świąt Bożego Narodzenia. Dorota Kalinowska zwraca uwagę czytelnika na stosunek Polaków do tradycji świątecznej, odwołuje się do wrażeń i smaków z dzieciństwa. Z pewnością cenna inicjatywa w czasach, gdy wiele rodzin mieszka daleko od siebie i wspólne spędzanie świąt jest trudne. Młodszemu pokoleniu trzeba przypomnieć, że teraz ono powinno kultywować tradycje wyniesione z domu rodzinnego lub tworzyć własne.

Ciekawą częścią tej niewielkiej książeczki jest opisanie kuchni świątecznej w innych częściach Polski. Może to stanowić inspirację dla gospodyń, które stół wigilijny przygotowują dla osób z różnych stron naszego kraju.

Podsumowując: książkę *Wigilia po kujawsku. Pokoleniowe przemiany kulinarne* można uznać za ciekawą pozycję, chociaż niecały zakres tematyczny został potraktowany tak głęboko, jak by czytelnik się spodziewał. Przed Bożym Narodzeniem

warto jednak sięgnąć po tę publikację — dla nastroju i ciekawostek. Nawet bowiem w tak obfitym w obowiązki czasie jej przeczytanie nie zajmie wiele czasu...

Agnieszka Galczak-Froch (Włocławek)

Monografia II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku, pod redakcją Henryka Wasilewskiego, Wydanie jubileuszowe — z okazji 60-lecia szkoły pod patronatem Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotra Całbeckiego, Włocławek 2019 r., ss. 284.

W 2019 r. ukazała się publikacja wydana przez Koło Absolwentów II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku z okazji 60-lecia istnienia Szkoły. Szkoła jest jedną z trzech szkół ogólnokształcących legitymujących się długoletnią tradycją we Włocławku i okolicy. Jubileuszowa publikacja zawdzięcza swoje wydanie osobie Henryka Wasilewskiego, wieloletniego profesora liceum, który wziął na siebie zgromadzenie materiału źródłowego i ikonograficznego. Należy podkreślić, iż Henryk Wasilewski od wielu lat jest członkiem Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, aktywnie działającym na rzecz popularyzacji nauki we Włocławku oraz na terenie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

W słowie od redaktora, Henryk Wasilewski podkreślił wyjątkowość publikacji ze względu na rangę wydarzenia jakim jest jubileusz 60-lecia Szkoły, ale także jej szczególnego znaczenia w życiu społecznym, edukacyjnym i kulturalnym miasta Włocławek.

Monografia, aczkolwiek nie ma charakteru publikacji naukowej to jednak stanowi kompendium wiedzy o historii szkoły, jej osiągnięciach, a przede wszystkim o kadrze pedagogicznej i ich wychowankach. Podkreśla to sam autor, który stwierdza, że książka nie ma charakteru naukowego, dlatego nie ma w niej przypisów i całej naukowej „obudowy”; zamieszczona znaczna liczba fotografii ma ilustrować nie tylko osiągnięcia uczniów i nauczycieli, ale również — nawet przede wszystkim — różnorodność życia szkoły.

Bez względu na skromność autora, monografia jest wyjątkową kroniką wydarzeń oraz wkładu nauczycieli i uczniów w jej rozwój i dobre imię patrona szkoły. Podkreślił to, w słowie wstępnym marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotr Całbecki, który odniósł się do dwóch postaci wychowanków, którzy odegrali i odgrywają w nauce polskiej i nie tylko wyjątkową rolę:

wśród wybitnych absolwentów II LO nie brak następców Kopernika. W tym badaczy kosmosu, jak prof. Jacek Krelowski — astronom, ale także, wzorem wielkiego poprzednika, człowiek o iście renesansowych zainteresowaniach — erudyta i miłośnik literatury. Nie sposób pominąć też innego absolwenta wrocławskiego „Kopernika” profesora Macieja Wojtkowskiego. Młodego, ale już utytułowanego fizyka (wyróżnionego między innymi, zwanym polskim Noblem, nagrodą Fundacji na rzecz Nauki Polskiej) — twórcy tomografu optycznego.

Całość *Monografii...* podzielona jest na trzy części. W pierwszej obok słów wstępnych widnieje hymn szkoły wg słów Czesława Andrzejkowicza i muzyki Marii Sosnowskiej. Na oddzielnej stronie zostały zamieszczone nazwiska wraz ze zdjęciami pracowników liceum zatrudnionych w roku szkolnym 2018/2019 z podziałem na nauczycieli, pracowników administracji oraz pracowników obsługi, łącznie 64 osoby.

W części drugiej Henryk Wasilewski zaprezentował historię szkoły w skrócie oraz szczegółowe kalendarium sześćdziesięciolecia. Należy pamiętać, iż powstałe w 1959 r. Liceum do 1975 r. było usytuowane przy pl. Kopernika, razem ze Szkołą Podstawową nr 5. Druga lokalizacja do 1991 r. mieściła się przy ul. Hanki Sawickiej obecnie Włodzimierza Gniazdowskiego. Obecną siedzibą Liceum jest obiekt przy ul. Uroczej 3. Liczne zdjęcia z poszczególnych okresów stanowią wyjątkową okrasę publikacji. Są wśród nich fotografie byłych i obecnych dyrektorów szkoły, nauczycieli, wychowawców, pracowników administracji i obsługi. Na życie Szkoły, co potwierdzają poszczególne zdjęcia, składają się wyjazdy szkoleniowe, bale maturalne, spotkania jubileuszowe absolwentów poszczególnych roczników, spotkania wigilijne czynnych nauczycieli oraz nauczycieli seniorów. Na prezentowanych zdjęciach nie mogło zabraknąć również samych uczniów, kół zainteresowań oraz ich opiekunów.

Na trzecią i ostatnią część *Monografii...* zatytułowanej „*Kopernik*” wczoraj i dziś składają się omówienia najważniejszych przedsięwzięć organizacyjnych składających się na życie szkoły w okresie minionych kilkudziesięciu lat. Otwiera ją działalność biblioteki szkolnej, która funkcjonuje od początku powstania szkoły (Marzena Skierska).

Kolejne omówienia obejmują:

Klub Miłośników Teatru Telewizji (Joanna Zajęc);

Szkolny Teatr „Światło” (Agnieszka Wojciechowska);

Sportowe wawrzyny (Paweł Lankiewicz);

Sportowy „Kopernik” wczoraj, dziś i jutro (Paweł Lankiewicz);

Krajoznawcza i turystyczna sztafeta (Henryk Wasilewski);

„Contra” to nie tylko nazwa zespołu — „Contra” to rodzina (Maja Kołtońska);

Warto działać na rzecz praw człowieka. Szkolna grupa Amnesty International (Elżbieta Kamińska).

Nieodłączną częścią omawianej *Monografii...* jest lista nazwisk zmarłych nauczycieli II LO im. Mikołaja Kopernika, wykaz znanych absolwentów liceum oraz spis nazwisk wszystkich absolwentów wg roczników obejmujących lata 1963–2018.

Do końcowej części publikacji załączony jest wykaz źródeł i nazwisk autorów fotografii.

Monografia II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku zasługuje na uznanie nie tylko wśród absolwentów szkoły, jej obecnych i byłych pracowników, ale także wśród środowiska lokalnego mieszkańców Włocławka. Stanowi dowód kultywowania tożsamości wśród całej społeczności szkolnej na przestrzeni minionych 60 lat. Jest także wzorem do naśladowania dla kolejnych pokoleń uczniów i absolwentów tej utytułowanej w historii miasta Włocławka instytucji edukacyjnej.

Stanisław Kunikowski (Ciechocinek)

450 lat Almae Matris Vladislaviensis. Księga Jubileuszowa, pod redakcją Jacka Szymańskiego, Włocławek 2019, ss. 408.

Seminarium Duchowne jako instytucja duchowna spełniała i spełnia w życiu Kościoła powszechnego i lokalnego bardzo istotną rolę. Zapewne dlatego Sobór Watykański II nie zawahał się określić jej „sercem diecezji” (KDK, 5). W diecezji włocławskiej bije już ono 450 lat, swoim bardzo dynamicznym rytmem. W jego długiej historii nagromadziło się wielowymiarowe bogactwo doświadczeń dziejowych. Seminarium zostało powołane 16 VIII 1569 r. przez bp. Stanisława Karnkowskiego jako jedno z pierwszych w Polsce. Parafrazując w tym miejscu słowa św. Jana Pawła II, trzeba podkreślić, że rok jubileuszowy przynagla współczesnych spadkobierców owego dziedzictwa do tego, aby przyłożyli ucho i doświadczyli, jak to „serce” prastarej diecezji bije „wszystkimi tonami dziejów, wszystkimi odgłosami życia”¹. Biję całokształtem swojego istnienia, a więc zarówno tonami minionych dziejów, jak i współczesności. Ich dynamiczne akordy znajdują swoje odzwierciedlenie w książce pt. *450 lat Almae Matris Vladislaviensis*, mającej charakter Księgi jubileuszowej. Jej redaktorem jest ks. dr hab. Jacek Szymański, wieloletni

¹ Por. Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. odprawianej pod Szczytem Jasnej Góry, Częstochowa, 4 czerwca, w: tegoż, Pielgrzymki do Ojczyzny (1979–2002). Przemówienia homilie*, Kraków 2006, s. 49.

rektor tegoż seminarium. Księga, jak napisał we wstępie publikacji, powstała z inspiracji ks. bp. Wiesława Alojzego Meringa, Ordynariusza Diecezji Włocławskiej. Jego zaś słowo pasterskie wprowadza w charakter tegoż okolicznościowego opracowania. Ksiądz biskup, po zarysowanej krótkiej historii uczelni, oświadczył, że „Księgą Jubileuszową chcemy oddać hołd tym wszystkim, którzy wykuwali kształt 450 lat pracy Włocławskiego Seminarium Duchownego”, i „Podejmujemy dzisiaj ich ideały” (s. 5).

Z kolei ks. Jacek Szymański przypomniał we wstępie, że jubileusz jest czasem wspomnień i wdzięczności. Dlatego słusznie odsyła czytelnika do historycznego opracowania dziejów WSD we Włocławku, wydanego z okazji 425-lecia istnienia². Następnie kreśli strukturę przedmiotową Księgi jubileuszowej. Składają się nań pełne dynamiki fenomeny ostatniego ćwierćwiecza. W nich bowiem partycypowało Włocławskie Seminarium Duchowne. Wyakcentował wśród nich te najważniejsze: pontyfikaty papieży — Jana Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka oraz posługi pasterskie biskupów diecezjalnych: bp. Bronisława Dembowskiego (†2019 r.) oraz bp. Wiesława Meringa. Niekwestionowanym wydarzeniem w daleko idących następstwach była afiliacja Seminarium Duchownego w struktury WT Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W pasmo wydarzeń, jak napisał ks. J. Szymański, wpisały się nadto następujące fakty: beatyfikacja 108 polskich męczenników (1999), Wielki Jubileusz Chrześcijaństwa (2000), odejście do domu Ojca papieża Jana Pawła II (†2005 r.), 600-lecie poświęcenia katedry włocławskiej, a także wizyty dygnitarzy kościelnych złożone w Seminarium Duchownym (s. 7). Nadto, jak zaznacza autor wstępu, lata poprzedzające jubileusz były dla uczelni czasem przygotowań zarówno w wymiarze duchowym, jak i materialnym.

Następnie autor kreśli strukturę treściową publikacji złożoną z trzech części i zakończenia. Pierwsza, zatytułowana *Seminarium Włocławskie na przełomie wieków*, prezentuje panoramę najważniejszych wydarzeń umiejscowionych w przestrzeni życia uczelni. Kolejna część zatytułowana *Wykładowcy Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, zapoznaje czytelnika z wykładowcami różnych dyscyplin naukowych, urzeczywistniających bogaty program sześcioletnich studiów narysowanych w *Ratio studiorum*. Autorzy tej części opracowania, jako specjaliści poszczególnych dyscyplin naukowych, zapoznają najpierw z poprzednikami zajmowanej katedry, następnie kreślą aktualnie realizowany program studiów. Są wśród nich następujący specjaliści: bibliści, dogmatycy i ekumeniści, wykładowcy teologii fundamentalnej, teologii moralnej, teologii duchowości, prawa kanonicznego, liturgiki, teologii pastoralnej, katechetyki i pedagogiki, homiletyki, historii

² Por. *Od wieków kształci pasterzy. Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku*, red. J. Ba gro wicz, W. Hanc, T. Lewandowski, K. Rulka, Włocławek 1994.

Kościola, katolickiej nauki społecznej, konserwacji zabytków, muzyki, języka łacińskiego, filozofii, a także pracownicy biblioteki WSD we Włocławku.

Szkoda, że zabrakło na długiej liście specjalizacji naukowej opracowania z zakresu psychologii, która jest obowiązującym przedmiotem seminaryjnych studiów, i to od bardzo wielu lat. Zabrakło także odniesienia do Teologicznego Towarzystwa Naukowego WSD we Włocławku, które powstało wśród jego profesorów ponad 90 lat temu. Uwaga jest tym bardziej zasadna, gdyż Towarzystwo w omawianym okresie dziejów zauważalnie zdynamizowało swoją obecność i działalność naukowo-popularyzatorską. W roku jubileuszowym WSD wydało już 21. tom czasopisma naukowego pt. „Studia Włocławskie” (I tom w 1998 r.). Zarówno periodyk, jak i działalność ostatnich lat Towarzystwa, jest czytelna i rozpoznawalna w całej Polsce. Zatem wpisuje się w dwudziestopięcioletnie owocnej działalności Wyższego Seminarium Duchownego i stanowi niekwestionowany element jego obiektywnego obrazu.

Trzecia część opracowania, zatytułowana *Szanujmy Wspomnienia...* rozpoczyna się wierszem ks. Piotra Głowackiego *Moje Seminarium*. Wiersz trafnie i refleksyjnie wprowadza w wielowymiarową panoramę jubileuszowych wspomnień, charakteryzujących się różnorodną jakością zaprezentowanych doświadczeń. Niniejszy dział rozpoczyna tekst ks. dr. Andrzeja Tomalaka. Autor przedstawił sylwetki wielu absolwentów Włocławskiego Seminarium Duchownego. W pierwszej części charakteryzuje prezbiterów, którym Kościół powierzył godność arcybiskupią lub biskupią. Druga część przybliży księży, którzy po ukończeniu seminarium, w ramach studiów specjalistycznych osiągnęli różne stopnie naukowe. W prezentacji występują jednak pewne braki, pominięcia i nieścisłości. Na koniec autor zapoznaje czytelnika z misjonarzami i, jak określił, z Włocławskimi Ambasadorami Chrystusa (s. 297).

Po ww. opracowaniu czytelnik otrzymuje wspomnienia prezbiterów z lat formacji intelektualno-duchowej w WSD we Włocławku. Dziś pełnią oni różne funkcje, zajmują różne urzędy kościelne, pracują w różnych uczelniach, w duszpasterstwie czy instytucjach diecezjalnych. Pracują nie tylko w diecezji, w ojczyźnie, ale także poza jej granicami. Reprezentują, pod względem lat życia, całość włocławskiego prezbiterium diecezjalnego: najstarsze, średnie i najmłodsze (bardzo skąpo). Reprezentantem tej ostatniej kategorii duchowieństwa jest autor krótkiej historii, diakon Łukasz Kołodziejczyk, którą zatytułował *Koło Misyjne Alumnów*. Szkoda że nie dano możliwości zapoznania czytelnika z pozostałymi kołami zainteresowań (także z kulturą wychowania fizycznego) działającymi dość prężnie wśród alumnów w tym okresie.

Godne uwagi jest m.in. wspomnienie osoby ks. Wincentego Dudka, jednego z wybitnych profesorów WSD we Włocławku. Jego autorem jest ks. prof. Wojciech Hanc.

Ks. rektor dr hab. Jacek Szymański zakończenie recenzowanej książki puentuje bardzo słusznym wnioskiem — „Wyższe Seminarium Duchowne jest niezbędnie potrzebne dla formacji kandydatów do kapłaństwa” (s. 376).

Między zakończeniem a spisem treści czytelnik znajdzie przepiękną *Dokumentację Fotograficzną* oddającą wielowymiarowe wydarzenia z życia Włocławskiego Seminarium Duchownego. W staranną i estetyczną przestrzeń obrazu i ilustracji wprowadza refleksyjne słowo Susan Sontag: „Zdjęcie jest chwilą obdarzoną przywilejem trwałości” (s. 377).

Apogeum bogatych dziejów WSD są niewątpliwie esencjonalne słowa Jana Pawła II, wypowiedziane w czasie IV pielgrzymki do Ojczyzny, we Włocławku:

W tym środowisku bardzo szybko dojrzała idea Soboru Trydenckiego, czego dowodem jest seminarium duchowne — jedno z najstarszych w Polsce. [...] Pragnę także wymienić ks. Idziego Radziszewskiego, szczególnego sługę Kościoła poprzez posłannictwo teologa. W tej dziedzinie świadectwo Kościoła włocławskiego ma osobną kartę w dziejach Kościoła na naszych ziemiach. Stąd się poczęła odnowa teologiczna, która potem znalazła swoje ujście w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Dzisiaj doceniamy w sposób szczególny ten proces odnowy i musimy ze czcią pochylić głowy wobec tych, którzy byli jego pionierami, jak ks. Idzi Radziszewski, i którzy stąd właśnie, z tej diecezji wyszli³.

Ks. Lech Król (Włocławek)

Michał Pszczółkowski, *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Włocławek–Łódź 2019, ss. 338, 374 ilustracje.

Dnia 5 lipca 2019 r. w siedzibie Muzeum Historii Włocławka została otwarta wystawa czasowa pt. „Architektura Włocławka w dwudziestoleciu międzywojennym”. Ekspozycja ta — stanowiąca część II edycji projektu wystawienniczego „Miasto — Ludzie — Wolność”, którego pomysłodawcą był Oddział Kujawsko-Pomorski Stowarzyszenia Muzealników Polskich — była pokłosiem prac badawczych Michała Pszczółkowskiego, w wyniku których powstała opisywana publikacja książkowa.

³ Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św.*, Włocławek, 7 czerwca 1991, w: t e g o ż, dz. cyt., s. 694.

Autor książki i scenariusza wystawy jest doktorem habilitowanym nauk technicznych w zakresie architektury i profesorem Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku oraz Prezesem Zarządu Oddziału Toruńskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki. W swoim dotychczasowym dorobku naukowym posiada liczne publikacje z zakresu historii architektury i ochrony zabytków. Niniejsza publikacja powstała z udziałem środków finansowych, przyznanych autorowi w 2019 r. w ramach stypendium artystycznego Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Wydaje się, że nie będzie przesady w twierdzeniu, iż prezentowane wydawnictwo śmiało można określić jako pionierskie. Do tej pory bowiem Włocławek nie miał monograficznych i kompleksowo ujętych opracowań z dziedziny architektury, w tym w szczególności zagadnień związanych z budownictwem lat 1918–1939. Dotychczasowe publikacje w znacznym stopniu charakteryzowały się ogólnikowym zarysowaniem tematu bądź też traktowały go w sposób peryferyjny w ramach szerszych studiów nad dziejami miasta. Jak słusznie zauważył M. Pszczółkowski we wstępie do książki „[...] Substancja architektoniczna Włocławka lat międzywojennych jest zjawiskiem niemal niedostrzegalnym w ogólnopolskich badaniach tego okresu, choć z pewnością na taką uwagę zasługuje. [...]” (s. 8). Dodajmy w tym miejscu, że okres dwudziestolecia międzywojennego obfitował na gruncie włocławskim w szereg niezwykle ciekawych projektów architektonicznych oraz rozwiązań urbanistycznych, często niespotykanych w skali całej Polski.

Monografia posiada czytelny układ, składający się ze wstępu (s. 7–14), siedmiu rozdziałów (s. 15–316) oraz bogatego wykaz źródeł i literatury (s. 317–326). Książkę zamyka okazały spis ilustracji (s. 327–338) obejmujący wykaz 374 fotografii, rysunków i wizualizacji.

W rozdziale pierwszym (s. 15–58) — *Spuścizna lat zaborów* autor prześledził proces przeobrażeń urbanistycznych i architektonicznych Włocławka, które miały miejsce od końca XVIII w. do odzyskania niepodległości. Szczególny nacisk został położony na opis zachodzących zmian w XIX w., zwłaszcza na drugą połowę tego stulecia i początek XX w., co wydaje się zrozumiałe, choćby ze względu na dynamikę zachodzących ówczesnie zmian. Był to czas, kiedy rodziło się nowoczesne miasto, które z niewielkiego prowincjonalnego miasteczka przeobraziło się w jeden z największych ośrodków Królestwa Polskiego. Stało się to głównie za sprawą bumu gospodarczego, związanego z rewolucją przemysłową, na sztandarach której widniała maszyna parowa i kolej żelazna. Rozwojowi terytorialnemu i gospodarczemu Włocławka towarzyszył niespotykany dotąd w historii ruch budowlany, czego dowodnym świadectwem jest aktualny do dziś, układ urbanistyczno-architektoniczny śródmieścia, stworzony w dziewiętnastym stuleciu.

Rozdział drugi (s. 59–72) — *Uwarunkowania rozwoju miasta w II Rzeczypospolitej* zawiera kluczowe informacje dotyczące czynników mających wpływ na

możliwości rozwoju Włocławka w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Autor zwraca uwagę na fakt, że rozwój przestrzenny miasta w latach 1918–1939 może być rozpatrywany w kontekście terytorialnym, urbanistycznym oraz architektonicznym. Wskazuje i analizuje nowe elementy uwarunkowań rozwoju, dzieląc je na polityczne, prawne, demograficzne, administracyjne, gospodarcze i społeczno-kulturalne.

Rozdział trzeci (s. 73–86) — *Architekci* w całości został poświęcony prezentacji postaci architektów i budowniczych, którzy projektowali bądź realizowali swoje prace na terenie Włocławka. Michał Pszczółkowski zauważa, że źródłem inspiracji w sferze architektury dla międzywojennego Włocławka była Warszawa i działające tam grono projektantów. Wielu architektów związanych z Warszawą pojawiło się w stolicy Kujaw za sprawą organizowanych konkursów przez Magistrat Włocławka. Wśród opisanych architektów są: wybitny warszawski projektant Mieczysław Kozłowski, pochodzący również z tego kręgu Adolf Buraczewski, prof. Franciszek Krzywda-Polkowski, Stanisław Filasiewicz, Maksymilian Goldberg i Henryk Stifelman. W grupie włocławskich architektów — na stałe bądź czasowo związanych z miastem — znaleźli się: Karol Osterloff, Jan Kunert, Władysław Kwapiszewski, Stefan Narębski, Bronisław Wondrausch, Kazimierz Kłosowicz, Jan Kamieński, Antoni Olszakowski, Władysław Popławski, Zygmunt Majewski, Marian Stefanowicz, Kazimierz Kiermasz, Lucjan Jezierski i Katarzyna Chmielewska-Kottas.

W rozdziale czwartym (s. 87–116) zatytułowanym *Urbanistyka, zagospodarowanie przestrzenne i infrastruktura miasta* autor prezentuje dokonania na polu szeroko rozumianej regulacji i zabudowy miasta, które realizowano we Włocławku po 1918 r. Jednym z ważniejszych zagadnień poruszonych w tej części książki jest opracowanie na zlecenie władz miejskich w 1924 r. planu regulacji i zabudowy Włocławka, którego autorem był wybitny warszawski architekt Kazimierz Sasaki. Wnikliwie i szczegółowo opisane zostały działania podjęte przez władze miasta, zmierzające do skoordynowanego i planowego rozwoju urbanistycznego oraz wynikającą z tego rozbudowę infrastruktury komunikacyjnej, sanitarnej, rekreacyjnej i ogólnej estetyki ulic.

Rozdział piąty (s. 117–248) noszący tytuł *Architektura miasta* jest najobszerniejszą częścią publikacji, bezpośrednio dotykającą zagadnień związanych z projektowanymi i realizowanymi przedsięwzięciami architektonicznymi w przedwojennym Włocławku. Całość tego bogatego materiału — tekstowego i ilustracyjnego — została podzielona na dwanaście grup tematycznych: architektura sakralna, władzy, szkolna, zdrowia, kultury i rozrywki, sportowa, bankowa, pocztowa, handlu, komunikacji i transportu, przemysłowa i komunalna, a także mieszkaniowa. W ramach poszczególnych zagadnień tematycznych autor omawia poszczególne projekty oraz ich realizacje, rysując zarazem niezwykle rzeczowy obraz bujnego ruchu

budowlanego we Włocławku lat dwudziestych i trzydziestych XX w. O skali wznoszonych w tym czasie obiektów świadczą najlepiej dane statystyczne. W mieście powstało dwanaście budynków szkolnych, gmach muzeum, obiekty służby zdrowia i opieki społecznej, hale targowe, stadion sportowy, obiekty przemysłowe i komunalne, sakralne, mosty, itp.

W rozdziale szóstym (s. 249–304) — *Dziedzictwo Włocławka na tle zjawisk w architekturze II Rzeczypospolitej* autor porusza kwestie związane z procesami zmian zachodzących w stylistyce i formach architektonicznych dwudziestolecia międzywojennego (nurt tradycjonalizmu i neoklasycyzmu lat dwudziestych oraz awangardowy i szeroko pojmowany modernizm z lat trzydziestych). Wskazuje jednocześnie na przykłady włocławskich rozwiązań i uznaje je za niezwykle interesujące, charakteryzujące się wysokim poziomem form architektonicznych, porównywalnym do wznoszonych w tym czasie budowli w dużych miastach Polski.

Rozdział siódmy (s. 305–316) — *Zamiast zakończenia* jest podsumowaniem przeprowadzonych badań nad dziedzictwem architektonicznym Włocławka z lat 1918–1939. Autor po raz kolejny podkreśla wysoki poziom oraz stylistykę realizowanych w mieście projektów, których autorami byli znakomici polscy planiści, architekci i budowniczowie. Zwraca również uwagę na niepokojące zjawisko degradacji włocławskiej architektury, spowodowane współcześnie prowadzonymi remontami i modernizacjami budynków. Nieumiejętne ich prowadzenie wynika w dużej mierze z niskiej społecznej świadomości wartości tych obiektów, jak również panującego przekonania, że architektura modernistyczna jest mało atrakcyjna, przez co pozbawiona wartości historycznej i zabytkowej.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że publikacja Michała Pszczółkowskiego ma kapitalne znaczenie dla badań nad dziejami architektury Włocławka okresu dwudziestolecia międzywojennego. W przekonaniu piszącego tego słowa powinna również stać się swoistym podręcznikiem dla instytucji i osób odpowiedzialnych w mieście za ratowanie i rewitalizację dawnej architektury. Warty podkreślenia jest fakt, iż książka spełniająca warunki opracowania naukowego, jest napisana przystępnym językiem, zrozumiałym dla zwykłego, bądź jak kto woli, przeciętnego odbiorcy, niedysponującego gruntownym i fachowym przygotowaniem. Sprawia to zatem, że może być polecana szerokiemu spektrum odbiorców, również spoza kręgu architektów, historyków i historyków sztuki.

Tomasz Wąsik (Włocławek)

Adam K o s e c k i, *Miasta kujawskie w średniowieczu. Lokacje, ustrój i samorząd miejski*, wydanie I, Kraków 2018, ss. 566.

Średniowiecze w Polsce, podobnie jak w całej Europie, to nie tylko okres wojen, różnych konfliktów, krucjat i tworzenia nowych państw oraz zagłady słabych narodów. To także, poczynając od XIII w. zagospodarowywanie nowych ziem i osadzenie na nich osadników, dzięki czemu powstawały nowe wsie i miasta. Zakładanie nowych miast i wsi, zwane lokacją, najwcześniej zaistniało na Śląsku, gdzie książęta śląscy dbali w ten sposób o ich rozwój gospodarczy, sprowadzając osadników z rodzinami z Niemiec i Czech.

W rezultacie powstawania i rozszerzania się sieci osadniczej doszło do radykalnych przeobrażeń ekonomicznych oraz społecznych na ziemiach polskich.

Wraz z powstawaniem miast rozpoczął się intensywny proces kształtowania ich ustroju oraz organizacji mieszkańców i władz. Ten całościowy proces powstawania i rozwoju ośrodków miejskich dotyczył również terytorium Kujaw, które leżąc w centrum ziem polskich było podatne na tego rodzaju przemiany. Warto przypomnieć, że w okresie panowania króla Bolesława Chrobrego, według Galla Anonima, był to ważny gród obok Poznania i Gniezna. W czasie Zjazdu Gnieźnieńskiego wspierał on króla wojskami w ogromnej liczbie jak na owe czasy, bo dostarczał 800 pancernych i 2000 pieszych tarczowników. Z czasem Włocławek (Włodzisław, Włocław) stał się siedzibą biskupów włocławskich. W 1255 r. książę kujawski Kazimierz I lokował tu miasto na prawie chełmińskim, ale badacze historii zakładają, że Włocławek mógł uzyskać prawa miejskie już znacznie wcześniej.

W 2018 r. nakładem Wydawnictwa Avalon ukazała się książka Adama Koseckiego o początkach miast kujawskich.

Autor tego niezwykle cennego opracowania jest doktorem nauk humanistycznych z zakresu historii, badaczem średniowiecznych dziejów Kujaw oraz członkiem trzech grup rekonstrukcji historycznych.

Omawiana książka składa się z wstępu, czterech rozdziałów i zakończenia. Już we wstępie autor przedstawił proces kształtowania się Kujaw jako oddzielnej dzielnicy, co datuje na połowę 1230 r. i łączy to z przekazaniem ziem przez księcia Konrada Mazowieckiego synowi Kazimierzowi. Podkreśla też fakt, że po wrogim przejściu Pomorza Gdańskiego w 1309 r. przez Zakon Krzyżacki, to właśnie Kujawy były najbardziej na północ położoną dzielnicą sąsiadującą z Krzyżakami, co wpływało na rozwój regionu i jednocześnie znaczącą rolę w polityce ogólnopaństwowej. Chodziło zwłaszcza o rolę biskupa włocławskiego w negocjacjach z Zakonem, częste spotkania na najwyższym szczeblu oraz liczne zatargi i konflikty wojenne na tych ziemiach co skutkowało zniszczeniami i grabieżami.

Autor określił zakres chronologiczny swego opracowania na lata od rządów Kazimierza Konradowica, urodzonego pomiędzy 1210–1213 a rokiem 1500 zamykającym wiek XV. Określił też przedmiot badań. Jest nim historia 28 miejscowości z terenu Kujaw wschodnich (brzeskich) i Kujaw zachodnich (inowrocławskich), w których podejmowano działania na rzecz uzyskania lokacji miejskich, choć jak autor zauważa, nie zawsze udanych. Trzy spośród nich zakończyły się niepowodzeniem, w wyniku czego pod koniec XV w. na terenie Kujaw funkcjonowało 25 ośrodków miejskich.

We wstępie autor przedstawia także stan zbiorów rękopiśmiennych oraz opracowań naukowych omawiających problematykę lokacji średniowiecznych na obszarze Kujaw, słusznie zauważając, że dotychczasowe publikacje (R. Kabaciński) już się zdezaktualizowały, szczególnie wobec postępu prac badawczych i odnalezienia nowych materiałów źródłowych.

W czterech głównych rozdziałach autor opracował chronologię kujawskich lokacji miejskich, począwszy od XIII stulecia, dokonując szczegółowej analizy treści zachowanych dokumentów odnoszących się do kujawskich lokacji miejskich. Niezwykle starannie i szczegółowo omówił prawa i obowiązki jakie nakładały na wspólnotę miejską akty lokacyjne. Przedstawił także funkcje zasadźców, wójtów, ław sądowych, rad miejskich i burmistrzów. Wreszcie zaprezentował rozwój instytucji samorządowych w wybranych miastach kujawskich do schyłku XV w. Zabrało jedynie omówienia funkcji zebrania obywateli miejskich, z którego w kolejnych latach wyłoniła się i ukształtowała bardziej reprezentacyjna funkcja w zarządzaniu miastem, jakim była rada. Jednak, jak zaznacza autor, na terenie Kujaw w ośrodkach miejskich, przykłady jej funkcjonowania były znikome i dlatego problematyka ta została pominięta.

Jak słusznie zostało zauważone w recenzjach, w dotychczasowych opracowaniach z zakresu lokacji średniowiecznych miast oraz ich ustroju historycy koncentrowali się na badaniu dziejów konkretnych ośrodków miejskich i kształtowania się pierwszych ośrodków władzy i rozwoju samorządności w tych miastach.

Adam Kosecki podszedł do prezentowanego zagadnienia zupełnie inaczej; jako pierwszy przeprowadził szczegółową i kompleksową analizę procesu lokacji miast na Kujawach w dobie średniowiecza. Wykorzystując bogaty stosunkowo zasób dokumentów źródłowych znajdujących się w licznych archiwach państwowych i kościelnych przedstawił niezwykle informacje o procesie становienia miast kujawskich, czerpiąc je przede wszystkim z zachowanych ksiąg miejskich. Trzeba podkreślić, że proces studiowania tych dokumentów był niezwykle trudny i złożony, albowiem czytelność tych dokumentów jest niezmiernie skomplikowana. Dzięki temu mamy też licznie przytaczane przez autora imiona i nazwiska przedstawicieli władz miejskich w tych miastach, przez co historia lokalnych samorządów miast

kujawskich przestała być anonimowa i została wypełniona. Dzięki temu opracowaniu na nowo zostały przywołane imiona i nazwiska kupców, rzemieślników oraz przedstawicieli szlachty, którzy współtworzyli kształt i decydowali o losach poszczególnych miast. Praca A. Koseckiego spowodowała, że średniowieczne kujawskie samorządy miejskie przestały być tak bardzo anonimowe. Jest to wartość sama w sobie, szczególnie dla mieszkańców tych miast, w których ważne jest budowanie tożsamości lokalnej.

Pragnę podkreślić, że ta niezwykła książka jest bardzo potrzebna wszystkim tym, którzy interesują się historią Kujaw, szczególnie w okresie średniowiecza. Żałuję, że wśród omawianych lokacji nie ma Lubrańca, mojego rodzinnego miasteczka, ale założenie tego miasteczka datuje się na rok 1509–1512, a więc wykracza poza ramy chronologiczne tego opracowania. Gdyby jednak zostało to ujęte, z całą pewnością dowiedziałbym się wielu nowych danych o pierwszych mieszkańcach i ludziach, którzy zarządzali Lubrańcem po powstaniu miasta.

Należy podkreślić, że książka Adama Koseckiego jest monografią, która powinna znaleźć się w domowej bibliotece każdego mediewisty i wielu mieszkańców Kujaw. Z całą pewnością w sposób nowoczesny uaktualnia wiedzę o początkach miast kujawskich. Co ważne, opatrzona jest przypisami, bibliografią, mapami oraz indeksami. Ktoś może zarzucić, że skierowana jest przede wszystkim do przedstawicieli świata nauki: studentów, doktorantów, wykładowców, ale przecież za ich pośrednictwem może być przekazywana wielu innym. Podkreślić należy też bogatą faktografią oraz język naukowy, który może wśród niektórych odbiorców wywołać pewne zniechęcenie i przytłoczenie solidną dawką informacji, ale takimi wyróżnikami cechują się przecież opracowania naukowe, jakim jest niewątpliwie książka A. Koseckiego.

Książkę oceniam niezwykle wysoko i polecam każdemu, kto interesuje się historią, a zwłaszcza dziejami średniowiecznej Polski czy historią regionalną.

Władysław Kubiak (Włocławek)

Jerzy Pietraszewski, *Wojenne drogi Rotmistrza P.*, Włocławek 2020, wydawca: Oficyna Wydawnicza „Lars-Antyki” we Włocławku, ss. 424. Publikację wydano pod patronatem Dobrzyńsko-Kujawskiego Towarzystwa Kulturalnego oraz Stowarzyszenia Kolekcjonerów Dziedzictwa Kulturalnego Ziemi Kujawsko-Dobrzyńskiej.

Na rynku wydawniczym we Włocławku ukazała się niezwykła publikacja, obejmująca wojenne losy żołnierza września 1939 r., oficera wojsk polskich na froncie zachodniej Europy w latach 1940–1946, rotmistrza Jerzego Pietraszewskiego. Jak zaznaczono na okładce książki jest to „Pionierska książka ukazująca losy oficera dowództwa ekspozytury «Francja» polskiej organizacji wywiadowczej rtm. Jerzego Pietraszewskiego seniora o pseudonimie PITNo.734 działającego na rzecz wywiadu brytyjskiego w latach pożogi wojennej 1940–1945”.

Autorem książki jest Jerzy Pietraszewski jun., znany we Włocławku przedsiębiorca a przede wszystkim działacz kultury, od wielu lat związany z Dobrzyńsko-Kujawskim Towarzystwem Kulturalnym, w którym pełni społeczną funkcję prezesa. Jako działacz i animator kultury przyczynił się do powstania wielu uznanych i cenionych pod względem artystycznym inicjatyw społecznych, a także projektów kulturalnych szeroko wykraczających poza Włocławek i region Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Od wielu lat gorąco wspierałem autora, aby pochylił się nad biografią swojego ojca i doprowadził do zgromadzenia niezwykle interesującej, a zarazem bogatej pod względem historycznym i źródłowym dokumentacji faktograficznej. Miałem tę przyjemność, jako jeden z pierwszych, zapoznać się kilka lat temu z rękopisem opracowania, które jeszcze w formie nie do końca doskonałej pod względem warsztatowym przedstawiono mi do oceny wstępnej.

Nie ukrywam, że jestem pod wrażeniem publikacji, która jako pewna forma pamiętnika przybliży czytelnikowi nie tylko postać bohatera książki, ale także epokę i uwarunkowania polityczne oraz wojskowe, w których przyszło rotmistrzowi działać na różnych frontach II wojny światowej. Lektura pamiętnika trzyma czytelnika w napięciu, pewne sytuacje są wręcz nieprawdopodobne aczkolwiek bardzo realistyczne i potwierdzające autentyczność działań oraz zachowań Jerzego Pietraszewskiego sen.

Należy podkreślić, że autor pamiętnika bez względu na powinowactwo z bohaterem książki wykazał się wyjątkowym obiektywizmem, opierając swoje relacje o ojcu o niezbędną faktografię II wojny światowej, a także mapy, korespondencję i dokumenty archiwalne.

Prezentowane w książce wspomnienia Jerzego Pietraszewskiego sen. stanowią znakomite kompendium wiedzy o czasach związanych z II wojną światową, szczególnie dla młodego pokolenia. Ten swoisty pamiętnik jest o wiele bardziej przekonujący dla młodzieży, która poznaje historię z podręczników szkolnych, niejednokrotnie uznawanych za nudne, niewiele wnoszące do współczesnej historiografii, pozbawione interesującej faktografii i narracji opartej o wydarzenia.

Warto w tym miejscu zacytować posłowie wybitnego polskiego popularyzatora historii Bogusława Wołoszańskiego, które zostało zamieszczone na okładce książki:

To najważniejszy gatunek literatury historycznej, wydobywającej z zapomnienia ludzi, których życie wypełniła historia, a tak było w przypadku rotmistrza P. Szczególnie cenię takie książki, gdyż zawierają relacje z pierwszej ręki, niepoddane późniejszemu dopasowaniu do mody, czy charakteru tzw. polityki historycznej, która zawsze prowadzi na manowce.

Nie trudno nie zgodzić się z taką opinią.

Prezentowana publikacja składa się z dziewięciu rozdziałów ujętych w dwóch częściach. Poszczególne rozdziały noszą następujące tytuły:

- *Kampania wrześniowa*
- *Rumuńskie rozterki*
- *Morska tułaczka: Konstantynopol, Bejrut, Pireus, Neapol, Marsylia*
- *Francuskie perypetie część 1*
- *Francuskie perypetie część 2*
- *W niewoli włoskiej*
- *W drodze ku wolności — Francja, Hiszpania, Portugalia*
- *Na albiońskiej ziemi (Wielka Brytania)*
- *Z bronią w polskim mundurze — Holandia, Niemcy, Wielka Brytania.*

Na uwagę zasługuje Postscriptum omówione przez syna rotmistrza Jerzego Pietraszewskiego, który prawie już z autopsji opisuje kolejne losy ojca tuż po powrocie w 1947 r. do Polski. Były to lata, w których z nową rzeczywistością ustrojową zmagał się w bohater książki wraz z całą swoją rodziną. Perypetie zawodowe a także problemy jakie stwarzał ówczesny Urząd Bezpieczeństwa zmuszały rodzinę Pietraszewskich do prawdziwej „tułaczki” od Warszawy poprzez Rożnów nad Dunajcem, Jaworzno, Słupsk, Bydgoszcz, Opole. Rotmistrz Jerzy Pietraszewski urodził się w 1903 r., zmarł w 1973 r.

Prezentowana czytelnikom publikacja jest bogato zdobiona albumem rodzinnym rodu Pietraszewskich, a także wyjątkową dokumentacją w postaci map, na których zaznaczone zostały miejsca pobytu rotmistrza Pietraszewskiego, jego wędrówek w poszczególnych krajach Europy Zachodniej w okresie II wojny światowej. Szczególnie cenna dla każdego historyka jest załączona w końcowej części

książki oryginalna dokumentacja w postaci depeš, pism urzędowych wydanych na nazwisko Jerzego Pietraszewskiego sen. oraz osobista korespondencja.

Cennym dopełnieniem książki jest załączony indeks nazwisk, skorowidz miejscowości oraz bibliografia, z której korzystał autor publikacji Jerzy Pietraszewski jun.

Gorąco polecam wszystkim czytelnikom zainteresowanym okresem II wojny światowej przeczytanie tej pasjonującej publikacji prezentującej postać rotmistrza Jerzego Pietraszewskiego sen. opublikowanej własnym sumptem przez syna Jerzego.

Stanisław Kunikowski (Ciechocinek)

Z ŻYCIA WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

SPRAWOZDANIE ZARZĄDU WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2019

W czterdziestym pierwszym roku działalności Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, w czasie dwunastej kadencji Zarządu WTN (2016–2020) jego prace skupione były na popularyzowaniu najnowszych osiągnięć wiedzy, prowadzeniu badań naukowych oraz publikowaniu materiałów, szczególnie dotyczących Kujaw i ziemi dobrzyńskiej.

Dnia 16 VI 2019 r. minęło czterdzieści lat od powstania we Włocławku pierwszej w dziejach miasta, regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej korporacji ludzi nauki, a także jej miłośników i popularyzatorów. Utworzenie WTN stanowiło ukoronowanie wieloletnich wysiłków lokalnych środowisk inteligencji, wśród których najbardziej aktywni byli nauczyciele, historycy, lekarze oraz inżynierowie.

Powołanie WTN jako kolejnego — dwudziestego siódmego towarzystwa w Polsce było wydarzeniem wyjątkowym, doniosłym i rokującym duże nadzieje dla wielu osób, które upatrywały w jego istnieniu możliwości realizacji własnych celów i ambicji naukowych. Było też pewnego rodzaju nobilitacją we własnym środowisku zawodowym, rodzinnym bądź naukowym.

Funkcjonowanie WTN opierało się i opiera przede wszystkim na działaniach jego członków, mniej lub bardziej aktywnych w zależności od posiadanego czasu wolnego, osobistego zaangażowania, pasji, ale i bezinteresownego działania *pro publico bono*.

Oceniając z perspektywy lat działalność WTN, nie można pominąć tych przedsięwzięć, które w istotny sposób przyczyniły się do ważnego wkładu Towarzystwa w rozwój społeczny, gospodarczy, edukacyjny i kulturalny miasta Włocławka oraz regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Do takich inicjatyw należy zaliczyć utworzenie w 1995 r. przez WTN szkoły wyższej, od samego początku istniejącej jako uczelnia niepubliczna. Ciesząca się zainteresowaniem studentów i słuchaczy szkoła dobrze służy w przygotowaniu nowych kadr, które realizują się w życiu zawodowym, wzbogacając tym samym zapotrzebowanie na specjalistów na rynku pracy. Jej działalność

kształceniowa ma znaczący wpływ na strukturę rozwoju regionu kujawsko-dobrzyńskiego, gdyż absolwenci podwyższając swoje kwalifikacje znajdują zatrudnienie w miejscu zamieszkania lub w jego pobliżu. Dumą — jako założyciela szkoły — napawa fakt, że uczelnię ukończyło już ponad 20 tys. absolwentów, a w 2020 r. Kujawska Szkoła Wyższa obchodzi jubileusz 25-lecia istnienia.

Zorganizowanie kolejnych edycji Festiwalu Kultury, Nauki i Techniki, przeprowadzenie ponad dziesięciu konkursów na najlepsze prace naukowe i badawcze dotyczące regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, przygotowanie kilkudziesięciu konferencji naukowych, cyklicznych spotkań z kulturą i nauką, uroczystości rocznicowych, otwartych wykładów, konkursów itp. to tylko niektóre formy aktywności WTN na przestrzeni lat.

Obserwując działalność towarzystw naukowych w Polsce, można odnieść wrażenie, że tylko te towarzystwa, które posiadają własną siedzibę, a taką notarialnie zapisaną własność przy pl. Wolności 20 posiada WTN, mogą przetrwać najtrudniejsze chwile, związane z płynnością finansową czy też z okresowym spadkiem aktywności członków. Czynniki te były zawsze na uwadze, gdyż społeczny ruch kulturalny i naukowy przeżywa poważny kryzys, związany z brakiem istotnego wsparcia społecznego ruchu naukowego przez państwo bądź samorządy lokalne.

Udokumentowaniem czterdziestu lat działalności jest płyta DVD pt. *40 lat Włocławskiego Towarzystwa Naukowego*, na której w wersji multimedialnej przedstawiona jest historia Towarzystwa, opatrzona ponad dwoma tysiącami fotografii. Została wydana w nakładzie 300 egzemplarzy. Otrzymali ją wszyscy członkowie WTN wraz z pamiątkowym medalem okolicznościowym.

Rocznicowe obchody 40-lecia WTN były znakomitą okazją do podsumowania działalności oraz wyróżnienia najaktywniejszych członków oraz instytucji współpracujących lub współdziałających z Towarzystwem.

Władze administracyjne województwa i miasta podczas jubileuszu wręczyły odznaczenia państwowe: Złote, Srebrne i Brązowe Krzyże Zasługi, a także odznakę honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, Medal Prezydenta Włocławka, złoty i srebrny medal „Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego”.

Za zasługi w działalności społecznej i oświatowej Złotym Krzyżem Zasługi zostali odznaczeni: mgr Dariusz Chrobak i mgr Henryk Wasilewski; Srebrnym Krzyżem Zasługi: mgr inż. Maria Elżbieta Balakowicz i dr Tomasz Władysław Borowiak.

Za zasługi w krzewieniu kultury odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej” odznaczono: mgr. Ryszarda Bartoszewskiego, prof. dr. hab. Stanisława Kunikowskiego i mgr. Henryka Wasilewskiego.

Za zasługi w działalności społecznej wniesionej dla miasta Włocławka Medal Prezydenta Włocławka wręczono: mgr Monice Jabłońskiej, prof. dr. hab. Stanisławowi Kunikowskiemu i dr Marii Palińskiej.

Za zasługi dla rozwoju Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Zarząd WTN uhonorował założycieli oraz członków honorowych złotym medalem „Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego”: dr. Ambrożego Boguckiego, prof. dr. hab. inż. Witolda Czarneckiego, prof. dr. hab. Jana Felickiego, dr. inż. Jana Mieczysława Kowalczyka, prof. dr. hab. n. med. Szymona Kubiaka, prof. dr. hab. Stanisława Kunikowskiego, dr. Stefana Paczkowskiego, prof. dr. inż. Eugeniusza Ratajczyka, mgr. inż. Marka Schab, prof. zw. dr. hab. Bogdana Wawrzyniaka, prof. zw. dr. hab. Zygmunta Jerzego Wiatrowskiego, prof. zw. dr. hab. Mieczysława Wojciechowskiego.

Za wspieranie inicjatyw realizowanych przez Włocławskie Towarzystwo Naukowe złoty medal „Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego” otrzymali: mgr Piotr Całbecki — marszałek Województwa Kujawsko-Pomorskiego, dr Marek Wojtkowski — prezydent Miasta Włocławka, ks. bp dr Wiesław Alojzy Mering — ordynariusz Diecezji Włocławskiej, mgr Edward Szymański — inicjator i propagator idei utworzenia WTN, mgr Dorota Szklarska — dyrektor Biura WTN oraz instytucje: Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, Towarzystwo Naukowe Płockie. Srebrny medal „Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego” przyznano dla: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku, Stowarzyszenia Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej.

Za istotny wkład we wspomaganiu działalności Towarzystwa oraz pomoc w przygotowaniu jubileuszowych uroczystości Zarząd WTN wyróżnił srebrnym medalem „Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego”: mgr. Mikołaja Bogdanowicza — wojewodę Kujawsko-Pomorskiego, mgr. Eugeniusza Gołembiewskiego — burmistrza Kowala, Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o. we Włocławku, Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej „SANIKO” we Włocławku, Orkiestrę OSP w Kowalu, Annę Marcinkowską — projektantkę medalu 40-lecia WTN, mgr Ilonę Wilińską — z Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku.

Dodać należy, że na adres WTN wpłynęły okolicznościowe listy gratulacyjne od: prof. Jacka Woźnego — rektora Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, prof. Krzysztofa Walczaka — prezesa Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, dr. Mariana Zalewskiego — przewodniczącego Zespołu ds. Strategii Związku OSP RP, ks. dr. Wiesława Alojzego Meringa — biskupa włocławskiego, Mateusza Morawieckiego — premiera RP, dr. hab. Witolda Czarneckiego, prof. zw. PB,

Jubileusz 40-lecia Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, 14 VI 2019 r.

Od lewej: Stanisław Wawrzonkoski — przewodniczący RM Włocławka, dr Marek Wojtkowski — prezydent Włocławka, Domicela Kopaczewska — zastępca prezydenta Włocławka

Od lewej: Stanisław Wawrzonkoski — przewodniczący RM Włocławka, dr Marek Wojtkowski — prezydent Włocławka, Domicela Kopaczewska — zastępca prezydenta Włocławka, Aneta Jędrzejewska — członek Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Józef Ramlau — wicewojewoda Kujawsko-Pomorski

Od lewej: Edward Szymański, Jerzy Lewandowski — przewodniczący Komisji Rewizyjnej WTN, Barbara Lewandowska — prezes Fundacji Humanitarnej

Medale Włocławskiego Towarzystwa Naukowego wręczone podczas uroczystości jubileuszowych

Po dekoracji Krzyżami Zasługi. Od lewej: Józef Ramlau — wicewojewoda Kujawsko-Pomorski, Henryk Wasilewski, dr Tomasz W. Borowiak, Maria E. Balakowicz, Dariusz Chrobak, dr Zdzisław J. Zasada

Prezes i sekretarz generalny WTN z założycielami towarzystwa. Od lewej: prof. Bogdan Wawrzyniak, mgr inż. Marek Schab, prof. Stanisław Kunikowski, prof. Szymon Kubiak

Sekretarz generalny i prezes WTN z wyróżnionymi złotym medalem 40-lecia WTN. Od lewej: Dorota Szklarska, Edward Szymański, prof. Zbigniew Kruszewski, prof. Stanisław Kunikowski, dr Marek Wojtkowski, Aneta Jędrzejewska

Józef Ramlau — wicewojewoda Kujawsko-Pomorski i dr Zdzisław J. Zasada z udekorowanymi odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”. Od lewej: Henryk Wasilewski, prof. Stanisław Kunikowski, Ryszard Bartoszewski

Dyplom od Zarządu Województwa Kujawsko-Pomorskiego dla WTN wręczają: Aneta Jędrzejewska, Stanisław Pawlak — członkowie zarządu

Kapelmistrz Robert Stranc (członek WTN) wraz z orkiestrą OSP w Kowalu

prof. dr. hab. inż. Andrzeja Wac-Włodarczyka — prezesa Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, prof. Zygmunta Wiatrowskiego — nestora Pedagogów Polskich, Honorowego Członka WTN, dr Małgorzaty Legiędź-Gałuszki — rektora Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku, Stanisława Wawrzonkoskiego — przewodniczącego Rady Miasta Włocławek, ks. dr. hab. Lecha Króla — prezesa TTN WSD we Włocławku, mgr Małgorzaty Ćwikowskiej — dyrektor II LO im. Mikołaja Kopernika we Włocławku, prof. dr. inż. Zbigniewa Kruszewskiego — rektora Szkoły Wyższej im Pawła Włodkowica w Płocku, prezesa Towarzystwa Naukowego Płockiego, mgr inż. Barbary Lewandowskiej — prezes Zarządu Fundacji Humanitarnej we Włocławku, Mikołaja Bogdanowicza — wojewody Kujawsko-Pomorskiego.

Na zakończenie uroczystości odbył się koncert orkiestry OSP w Kowalu, pod dyrekcją mgr. Roberta Sztranca — członka WTN. Jego finałem był utwór *Czterdzieści lat minęło*.

Członkowie WTN w 2019 r. — w miarę swoich możliwości, zainteresowań oraz potrzeb — współdecydowali o realizacji szeregu pożytecznych i interesujących przedsięwzięć, które podejmowane były głównie w sekcjach Towarzystwa. Ich nadrzędną ideą było popularyzowanie wiedzy, publikowanie materiałów dotyczących szczególnie Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także gromadzenie oraz udostępnianie zbiorów bibliotecznych. Najaktywniejsi członkowie byli organizatorami, współorganizatorami, a także uczestnikami kilku konferencji naukowych, popularnonaukowych, spotkań oraz uroczystości rocznicowych.

W omawianym roku sprawozdawczym władze Włocławskiego Towarzystwa Naukowego i Kujawskiej Szkoły Wyższej dążąc do upamiętnienia pomordowanych 118 mieszkańców Włocławka i powiatu włocławskiego w 1940 r. w Bykowni, Charkowie, Katyniu i Miednoje powołały Komitet Budowy Pomnika. W jego realizację na etapie ustalenia imion i nazwisk straconych, prac planistycznych, kształtu monumentu i jego usytuowania zaangażowanych jest kilkunastu członków WTN. Odsłonięcie zostało zaplanowane we wrześniu 2021 r. W skład społecznego komitetu z ramienia Zarządu WTN weszli dr Zbigniew Brenda oraz dr Agnieszka Galczak-Froch — przewodnicząca Sekcji Nauk Historycznych.

Szczególną rolę — w wielu obszarach naukowych i organizacyjnych — odgrywała współpraca z: Kujawską Szkołą Wyższą we Włocławku (która w bieżącym roku obchodzi jubileusz 25-lecia powstania), Urzędem Miasta Włocławka, Teologicznym Towarzystwem Naukowym Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, Towarzystwem Naukowym Płockim, Towarzystwem Miłośników Włocławka, Stowarzyszeniem Króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu, Polskim Towarzystwem Geograficznym Koło we Włocławku, Włocławskim Centrum Edukacji Ekologicznej, Stowarzyszeniem Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Miejskim Przedsiębiorstwem

Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o. we Włocławku, Przedsiębiorstwem Gospodarki Komunalnej „SANIKO” Sp. z o.o. we Włocławku, Urzędem Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Fundacją „CEPELIA” Polska Sztuka i Rękodzieło w Warszawie, Fundacją Humanitarną we Włocławku, Fundacją „ANWIL dla Włocławka”, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, Włocławskim Centrum Kultury „Browar B.”, Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz władzami administracyjnymi województwa kujawsko-pomorskiego.

Wybrany 23 VI 2016 r. podczas Walnego Zebrania Członków WTN Zarząd WTN pracował w składzie: dr Zdzisław Jan Zasada — prezes, dr Zbigniew Brenda — wiceprezes, mgr Piotr Bielicki — wiceprezes, dr Adam Wróbel — sekretarz generalny, mgr inż. Elżbieta Mostowiak — skarbnik, dr Marek Szuszman — członek Zarządu, dr Michał Pietraszewski — członek Zarządu (do 9 VIII 2019 r.), mgr Ryszard Bartoszewski — członek Zarządu (od 9 VIII 2019 r.).

Pracami Komisji Rewizyjnej WTN kierował zespół w składzie: mgr Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Palińska — sekretarz Komisji.

Natomiast w składzie Sądu Koleżeńskiego byli: mgr Andrzej Twardzik — przewodniczący (do 30 VI 2019 r.), inż. Zygmunt Gdaniec — wiceprzewodniczący, dr Renata Brzezińska — członek Sądu (do 3 VII 2019 r.); dr Beata Płaczkiwicz i mgr Jerzy Giergielewicz — członkowie Sądu.

W ciągu 2019 r. w poczet członków WTN przyjęto 2 osoby, 1 osobę przywrócono w prawach członka, 8 osób zrezygnowało, a 3 zmarły. Na dzień 31 XII 2019 r. członkami towarzystwa było 159 osób. Wartym podkreślenia jest fakt członkostwa w WTN siedmiu księży.

Członkowie WTN to w większości osoby z długoletnim stażem przynależności do Towarzystwa. Dziesięciu z nich posiada 40-letni staż, a 51 jest od ponad dwudziestu lat członkami WTN. Progresja związana z wstąpieniem do Towarzystwa — od jego założenia w 1979 r. do chwili obecnej nie przekroczyła nigdy 16 kandydatów w ciągu roku.

Istotnym — z punktu widzenia wykształcenia członków WTN — są ich osobiste osiągnięcia, które potwierdzone zostały stopniami naukowymi. I tak tytułem prof. dr. hab. legitymuje się 16 osób, dr. hab. — 3, dr. nauk med. — 7, dr. inż. — 4, dr. nauk hum. — 42, mgr. — 69, mgr. inż. — 14, inż. — 2, z wykształceniem średnim są 2 osoby.

Wartym szczególnego podkreślenia jest pozostawanie w strukturach Towarzystwa członków założycieli: prof. dr. hab. inż. Witolda Czarneckiego, prof. dr. hab. Jana Felickiego, dr. inż. Jana Mieczysława Kowalczyka, prof. dr. hab. Szymona Kubiaka, prof. dr. hab. Stanisława Kunikowskiego, dr. Stefana Paczkowskiego (zm. 25 IV

Włocławskie Towarzystwo Naukowe nagrodzone Medalem za Zasługi dla Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku, 19 X 2019 r.

Okolicznościowy medal dla Włocławskiego Towarzystwa Naukowego z rąk prof. Stanisława Kunikowskiego — rektora KSW odbiera dr Zdzisław J. Zasada — prezes WTN

2020 r.), prof. dr. inż. Eugeniusza Ratajczyka, mgr. inż. Marka Schab, prof. dr. hab. Bogdana Wawrzyniaka, prof. dr. hab. Mieczysława Wojciechowskiego.

W omawianym 2019 r. w strukturze Towarzystwa zarejestrowanych było osiem specjalistycznych sekcji: Filologiczno-Artystyczna — dr Adam Wróbel, przewodniczący; Nauk Ekonomicznych i Zarządzania — dr Marek Stefański, przewodniczący; Nauk Prawnych i Administracyjnych — dr Fabian Nalikowski, przewodniczący; Zdrowia Publicznego — dr n. med. Grażyna Chojnacka-Kowalewska, przewodnicząca; Pedagogiki, Psychologii i Socjologii — prof. dr hab. Stanisław Kunikowski, przewodniczący; Nauk Technicznych i Przyrodniczych — dr Maria Pałińska, przewodnicząca; Nauk Historycznych — dr Agnieszka Galczak-Froch, przewodnicząca; Sportu i Turystyki — przewodniczący, vacat. Działania poszczególnych sekcji opublikowane zostały w dalszej części niniejszego sprawozdania.

Niezmiernie ważnym przedsięwzięciem WTN było redagowanie sztandarowego rocznika „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, którego 34. numer ukazał się w 2019 r., a kolejny 35. tom poświęcony życiu społecznemu i kulturalnemu we Włocławku w okresie międzywojennym, jest obecnie w opracowaniu. Zgodnie z przyjętą zasadą przez redakcję „ZK-D” poszczególne tomy są monotematyczne. 34. numer

poświęcony jest 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej na Kujawach i ziemi dobrzyńskiej. Zawiera artykuły odnoszące się do tematu wiodącego, a także materiały i źródła, recenzje publikacji dotyczące regionu oraz bibliografię, kalendarium wydarzeń, sprawozdania i inne materiały z działalności WTN.

Zgodnie z wymaganiami odnośnie składu osobowego Rady Redakcyjnej powołanej do oceny materiałów przeznaczonych do publikacji, w tym gremium zasiadają: prof. dr hab. Stanisław Kunikowski — przewodniczący, prof. dr hab. Olena Bida (Ukraina), ks. prof. PaedDr. ThDr. Jozef Biel'ak PhD. (Słowacja), mgr Marianna Gruszczyńska, prof. Larysa Lukianova (Ukraina), mgr Piotr Nowakowski, ks. mgr Kazimierz Rulka, prof. ThDr. Marian Šuráb PhD. (Słowacja). Komitet Redakcyjny pracował w składzie: prof. dr hab. Stanisław Kunikowski — redaktor, mgr Piotr Nowakowski — zastępca redaktora, dr Miłosz Kłobukowski — sekretarz. Recenzentami 34. tomu publikacji byli: dr hab. Zbigniew Karpus, prof. UMK w Toruniu, dr hab. Bolesław Sprengel, prof. UMK w Toruniu.

Dla utrwalenia drukiem pamięci o postaciach związanych z Włocławkiem i jego okolicami od 2004 r. WTN wydaje *Włocławski słownik biograficzny*, którego VIII tom ukazał się w 2019 r. Jego Radę Naukową stanowili: ks. prof. dr hab. Zdzisław Pawlak — przewodniczący, prof. dr hab. Zbigniew Karpus, ks. prof. dr hab. Witold Kujawski, prof. dr hab. Andrzej Radziwiński. Komitet Redakcyjny pracował w składzie: prof. dr hab. Stanisław Kunikowski, mgr Dorota Szklarska — sekretarz; dr Władysław Kubiak, ks. mgr Kazimierz Rulka, dr Adam Wróbel — członkowie. W ósmym tomie *Słownika* ukazały się biogramy 92 postaci związanych dziejami Włocławka i jego okolicami, opracowane przez 35 autorów.

Trwałym osiągnięciem WTN jest z pewnością działalność wydawnicza i biblioteczna. Na szczególną uwagę, realizowanych w tym obszarze przedsięwzięć w 2019 r., zasługują ukazujące się od 1980 r. „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” i ośmiotomowy *Włocławski słownik biograficzny*. Cenną inicjatywą Zarządu WTN było wydanie drukiem kilku pozycji, w których udokumentowane są działania WTN na przestrzeni minionych lat.

Otwarcie w 1994 r. Biblioteki Naukowej Towarzystwa im. Profesora Stanisława Leszka Bagdzińskiego pozwoliło na gromadzenie i udostępnianie zbiorów, szczególnie o tematyce regionalnej.

Podobnie jak w latach poprzednich, Zarząd WTN podejmował starania o pozyskanie z różnych źródeł zewnętrznych środków finansowych na działalność statutową. Najwięcej środków uzyskano z Gminy Miasta Włocławek (składka członkowska), dofinansowanie przedsięwzięć w drodze konkursu, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, Fundacji „Anwil dla Włocławka”, a także od podmiotów gospodarczych i osób prywatnych — głównie członków i sympatyków Towarzystwa w ramach wpłat jednego procentu podatku od osób fizycznych

Konferencja naukowa *500 lat królewskiego miasta Kowala*, Kowal, 30 IV 2019 r.

Od lewej: ks. dr Piotr Głowacki — proboszcz parafii w Kowalu, dr Andrzej Potoczek — Urząd Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego, dr Adam Wróbel, prof. Stanisław Kunikowski, prof. Zbigniew Kruszewski

Organizatorzy i autorzy referatów przy pomniku króla Kazimierza Wielkiego w Kowalu

Autorzy referatów z organizatorami konferencji. Od lewej: Mariusz Szczepaniak, Arkadiusz Ciechalski, dr Anna Prokopiak-Lewandowska, Eugeniusz Gołembiewski, dr Zdzisław J. Zasada, Marek Z. Osmałek, Jerzy Giergielewicz, dr Adam Kosecki, dr Marek Zieliński — prowadzący konferencję

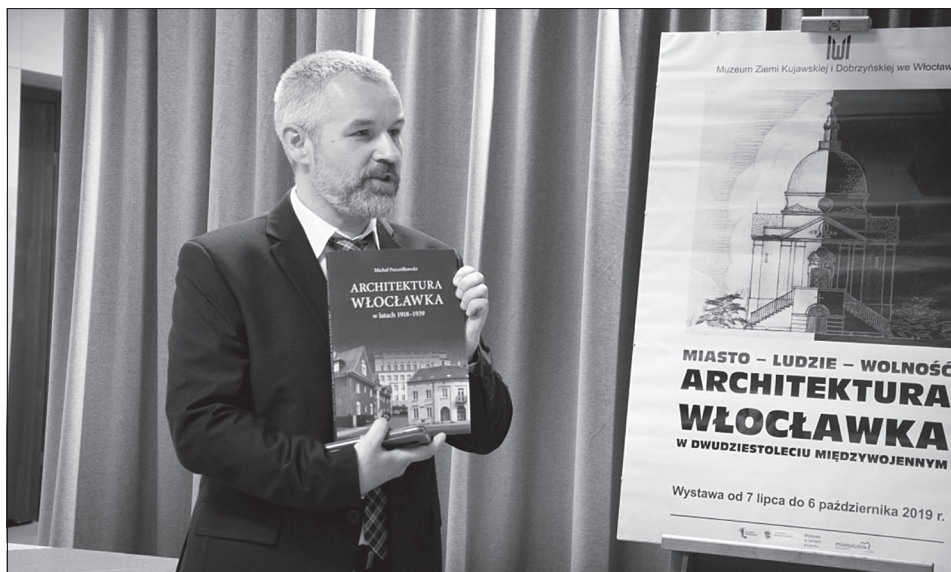
na organizację pożytku publicznego. Pozostałe środki pochodziły ze sprzedaży wydawnictw oraz najmu lokali w siedzibie towarzystwa.

Operacyjna aktywność Zarządu WTN dotycząca kierunków strategicznych znalazła swoje odzwierciedlenie w tematyce jego posiedzeń, a także w zorganizowaniu lub współorganizowaniu kilku znaczących dla lokalnego i regionalnego środowiska przedsięwzięć, konferencji, konkursów itp.

Podjęte uchwały głównie dotyczyły: działalności statutowej towarzystwa, spraw finansowych WTN, nadzoru założycielskiego i współpracy z Kujawską Szkołą Wyższą we Włocławku, spraw przynależności do Towarzystwa oraz przyjęcia darowizn książek do Biblioteki WTN.

Biblioteka Naukowa WTN funkcjonuje jako dział Włocławskiego Towarzystwa Naukowego od 1979 r. Obecnie (na dzień 31 XII 2019 r.) placówka posiada w swoich zbiorach 35 674 woluminów książek i czasopism, ponad 1760 jednostek inwentarзовych dokumentów życia społecznego, 50 prac doktorskich, 86 prac magisterskich, 35 prac licencjackich i inżynierskich. Jej integralną część stanowi wydzielony księgozbiór regionalny, w którym gromadzone są materiały dotyczące Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. W Bibliotece WTN znajduje się kilka bardzo cennych (wyodrębnionych) księgozbiorów, które są darami od instytucji lub osób prywatnych, są to m.in.: zbiór około 600 specjalistycznych książek przyrodniczych Włodzimierza Puchalskiego (1908–1979); liczący ponad 1000 woluminów księgozbiór Bernarda

Promocja książki Michała Pszczółkowskiego *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*, wydanej przez Włocławskie Towarzystwo Naukowe, 5 VII 2019 r.

Tomasz Wąsik, kierownik Muzeum Historii Włocławka prezentuje publikację Michała Pszczółkowskiego *Architektura Włocławka w latach 1918–1939*

Autor wpisuje dedykację do książki jednej z uczestniczek wieczoru promocyjnego

Kleca-Pilewskiego (1915–1973), zawierający cenne wydawnictwa źródłowe, opracowania i czasopisma z historii, genealogii i heraldyki oraz nauk pomocniczych historii, źródłoznawstwa i bibliografii; księgozbiór Włodzimierza Mieczysława Gerko (1924–2003), zawierający liczne artykuły naukowe i popularnonaukowe dotyczące m.in. regionalnej kultury ludowej i ciechocińskiej warzelni; księgozbiór prof. Stanisława L. Bagdzińskiego (1935–1997), liczący ponad 300 woluminów, zbiór ten zawiera m.in. wiele cennych, nieosiągalnych już na rynku wydawnictw regionalnych, w tym publikacje autorstwa S.L. Bagdzińskiego. Dzięki bogatym, niezwykle interesującym i unikatowym zbiorom Biblioteka WTN wyróżnia się spośród bibliotek działających we Włocławku.

Biblioteka prowadziła również działalność informacyjną, która polegała głównie na udzielaniu pomocy użytkownikom w poszukiwaniach związanych z pracą naukową, zawodową i szkoleniową. Poszukiwania bibliograficzne ułatwił katalog elektroniczny w programie MAK.

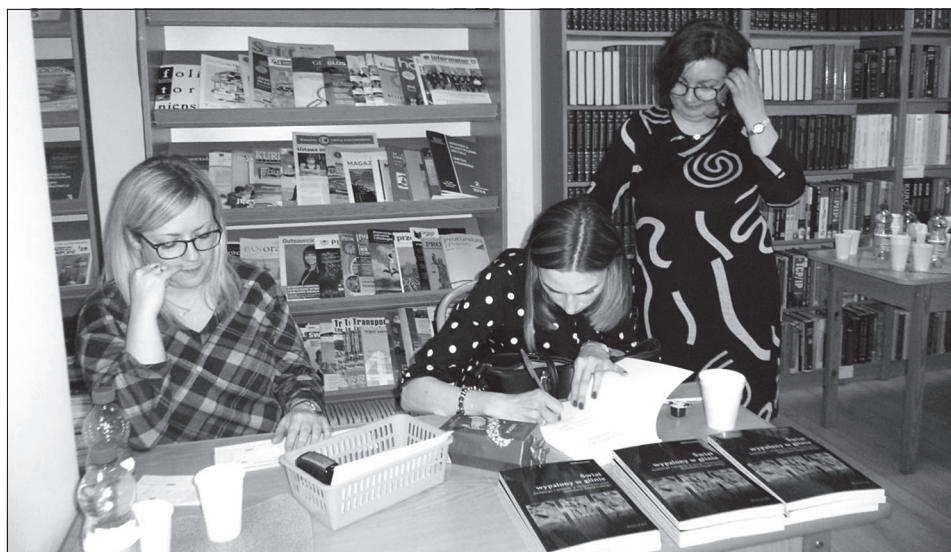
W roku 2019 wpisano do księgi inwentarzowej 127 egzemplarzy książek i czasopism. Kontynuowano także prace nad katalogiem elektronicznym w programie MAK. Do baz wprowadzono ok. 110 wol. książek i czasopism. W minionym roku zakupiono 7 egzemplarzy za kwotę 376,48 zł, a dzięki wymianie międzybibliotecznej oraz darom księgozbiór wzbogacił się o 120 woluminów.

W powiększenie księgozbioru wkład wnieśli następujące osoby oraz instytucje: Piotr Bielicki, Tomasz Cybulski, Witold Czarnecki, Piotr Frydberg, Zygmunt Gdaniec, J. Goździewski, Krystyna Konarska-Pabiniak, ks. Lech Król, Władysław Kubiak, Stanisław Kunikowski, Tadeusz Olejnik, Krzysztof Rafał Prokop, Marek Sandecki, Marek Szuszman, Henryk Wasilewski, Zygmunt Wiatrowski, Zdzisław Jan

Promocja książki *Świat wypalony w glinie* dr Pauliny Grzonki, 9 V 2019 r.

Plakat promujący spotkanie autorki publikacji poświęconej życiu i działalności włocławskiego rzeźbiarza Stanisława Zagajewskiego

Publikacje podpisuje autorka dr Paulina Grzonka. Od lewej Małgorzata Byczek, od prawej Dorota Szklarska — dyrektor WTN

Katarzyna Gradzik — dyrektor Biblioteki Głównej KSW i dr Paulina Grzonka

Zasada, Gmina Wielgie, Gostynińskie Towarzystwo Kulturalno-Naukowe, Narodowe Centrum Kultury, Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego, Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, Fundacja Humanitarna we Włocławku, Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku, Państwowa Uczelnia Zawodowa we Włocławku, Miejska Biblioteka Publiczna im. Zdzisława Arentowicza we Włocławku, Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchowego we Włocławku, Urząd Miasta Kowal, Starostwo Powiatowe we Włocławku, Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu.

Funkcjonowanie elektronicznej skrzynki pocztowej (e-mail: wtn@wtn.pl) pozwoliło zainteresowanym wypożyczeniem książek czytelnikom na zdalne poszukiwanie i zamawianie wybranej pozycji.

Należy ze szczególnym naciskiem poinformować, że ze względu na trudności organizacyjne i finansowe kierownictwo Biura WTN, po konsultacji z Zarządem WTN, podjęło decyzję o zawieszeniu od 1 I 2015 r. udostępniania zbiorów na zewnątrz. Natomiast od 1 II 2019 r. została otwarta czytelnia (jeden dzień w tygodniu) umożliwiająca korzystanie z księgozbioru na miejscu wszystkim zainteresowanym osobom.

W 1995 r. założona została przez WTN Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku (uprzednio: Wyższa Szkoła Pracy Socjalnej i Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna), która jest we Włocławku jednym z głównych podmiotów związanym

z życiem dydaktyczno-naukowym. Zarząd Towarzystwa w 2019 r. zainteresowany był dalszymi działaniami KSW w tworzeniu optymalnie korzystnych warunków do podejmowania nowych wyzwań edukacyjnych. O randze uczelni świadczą pozytywne opinie ze strony Polskiej Komisji Akredytacyjnej pozwalające na uruchomienie nowych kierunków i specjalności.

Na podjętych przez Zarząd WTN w 2019 r. 19 uchwał — siedem dotyczyło Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku. Większość uchwał zostało podjętych na wniosek rektora Uczelni. Zatwierdzenie uchwał oraz ich podjęcie zdeterminowane było obowiązkiem sprawowania nadzoru, spoczywającym na założycielu.

Współpraca KSW z WTN nie tylko wynika z oczywistego faktu, iż Towarzystwo jest założycielem i organem prowadzącym Uczelnię. Jest także wynikiem wieloletniej symbiozy owocującej licznymi przedsięwzięciami organizacyjnymi, popularyzatorskimi, naukowymi i badawczymi na rzecz środowiska lokalnego i ponadlokalnego Włocławka, Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, a także całej Polski. Warty przypomnienia i szczególnego podkreślenia jest zainaugurowany w 2005 r. przez WTN — Festiwal Nauki, Kultury i Przedsiębiorczości. To właśnie KSW, po trzech edycjach festiwalu zorganizowanego przez WTN, podjęła się kontynuowania przedsięwzięcia, które organizowane jest wspólnie przez obydwie jednostki do dziś. Podobnie z organizacją wielu konferencji i sympozjów naukowych, którym instytucje wzajemnie patronują. Efektem współpracy jest wiele publikacji, które ukazują się nakładem zarówno WTN, jak i KSW.

Rok 2019 zapisze się w dziejach naszej współpracy wyjątkowymi osiągnięciami. Zarówno Uczelnia, jak i Towarzystwo powołały do życia Stowarzyszenie na rzecz budowy Pomnika Pomordowanym w 1940 r. w Katyniu, Miednoje, Charkowie i Bykowni.

Wśród wielu wspólnych przedsięwzięć podejmowanych przez uczelnię i towarzystwo w 2019 r. na szczególne wyróżnienie zasługują:

— prace naukowe i redakcyjne nad kolejnym VIII tomem *Włocławskiego słownika biograficznego* oraz 34. tomem „Zapisek Kujawsko-Dobrzyńskich”;

— udział w organizowanej przez WTN, burmistrza Miasta Kowala oraz Stowarzyszenie Aktywny Kowal konferencji naukowej pt. *500 lat relokacji miasta Kowala*, która odbyła się 30 kwietnia 2019 r.;

— udział w organizacji promocji książki dr Pauliny Grzonki wydanej nakładem WTN pt.: *Świat wypalony w glinie. Archetypy i symbole w życiu i twórczości Stanisława Zagajewskiego*. Promocja książki odbyła się w Czytelni Biblioteki Głównej KSW 9 V 2019 r.;

— współorganizacja konferencji naukowej pt.: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce*, która odbyła się w Urzędzie Miasta i Gminy Radziejów 20 IX 2019 r. Gospodarzem konferencji był dr Marek Szuszman, wójt Gminy Radziejów.

XXV Inauguracja Roku Akademickiego w Kujawskiej Szkole Wyższej we Włocławku, 19 X 2019 r.

Senat Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku

Medal za Zasługi dla Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku otrzymuje dr Adam Wróbel

Konferencja naukowa *Druaga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce* zorganizowana przez Włocławskie Towarzystwo Naukowe i Wójta Gminy Radziejów, Radziejów, 20 IX 2019 r.

Referat wygłasza Sławomir Augustyniak — Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział Inowrocław Koło Radziejów

Wygłaszający referaty i organizatorzy: Sławomir Augustyniak, dr Władysław Kubiak, dr Zdzisław J. Zasada, dr Sławomir Łaniecki, dr Marek Szuszman, dr Adam Wróbel, prof. Stanisław Kunikowski

W konferencji, w której udział wzięło ponad 100 osób, uczestniczyli zarówno członkowie WTN jak i KSW.

Na szczególne podkreślenie, potwierdzające dobrą współpracę władz Uczelni z Zarządem WTN, zasługują częste spotkania, podsumowujące wzajemne relacje, służące rozwojowi obydwu instytucji. Na uwagę zasługują również, organizowane przez prezesa Zarządu Towarzystwa, coroczne spotkania opłatkowe oraz wielkocenne z udziałem władz rektorskich i dziekańskich KSW.

W dowód wieloletniej współpracy pomiędzy Uczelnią a WTN, Senat KSW przyznał Towarzystwu Medal za Zasługi dla Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej. Wręczenie medalu nastąpiło 19 X 2019 r. podczas XXV inauguracji nowego roku akademickiego 2019/2020. Medal z rąk rektora uczelni odebrał prezes Towarzystwa dr Zdzisław Jan Zasada.

Działalność WTN przez cały 2019 r. opierała się przede wszystkim na pracy społecznej członków, ich osobistym zaangażowaniu, pasji, ale i bezinteresownym działaniu *non profit*.

Zarząd WTN dziękuje wszystkim członkom, którzy do działalności Towarzystwa w minionym roku wnieśli wkład własnej pracy — merytorycznej i organizacyjnej. Jednocześnie wyrażamy przekonanie, że wspólna społeczna działalność przynosiła konkretne owoce, cementowała poczucie więzi z licznym gronem członków, a podejmowane inicjatywy znalazły oddźwięk wśród osób zainteresowanych nauką i jej upowszechnianiem. Sądzimy, że ta aktywność dawała nam wszystkim powód do zadowolenia i satysfakcji.

Słowa podziękowania składamy władzom rektorskim i dziekańskim KSW oraz wszystkim nauczycielom akademickim i kadrze administracyjnej za dotychczasową owocną współpracę między naszymi jednostkami. Jako organ założycielski dziękujemy za podejmowanie szeregu inicjatyw związanych z działalnością dydaktyczną i organizacyjną uczelni oraz za realizację przedsięwzięć popularyzujących naukę na terenie nie tylko Włocławka, Kujaw i w ziemi dobrzyńskiej, ale i całej Polski.

Wyrazy szacunku i podziękowania składamy wszystkim członkom Komisji Rewizyjnej WTN oraz członkom Sądu Koleżeńskiego WTN za ich owocną, pożyteczną i pełną oddania działalność. Jednocześnie liczymy na dalszą, konstruktywną współpracę.

Nie bez znaczenia jest pozytywna ocena działalności Biura WTN, które w bardzo skromnym etatowo składzie realizowało, na bieżąco, szereg niezbędnych zadań i czynności związanych z obsługą władz statutowych WTN, jak i członków naszego Towarzystwa. Także dzięki przychylności prof. dr. hab. Stanisława Kunikowskiego przy wydatnym udziale pracowników Biura WTN, zostało odnowionych kilka pomieszczeń, tym samym polepszył się komfort pracy, a członkowie Towarzystwa i interesanci mogli w miłej atmosferze realizować działania.

Ważnym zagadnieniem, z punktu widzenia szybkiego dotarcia informacji do członków WTN, jest funkcjonowanie elektronicznej skrzynki pocztowej (e-mail: wtn@wtn.pl). Tą drogą liczni członkowie Towarzystwa (posiadający swój e-mail) byli informowani o planach oraz działalności władz statutowych WTN. Od kilku lat działa nowa strona internetowa Towarzystwa pod adresem: www.wtn.pl. Strona przygotowana w nowej formule zawiera szereg danych dotyczących działalności merytorycznej i administracyjnej WTN. Serwis jest na bieżąco uzupełniany i aktualizowany.

Dziękujemy ofiarodawcom jednego procenta na organizację pożytku publicznego na rzecz WTN, którzy przekazali w 2019 r. kwotę 2 tys. 719 zł. Dzięki tym środkom możemy m.in. kontynuować upowszechnianie wiedzy z zakresu historii regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej, głównie w formie periodyku „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”.

Zarząd WTN dziękuje także wszystkim członkom i sympatykom naszego Towarzystwa, którzy zaoferowali w minionym roku swą bezinteresowną pomoc, działając społecznie na jego rzecz. Jesteśmy zarazem przekonani, że nasza, tak potrzebna i przydatna, wspólna społeczna działalność przynosiła konkretne owoce. Nierzadko też cementowała poczucie jakże ważnych więzi z licznym gronem naszych członków, a podejmowane inicjatywy znalazły należny oddźwięk wśród osób

Gala Miejska w Kowalu, 29 XII 2019 r. Dr Zdzisław J. Zasada — prezes WTN wręcza medal „40-lecie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego” Annie Marcinkowskiej — projektantce medalu

zainteresowanych nauką i jej upowszechnianiem. Wierzymy głęboko, że działalność ta dawała wielu naszym członkom powód do zadowolenia i satysfakcji. Żywimy zarazem tę głęboką nadzieję, że w przyszłości podobna działalność w istotny sposób przyczyni się do umacniania rangi naszego Towarzystwa.

W imieniu zarządu
prezes WTN
dr Zdzisław J. Zasada

Włocławek, lipiec 2020 r.

Kalendarium najważniejszych wydarzeń WTN w 2019 r.

11 I 2019 r. W siedzibie WTN odbyło się wręczenie nagród w konkursie historycznym *Śpieszmy się słuchać ludzi...*, zorganizowanym przez Sekcję Nauk Historycznych dla uczniów Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej. Laureatami zostali uczniowie ze SP nr 1 w Brześciu Kuj., SP w Czernikowie i Mazowszu, SP nr 8 i 14 we Włocławku.

9 V 2019 r. WTN oraz KSW we Włocławku byli organizatorami promocji książki *Świat wypalony w glinie. Archetypy i symbole w życiu i twórczości Stanisława Zagajewskiego* autorstwa dr Pauliny Grzonki. Publikację wydało WTN i jest ona pokłosiem pracy doktorskiej obronionej przez badaczkę na UMK w Toruniu.

30 IV 2019 r. W siedzibie OSP w Kowalu WTN, burmistrz Miasta Kowala oraz Stowarzyszenie Aktywny Kowal zorganizowało konferencję naukową pt. *Jubileusz 500-lecia relokacji Królewskiego Miasta Kowal*. Referaty wygłosili m.in.: dr Anna Prokopiak-Lewandowska, dr Zdzisław J. Zasada, mgr Jerzy Giergielewicz, mgr Arkadiusz Ciechalski — członkowie WTN. Pokłosiem konferencji jest publikacja wydana przez WTN pod redakcją dr. Zdzisława J. Zasady.

16 VI 2019 r. WTN otrzymało wyróżnienie w XIX edycji Nagród Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego w kategorii: „Nauka, badania naukowe, postęp techniczny” za serię wydawniczą *Włocławski słownik biograficzny*, popularyzującą wiedzę historyczną o dziejach Włocławka i okolic. Wyróżnienie dla laureata odebrał dr Adam Wróbel — sekretarz generalny WTN.

14 VI 2019 r. WTN obchodziło uroczystość jubileuszu 40-lecia działalności, która odbyła się w Collegium Minus Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku. Uroczystość składała się z dwóch części: sprawozdawczej oraz jubileuszowej.

5 VII 2019 r. W siedzibie Muzeum Historii Włocławka odbyła się promocja, wydanej przez WTN, książki prof. Michała Pszczołkowskiego pt. *Architektura*

Włocławka w latach 1918–1939. Spotkanie połączone zostało z otwarciem wystawy pt. „Architektura Włocławka w dwudziestoleciu międzywojennym”.

20 IX 2019 r. WTN wraz z KSW we Włocławku oraz wójtem Gminy Radziejów zorganizowało konferencję naukową pt. *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce*, która odbyła się w sali konferencyjnej Urzędu Miasta i Gminy Radziejów. Referaty przygotowali m.in.: dr Władysław Kubiak, dr Zdzisław J. Zasada, dr Adam Wróbel, ks. dr hab. Józef Dębiński — członkowie WTN.

18 X 2019 r. W Urzędzie Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego w Toruniu dr Władysław Kubiak — członek WTN — odebrał akt powołania w skład nowo powstałego Komitetu Programowego Obchodów 100. Rocznicy Powrotu Pomorza do Wolnej Polski.

19 X 2019 r. Podczas inauguracji Roku Akademickiego rektor KSW we Włocławku przyznał Medal za Zasługi dla Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku Włocławskiemu Towarzystwu Naukowemu za harmonijną, konstruktywną i owocną współpracę pomiędzy WTN a KSW, a także za szereg inicjatyw badawczych i wydawniczych popularyzujących Kujawy i ziemię dobrzyńską. Podobne medale otrzymali: prof. Jerzy Garbacz, dr Adam Wróbel, Piotr Grudziński — dyrektor Miejskiego Ośrodka Pomocy Rodzinie we Włocławku. Medalem Komisji Edukacji Narodowej zostali uhonorowani: dr Władysław Kubiak, dr Henryk Stępień, dr Zdzisław Zasada, dr Adam Żwirbla. Odznakę honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej” otrzymały: mgr Monika Jabłońska i mgr Katarzyna Gradzik.

25 XI 2019 r. Publikacja pokonferencyjna pt. *Tak rodziła się niepodległość. W 100-lecie powstania wolnej Polski* wydana przez WTN i Towarzystwo Naukowe Płockie, pod redakcją dr. Zdzisława J. Zasady i prof. Zbigniewa Kruszewskiego — prezesa TNP, zajęła II miejsce w ogólnopolskim konkursie na najlepsze prace opublikowane drukiem. Dyplom i nagrodę laureatom wręczył prezes ZG ZOSP RP — Waldemar Pawlak podczas obrad Komisji Historycznej ZG ZOSP. W tym też dniu został wybrany nowy skład prezydium Komisji. Wiceprzewodniczącym został dr Zdzisław J. Zasada.

29 XI 2019 r. W Bibliotece Choczeńskiego Centrum Kultury odbyła się promocja II (rozszerzonego) wydania książki Arkadiusza Ciechalskiego — członka WTN — pt. *Cukrownia w Choceniu. Powstanie — Rozwój — Upadek*.

Fot. Archiwum WTN
Wybór zdjęć: mgr Dorota Szklarska

SPRAWOZDANIA Z DZIAŁALNOŚCI SEKCJI NAUKOWYCH WŁOCŁAWSKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO ZA ROK 2019

SEKCJA FILOLOGICZNO-ARTYSTYCZNA

Prezydium Sekcji: dr Adam Wróbel — przewodniczący, mgr Henryk Wasilewski — wiceprzewodniczący

Członkowie Sekcji prowadzili ożywioną działalność. Na szczególną uwagę zasługują spotkania o charakterze otwartym, na których prezentowano i omawiano literacko-artystyczne, kulturowe, historyczne, językowe dziedzictwo naszego regionu kujawsko-dobrzyńskiego. Spotkania te na pewno w sposób istotny przyczyniły się do upowszechnienia bogatego dorobku naukowego, literacko-artystycznego Włocławka oraz regionu Kujaw i ziemi dobrzyńskiej. Taki właśnie aktywny udział członków Sekcji służy również doskonale promocji WTN działającego już od 40 lat na tej jakże bardzo potrzebnej i zaszczytnej zarazem niwie nauki i kultury, gdzie główną rolę odgrywają właśnie wydawnictwa, publikacje. Należy przy tym zauważyć i wyraźnie podkreślić, że różnorodne publikacje, a szczególnie te literackie, żyją również poprzez spotkania, wieczory autorskie, konkursy poetyckie, recytatorskie itp.

Na pewno bardzo owocna okazała się współpraca z bibliotekami oraz placówkami, instytucjami kulturalnymi Włocławka, Lipna, Radziejowa, Rypina, Kowala, Dobrzyń nad Wisłą. Wypada wspomnieć chociażby o Stowarzyszeniu Gmin Ziemi Dobrzyńskiej w Dobrzyniu nad Wisłą, Towarzystwie Naukowym Płockim, Dobrzyńsko-Kujawskim Towarzystwie Kulturalnym, Klubie Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej PTTK w Dobrzyniu nad Wisłą, Towarzystwie Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie, Stowarzyszeniu Króla Kazimierza Wielkiego, Towarzystwie Miłośników Kowala i Okolic im. Kazimierza Wielkiego, Stowarzyszeniu Aktywny Kowal oraz Towarzystwie Miłośników Kłóbki im. Marii Wodzińskiej-Orpiszewskiej. Członkowie naszej Sekcji współpracują także z lokalnymi mediami, gdzie m.in. publikowali różnorodne teksty i fotografie, np. w: „Tu i Teraz” (Gazecie Włocławka i Powiatu Włocławskiego), w „Informatorze Kowalskim”, w „Ekowieściach”, w „Biuletynie Przewodnickim”, w „Zapiskach Kazimierzowskich”, w „Gazecie Lipnowskiej” (Piśmie Społeczno-Kulturalnym Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej w Lipnie), w „Studiach Włocławskich”, wydawanych przez Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku itp.

Niejednokrotnie członkowie naszej Sekcji byli nagradzani za działalność społeczno-kulturalną: mgr Dariusz Chrobak został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi, otrzymał wyróżnienie w Konkursie Świętojańskim w Borach Tucholskich; mgr Henryk Wasilewski został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz odznaką honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, otrzymał Nagrodę Kujawsko-Pomorskiego Kuratora Oświaty, wyróżnienie Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego za działalność przewodniczką z okazji Międzynarodowego Dnia Przewodnika Turystycznego; dr Adam Wróbel otrzymał Medal za Zasługi dla Rozwoju Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku.

Następujący członkowie Sekcji opublikowali biografie w VIII t. *Włocławskiego słownika biograficznego*: mgr Arkadiusz Ciechalski, mgr Henryk Wasilewski, dr Adam Wróbel, natomiast biografie autorstwa mgr. Dariusza Chrobaka znalazły się w IV t. *Słownika biograficznego powiatu toruńskiego*.

Mgr Czesława Krystyna Chojnicka uczestniczyła w spotkaniach autorskich, m.in. w Czernikowie, w Lipnie, we włocławskim Centrum Kultury „Browar B.”, w Skępem, w Wąpielsku połączonych z obchodami XXX-lecia Lipnowskiej Grupy Literackiej. Zasiadała w jury m.in.: II Powiatowego Konkursu Recytatorskiego *Słowo i ja*, Gminnego Konkursu Poetyckiego *Przed wszystkim przyjaźń*, Gminnego Konkursu Recytatorskiego Poezji Patriotycznej w Szkole Podstawowej w Wólce, Konkursu Poezji Patriotycznej w Wichowie. Brała udział w Narodowym Czytaniu na pl. Dekerta w Lipnie oraz w Bibliotece Publicznej w Jastrzębiu. Wzięła udział w wieczorze poświęconym promocji tomików poetyckich *Slaviki* Sławomira Ciesielskiego oraz *Kwiatostów polski* Dariusza Chrobaka z Lipnowskiej Grupy Literackiej. Uczestniczyła w spotkaniu z czytelnikami w Domu Kultury w Wąpielsku — promocji almanachu Lipnowskiej Grupy Literackiej: *Poczta głosowa sumienia*. Systematycznie też brała udział w comiesięcznych spotkaniach Lipnowskiej Grupy Literackiej.

Mgr Dariusz Chrobak — jako poeta i członek Sekcji co miesiąc brał udział w spotkaniach Lipnowskiej Grupy Literackiej, której jest wiceprzewodniczącym i w związku z jej 30-leciem zorganizował kilkanaście spotkań autorskich promujących Grupę i tomik jubileuszowy *Poczta głosowa sumienia* oraz własny tomik *Kwiatostów polski*, m.in. w Bydgoszczy, w Toruniu, w Czernikowie, w Jastrzębiu, w Wąpielsku, we Włocławku, i w Lipnie (obchody centralne w grudniu). Organizował Gminny Otwarty Konkurs Poetycki *Rzeczy niepokoń* o tematyce poświęconej 100-leciu niepodległości i wspomnieniom o polskiej szkole. Zorganizował XV edycję Konkursu Recytatorskiego Twórców Ziemi Dobrzyńskiej: *Dobrze, Ziemio* — Szkoła Podstawowa im. K.K. Baczyńskiego w Czernikowie; zorganizował VII Dobrzyński Plener Malarski w Skrwilnie dla uczniów i nauczycieli — z wystawą obrazów Jolanty Zaniewskiej i Stanisława Głowackiego; był współorganizatorem

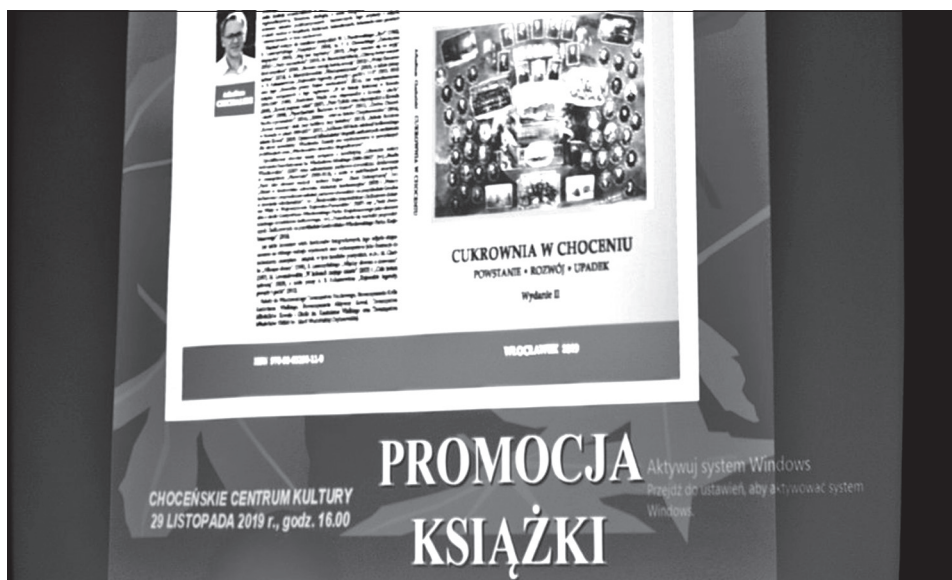
i prowadzącym gali finałowej IV ogólnopolskiego konkursu „Turniej na Zamku — potyczki wierszowane” dla dzieci i młodzieży na Zamku w Golubiu-Dobrzyniu; brał udział w Ogólnopolskich Spotkaniach Poetów Biała Lokomotywa, czytał poezję przed domem Edwarda Stachury. W ramach III edycji *Festiwalu Wisły* zorganizował dwa wydarzenia poetyckie pn. *Wisła łączy poetów (kujawskich i dobrzyńskich)* na moście Rydza Śmigłego we Włocławku oraz moście J. Piłsudskiego w Toruniu (kujawskich i chełmińskich) oraz *Statek poetów i pieśniarzy* (we Włocławku, Ciecchocinku, Osieku i Toruniu); zorganizował średniowieczne warsztaty dla uczniów w grodzisku pokasztelańskim z XVII w. (Wikingowie, walki, tańce średniowieczne, turniej, strzelanie z łuku, słowiańskie obyczaje, wianki, potrawy, zioła, rzeźby, garncarstwo) dla ok. 1,5 tys. osób oraz przegląd piosenek ludowych, występ zespołu muzyki dawnej; zorganizował wystawy malarskie w szkole i w bibliotece gminnej — malarzy Jacka Kamińskiego i Krystyny Melity oraz rzeźbiarza ludowego Andrzeja Bajkowskiego, a także koncerty Zuzanny Mocek, zespołu Hulajdusza, Bułakowskiej; zasiadał w jury Konkursu Jednego Wiersza *Obywatel Słowa* im. Grzegorza Ciechowskiego w Toruniu. Był współredaktorem tomiku *Poczta głosowa sumienia*, zawierającym wiersze 30 byłych i aktualnych członków Lipnowskiej Grupy Literackiej. Napisał też *Słowo wstępne*, opublikował ósmy tomik poetycki *Kwiatostów polski*. Jest autorem biogramów wybitnych ludzi związanych z Czernikowem: Zenona Chmielewskiego — legionisty, przyjaciela Władysława Broniewskiego, Sprawiedliwego wśród Narodów Świata; Wandy Donarskiej — nauczyciela i twórcy teatru, łącznika AK i członka tajnego nauczania. Opublikowano je w IV t. *Słownika biograficznego powiatu toruńskiego*. Przygotował materiały podręcznikowe dla uczniów — pomoc w konkursach regionalnych o ziemi dobrzyńskiej.

Mgr Arkadiusz Ciechalski opublikował II wydanie (rozszerzone) swej książki *Cukrownia w Choceniu. Powstanie — rozwój — upadek* oraz uczestniczył w spotkaniu promocyjnym, które odbyło się w Bibliotece Chocęńskiego Centrum Kultury 29 XI 2019 r. Jako prelegent 30 IV 2019 r. wystąpił na konferencji naukowej z okazji 500-lecia relokacji miasta Kowala, zorganizowanej przez WTN, burmistrza Kowala oraz Stowarzyszenie Aktywny Kowal. Zaprezentował tam referat: *Praca wychowawcza Zespołu Szkół Centrum Kształcenia Rolniczego w Kowalu związana z patronem szkoły — królem Kazimierzem III Wielkim*, który został opublikowany w książce: *Jubileusz 500-lecia relokacji królewskiego miasta Kowal. Materiały z Konferencji Naukowej zorganizowanej w Kowalu w dniu 30 kwietnia 2019 r.*, pod red. Z.J. Zasady. Napisał wstęp pt. *Trwanie w zwyczajnej nadzwyczajności* do tomiku poetyckiego Anny Marcinkowskiej *Niedopamiętane* oraz słowo wstępne pt. *Nie śpię-wam jak świerszcze, nie świecę jak gwiazdy...* do zbioru wierszy ks. Piotra Stanisława Głowackiego: *Perły różnaitości*, a także uczestniczył w spotkaniach promujących te publikacje. Jego dociekania genologiczne pt. „*Nienasycenie*” Stanisława

Promocja książki *Cukrownia w Choceniu. Powstanie — Rozwój — Upadek* autorstwa Arkadiusza Ciechalskiego, Choceń, 29 XI 2019 r.

Autor publikacji Arkadiusz Ciechalski

Plakat promujący spotkanie autorskie

Ignacego Witkiewicza a powieść rozwojowa (Entwicklungsroman) opublikowane zostały w książce: *Z pedagogiki kultury słowa ważne, ciekawe, piękne, serdeczne... Księga pamiątkowa wydana z okazji 70. rocznicy urodzin prof. nzw. KSW Adama Wróbla*. Ponadto napisał słowo wstępne pt. *Kościół i parafia pw. św. Antoniego Padewskiego w Czerniewicach* do okolicznościowego albumu, który został opracowany przez K. Szychulskiego i zatytułowany *Jubileusz 25-lecia parafii pw. św. Antoniego z Padwy w Czerniewicach*. Kontynuował również współpracę z lokalnymi i ogólnopolskimi mediami, publikując swoje teksty i zdjęcia w prasie, głównie w: „Tu i Teraz” (Gazecie Włocławka i Powiatu Włocławskiego), „Informatorze Kowalskim”, „Zapiskach Kazimierzowskich”, których jest sekretarzem redakcji i korektorem, a także w „Spotkaniach z Zabytkami”, Internecie, przede wszystkim na stronach: www.zskowal.edu.pl, www.kujawy.media.pl, www.kazimierzwielni.pl. W swoich artykułach poruszał problematykę związaną z historią naszego regionu, literaturą, a także dziedzictwem kulturowym miejscowości położonych na terenie Kujaw wschodnich, głównie w okolicach Kowala. Ponadto jest w składzie redakcji periodyku „Studia Włocławskie”, wydawanego przez Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Jako członek Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, Stowarzyszenia Króla Kazimierza Wielkiego, Towarzystwa Miłośników Kowala i Okolic im. Kazimierza Wielkiego, Stowarzyszenia Aktywny Kowal oraz Towarzystwa Miłośników Kłóbki im. Marii Wodzińskiej-Orpiszewskiej brał udział w zebraniach, uroczystościach i imprezach organizowanych przez te stowarzyszenia. Współpracując z Fundacją „Ari, Ari”, uczestniczył jako ekspert w warsztatach edukacyjnych związanych z zabytkami i historią małych miejscowości na Kujawach oraz współpracował przy realizacji projektu „Dworce, fabryki, uzdrowiska. Historie polsko-rosyjskie 2019”. W ramach programu Otwarty Konkurs 2019 Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia oraz programu Wolontariat dla dziedzictwa 2019 Narodowy Instytut Dziedzictwa, dwukrotnie, tj. 27 X i 10 XI, oprowadzał licznie zebranych miłośników naszego regionu po Kowalu, prezentując historię i zabytki tegoż miasta.

Dr Miłosz Kłobukowski organizował z ramienia III Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej we Włocławku 6. edycję Międzynarodowego Konkursu Literackiego im. Marii Danilewicz Zielińskiej „Słowo i tożsamość”, którego uroczysty finał odbył się 6 VI 2019 r. w auli LMK przy ul. Bechiego 1. Wzięli w nim udział laureaci i wyróżnieni uczniowie z całej Polski, w późniejszym terminie w celu odbioru nagrody Szkołę odwiedziła laureatka z Ukrainy w towarzystwie opiekunów. Drugiego grudnia wziął udział w V Uroczystym Kongresie Polonistów i Bibliotekarzy zatytułowanym: *Kształcenie funkcji komunikacyjnej języka polskiego wobec przemian technologicznych i cyfryzacji*. Opublikował następujące artykuły: *Tadeusza Konwickiego literackie gry z podmiotem*, „Pamiętnik Literacki” 2019, z. 1, s. 57–76;

Niech żyje Bogini! Mitologiczna antropologia kobiecości na przykładzie powieści Olgi Tokarczuk „Anna In w grobowcach świata”, w: Kobieta w oczach kobiet. Kobiecte (auto)narracje w perspektywie transkulturowej, red. nauk. Joanna Frużyńska, Warszawa 2019, s. 128–139.

Mgr Małgorzata Pietrzak odbyła kilka spotkań autorskich, m.in. w Zakładzie Karnym — Klubie Literackim Bartnicka 10, zasiadała w jury konkursów recytatorskich, m.in.: Konkursu Recytatorskiego Poezji i Prozy Kujawskiej im. F. Becińskiego w Radziejowie.

Mgr Henryk Wasilewski opracował *Monografię II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku*, pierwszej w dziejach tej Szkoły. Monografia, przygotowana pod jego redakcją, ukazała się z okazji 60-lecia II LO. Przygotował też — wspólnie z dr. Miłoszem Kłobukowskim — część materiału do publikacji (płyta) na 40-lecie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego (Kalendarium WTN). Współautor dwóch biogramów do VIII t. *Włocławskiego słownika biograficznego*: Joanny Bojarskiej-Syrek (razem z Anną Bojarską-Urbańską) i Wiesława Wróblewskiego (razem z Beatą Wróblewską).

Dr Adam Wróbel:

— 21 lutego — z okazji Międzynarodowego Dnia Języka Ojczystego zorganizował *Dyktando Białobłockie* — dla uczniów i samorządowców oraz wygłosił wykład o naszej *Ojczyźnie-Polszczyźnie*;

— 27 kwietnia zorganizował *I Dyktando Aleksandrowskie* dla czterech grup: I dzieci 12–15 lat, II młodzież 16–19 lat, III dorośli (oddzielnie samorządowcy);

— 20 września wygłosił referat: *Literackie opisy wojennego września 1939 r. na Kujawach i w Ziemi Dobrzyńskiej* w Radziejowie podczas konferencji: *Druga wojna światowa rozpoczęła się w Polsce*;

— 16 października — podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: *Janusz Korczak i Stefania Wilczyńska — starość i umieranie — dziecko i wychowanie* w Kujawskiej Szkole Wyższej wygłosił referat: *Językowe i literackie obrazy dzieciństwa tudzież starości*;

— 17 października — podczas XXIV Konferencji Historycznej *Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej* w Działyniu zaprezentował referat: *Z dziedzictwa kulturowego, językowego w Ziemi Dobrzyńskiej. O nazwach miejscowych gminy Zbójno*;

— 21 października przewodniczył jury Konkursu Recytatorskiego: *Proza Henryka Sienkiewicza* w Szkole Podstawowej im. Noblistów Polskich w Chalinie;

— 14 listopada w Szkole Podstawowej w Białych Błotach wygłosił wykład nt. *Krajobraz nazewniczy gminy Białe Błota*.

Opublikował: *Walory wieku senioralnego, czyli jakże pozytywne językowe i literackie obrazy starzenia się, starości*, w: *Senior w świecie pasji i zainteresowań*, red. R. Brzezińska, Włocławek 2019, s. 41–64; *Z dziedzictwa kulturowego, językowego*

w Ziemi Dobrzyńskiej i w Ziemi Chełmińskiej. O nazwach miejscowych i wodnych Gminy Golub-Dobrzyń, w: *Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej*, t. 23, Dobrzyń nad Wisłą 2019, s. 89–221; *O historycznych opisach Ziemi Dobrzyńskiej oraz motywach dobrzyńskich w znanych utworach wybitnych twórców*, w: *Województwo kujawsko-pomorskie w perspektywie rozwoju lokalnego i regionalnego — problemy teorii i praktyki*, red. A. Potoczek. *Monografie Kolegium Jagiellońskiego*, Toruń–Bydgoszcz 2019, s. 127–161; rec. z: *Szkoła, która łączy pokolenia. 150 lat szkół Wymyślin–Skępe*, opr. zespół: Jolanta Zofia Iwińska, Lidia Kopycińska, Agnieszka Ostrowska, Agnieszka Żuchowska, Wojciech Budzyński, Kazimierz Adam Kowalski, Skępe 2018, 943 ss., „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 2019, t. 34, Włocławek 2019, s. 223–225.

Publikował w „Gazecie Lipnowskiej” (Piśmie Społeczno-Kulturalnym Towarzystwa Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej): *O ciekawych tudzież chwalebnych dziejach „Gazety Lipnowskiej”*, nr 60, rok XXX, s. 12–15; *Z uznaniem należnym i sentymentem niebyszałym o X — Jubileuszowym tomie Ryszarda Specjalskiego: „Lipno i okolice. Materiały do monografii”*, rec. z: R. Specjalski, *Lipno i okolice. Materiały do monografii*, X, Lipno–Włocławek 2019, 312 ss., nr 60, rok XXX, s. 22–24; *Z prawdziwą, serdeczną wdzięcznością o 20-letniej działalności wielce zasłużonej Fundacji Humanitarnej z Włocławka*, rec. z: Barbara i Jerzy Lewandowscy, *20 lat Fundacji Humanitarnej 1998–2018*, Włocławek 2018, 218 ss., nr 60, rok XXX, s. 24–26; *O ciekawym, oryginalnym artykule naukowym Doroty Kosteckiej*, rec. z: Dorota Kostecka, *Rys historyczny parafii Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego w Lipnie*, w: *Tutejsi „obcy”. Rozważania o mniejszościach narodowych, etnicznych i religijnych na północnym Mazowszu i Ziemi Dobrzyńskiej od początku XIX wieku po czasy współczesne*, red. naukowa: Andrzej Dwojnych, Warszawa 2019, nr 61, rok XXXI, s. 22–23; *O ciekawej biografii Ludwika Wichera: „wybitnego nauczyciela, wielkiego patrioty, wspaniałego humanisty i zasłużonego działacza sportowego”*, rec. z: Ks. Mariusz Budkiewicz, Iwona Grubecka, Dorota Kostecka, *Ludwik Wicher. Nauczyciel, dyrektor, publicysta, więzień Dachau*, Lipno 2019, 48 ss.

dr Adam Wróbel
przewodniczący Sekcji

SEKCJA NAUK HISTORYCZNYCH

Prezydium Sekcji: dr Agnieszka Galczak-Froch — przewodnicząca, dr Władysław Kubiak — wiceprzewodniczący, mgr Marek Prus — sekretarz

Sekcja Nauk Historycznych w miesiącach wrzesień–czerwiec odbywa comiesięczne spotkania. W roku 2019 było ich dziewięć, gdyż majowe posiedzenie zostało odwołane. Na posiedzeniach omawiano bieżące sprawy Włocławskiego Towarzystwa Naukowego oraz inicjatywy, jakie podejmowali członkowie Sekcji. Niektóre spotkania otwierano wykładem wstępnym. W marcu taki wykład na temat *Chrześcijaństwo a islam. Dwa oblicza religijnego uniwersalizmu* wygłosił ks. dr hab. J. Dębiński. W kwietniu posiedzenie zostało zainicjowane wykładem mgr Marii Janssen na temat *Funkcjonowanie Unii Europejskiej*. Wykład miał charakter otwarty i skierowany był do wszystkich członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego. Posiedzenie październikowe otworzył wykład dr Agnieszki Galczak-Froch *Tożsamość młodych Polaków w dobie globalizacji*.

Dnia 11 I 2019 r. w siedzibie Włocławskiego Towarzystwa Naukowego miało miejsce uroczyste wręczenie nagród w konkursie historycznym, organizowanym przez Sekcję Nauk Historycznych *Śpieszmy się słuchać ludzi...* Był to konkurs skierowany do młodzieży szkolnej Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej.

Grupa dzieci wraz z opiekunami z Przedszkola nr 26 „Kujawska Przystań” we Włocławku występujących podczas części artystycznej gali konkursu *Śpieszmy się słuchać ludzi...*

Od lewej: dr Agnieszka Galczak-Froch — przewodnicząca Sekcji Nauk Historycznych oraz dr Zdzisław Jan Zasada — prezes Zarządu WTN wręczają nagrody laureatom konkursu *Śpieszmy się słuchać ludzi...*

Prezes Zarządu WTN wręcza dyplom uczestniczce konkursu historycznego *Śpieszmy się słuchać ludzi...*

Podsumowanie konkursu historycznego *Śpieszmy się słuchać ludzi...*

Tradycyjnie spotkanie wrześniowe Sekcji poświęcone było inspiracjom, jakie do dalszej pracy (własnej lub Sekcji) członkowie przywieźli z wakacji. W roku 2019 letni wypoczynek natchnął nas do organizacji konferencji popularnonaukowej poświęconej słowiańszczyźnie. Dyskutowano również nad uczczeniem rocznicy 100-lecia 1920 r. Członkowie Sekcji wraz z Radą Gminy Fabianki postanowili zorganizować jesienią 2020 r. koncert pieśni patriotycznych w połączeniu z konkursem małych form artystycznych o tematyce patriotycznej. Z powodu epidemii nie jest pewne, czy ta inicjatywa zostanie zrealizowana.

Październikowe spotkanie Sekcji odbyło się na wyjeździe. Wraz z Bractwem Miłośników Ziemi Chodeckiej odwiedziliśmy nekropolie, którymi w Chodczu i okolicach opiekuje się Bractwo. To spotkanie było inspiracją do organizacji konferencji popularnonaukowej *Ocalić od zapomnienia*. Konferencja była zaplanowana na czerwiec 2020 r. Zagwarantowano już większość funduszy na ten cel, jednak z powodu epidemii trzeba było odwołać planowane przedsięwzięcie. Zostanie ono zorganizowane w terminie późniejszym.

Prof. dr hab. Stanisław Kunikowski, dr Władysław Kubiak oraz dr Agnieszka Galczak-Froch na przestrzeni 2019 r. brali udział w pracach Społecznego Komitetu Budowy Obelisku Pomordowanym w Charkowie, Miednoje, Katyniu i Bykowni.

Kamień ufundowany przez Bractwo Miłośników Ziemi Chodeckiej upamiętniający miejsce usytuowania cmentarza żydowskiego w Chodczu

Kamień upamiętniający cmentarz mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego pod Chodczem

Członkowie Sekcji podejmowali również szereg przedsięwzięć indywidualnych, prowadząc własne badania i dzieląc się w publikacjach ich wynikami. Wielu członków Sekcji Nauk Historycznych pisało w 2019 r. biogramy do *Włocławskiego słownika biograficznego* oraz do „Zapisków Kujawsko-Dobrzyńskich”. Na niewątpliwą uwagę w zakresie publikacji zasługują dwie pozycje. Mgr Marek Prus, w ramach rozwijania zainteresowań Małymi Ojczyznami, opublikował ciekawą książkę o Klementynowie. Natomiast mgr Dariusz Chrobak wydał podręcznik do nauki historii regionalnej dla uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych *Ziemia Dobrzyńska*.

Popularyzacją nauk historycznych i problematyką zaszczepiania w młodzieży szkolnej zamiłowania do tychże zajmowała się bardzo aktywnie dr Hanna Szczechowicz, prowadząc cykliczne szkolenia dla kadry nauczycielskiej w tym zakresie.

Najbardziej aktywnymi członkami Sekcji Nauk Historycznych w 2019 r. byli: mgr Jerzy Giergielewicz, mgr Dariusz Chrobak, mgr Maria Janssen, mgr Marek Prus, dr Hanna Szczechowicz. Poza strukturami Sekcji, aczkolwiek bardzo aktywnie, działał mgr Dariusz Koziński, który, prowadząc Koło Naukowe Historyków im. hm. Józefa Kozińskiego kpt. 14 P.P. przy Zespole Szkół Samochodowych we Włocławku, wraz z młodzieżą corocznie uczestniczy w ogólnopolskim projekcie edukacyjnym IPN *Kamienie Pamięci — Harcerze Niepodległej*.

dr Agnieszka Galczak-Froch
przewodnicząca Sekcji

SEKCJA NAUK TECHNICZNYCH I PRZYRODNICZYCH

Prezydium Sekcji: dr Maria Palińska — przewodnicząca, mgr inż. Władysław Borkowski — wiceprzewodniczący, mgr Hanna Politowska — sekretarz

Sekcja Nauk Technicznych i Przyrodniczych Włocławskiego Towarzystwa Naukowego w 2019 r. liczyła 31 osób. Prowadziła działalność w zakresie edukacji i popularyzacji działań z zakresu szeroko pojętej ochrony środowiska. Spotykała się na wykładach i spotkaniach plenerowych, które odbyły się:

— 27 II 2019 r. w siedzibie Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej przy ulicy Komunalnej 4 we Włocławku odbyło się spotkanie, na którym referat pt. *Ptaki Polski. Krukowate i ich ochrona* wygłosiła mgr inż. Maria Balakowicz;

— 20 III 2019 r. w siedzibie Włocławskiego Centrum Edukacji Ekologicznej przy ulicy Komunalnej 4 we Włocławku odbyło się spotkanie, na którym referat pt. *Zielone miasta* wygłosiła dr Maria Palińska;

— 10 IV 2019 r. został wygłoszony referat pt. *Kształtowanie klimatu w dziejach ziemi* przez mgr. Stanisława Lewandowskiego;

— 22 V 2019 r. odbyło się spotkanie plenerowe wraz ze zwiedzaniem Ujęcia Wody „Krzywe Błota”. Spotkanie prowadziła mgr inż. Maria Balakowicz;

Przedstawiciele Sekcji na spotkaniu terenowym przy Ujęciu Wody „Krzywe Błota” we Włocławku

— 12 VI 2019 r. mgr inż. Maria Balakowicz wygłosiła referat pt. *Rezerwy biosfery w Polsce i na świecie.*

dr Maria Palińska
przewodnicząca Sekcji

SEKCJA PEDAGOGIKI, PSYCHOLOGII I SOCJOLOGII

Prezydium Sekcji: prof. dr hab. Stanisław Kunikowski — przewodniczący, mgr Andrzej Twardzik — wiceprzewodniczący, mgr Iwona Palińska-Kacprowicz — sekretarz

Sekcja Pedagogiki, Psychologii i Socjologii działająca w ramach Włocławskiego Towarzystwa Naukowego od roku 2004 w 2019 r. liczyła 54 członków. W okresie sprawozdawczym odbyło się jedno zebranie naukowe.

16 IV 2019 r. w siedzibie WTN okolicznościowy referat wygłosił ks. prof. dr hab. Lech Król pt. *Działalność pedagogiczna i wychowawcza św. Józefa S. Pelczara na przełomie XIX/XX wieku*. Ks. prof. L. Król jest członkiem Sekcji oraz pełni społeczną funkcję prezesa Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Jest także redaktorem naczelnym „Studiów Włocławskich”. W zebraniu naukowym wzięło udział ok. 20 osób.

1 IV 2019 r. członek Sekcji, mgr Wiesław Marciniak obronił pracę doktorską na Wydziale Politologii i Stosunków Międzynarodowych UMK w Toruniu na podstawie rozprawy pt. *Współczesny wymiar obywatelskości mieszkańców Włocławka i regionu*. Promotorem pracy doktorskiej był dr hab. Stanisław Kunikowski. W dniu święta UMK 19 II 2020 r. w obecności Senatu UMK w Toruniu doktor Wiesław Marciniak odebrał Dyplom Doktora Nauk Humanistycznych w zakresie nauki o polityce.

28 XI 2019 r. członkowie Sekcji wzięli udział w ogólnopolskiej konferencji naukowej organizowanej przez Radę Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN. Konferencja nosiła tytuł: *Przyszłość towarzystw naukowych w świetle postanowień ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Jednym z trzech referentów wprowadzających w problematykę konferencji był dr hab. Stanisław Kunikowski, który przedstawił wkład towarzystw naukowych ogólnych i regionalnych oraz towarzystw specjalistycznych w rozwój dyscyplin i dziedzin nauki. Konferencja z udziałem ponad 50 osób, reprezentujących przedstawicieli towarzystw naukowych z Polski, odbyła się w Pałacu Staszica w Warszawie.

Ponadto wielu członków Sekcji brało czynny udział w organizowanych konferencjach przez Kujawską Szkołę Wyższą we Włocławku lub inne uczelnie:

— 9 V 2019 r. w Czytelni Biblioteki Głównej i Archiwum Kujawskiej Szkoły Wyższej we Włocławku odbyła się promocja książki dr Pauliny Grzonki, członka Sekcji, pt.: *Świat wypalony w glinie. Archetypy i symbole w życiu i twórczości Stanisława Zagajewskiego*;

— 19 V 2019 r. dr Urszula Kempieńska brała udział w konferencji organizowanej przez Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy dla Dziewcząt i Wychowanek w Kruszewicy oraz Zakład Socjologii Wychowania i Resocjalizacji Uniwersytetu

Prof. S. Kunikowski przedstawia referat podczas ogólnopolskiej konferencji w Pałacu Staszica w Warszawie 28 XI 2019 r.

Prezes WTN dr Z. Zasada oraz prof. S. Kunikowski w towarzystwie prof. I. Hofman, przewodniczącej RTN przy Prezydium PAN

Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy z referatem pt. *Profilaktyka zachowań alkoholowych — aktualny problem pedagogiczny*;

— 16 IX 2019 r. odbył się wykład dr. Marka Michalaka, przewodniczącego Międzynarodowego Stowarzyszenia Janusza Korczaka, byłego Rzecznika Praw Dziecka, pt.: *Janusz Korczak — bardziej lekarz czy pedagog?* Spotkanie z udziałem członków Sekcji miało miejsce w Sali im. Janusza Korczaka i Stefani Wilczyńskiej w Collegium Novum KSW we Włocławku.

— W dniach 18–20 IX 2019 r. dr Renata Brzezińska brała udział w X Zjeździe Pedagogicznym w Warszawie, organizowanym przez Polskie Towarzystwo Pedagogiczne, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego oraz Akademię Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Dr R. Brzezińska wygłosiła podczas zjazdu referat pt.: *Nauczyciele wobec przyszłej emerytury*.

Do najbardziej aktywnych członków Sekcji Pedagogiki, Psychologii i Socjologii w 2019 r. należeli m.in. mgr Monika Jabłońska, dr Urszula Kempieńska, dr Miłosz Kłobukowski, mgr Adam Grudzień, mgr Ireneusz Wieczorek.

dr hab. Stanisław Kunikowski, prof. KSW
przewodniczący Sekcji

SPRAWOZDANIE KOMISJI REWIZYJNEJ Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2019

Komisja Rewizyjna WTN we Włocławku w 2019 r. pracowała w składzie wybranym na Walnym Zebraniu Sprawozdawczo-Wyborczym: mgr inż. Jerzy Lewandowski — przewodniczący, mgr inż. Stanisław Pawlak — wiceprzewodniczący, dr Maria Pałińska — sekretarz

Komisja przeprowadziła kontrolę działalności finansowo-gospodarczej, badanie sprawozdania finansowego WTN oraz analizę opłacalności składek członkowskich. Zebrania odbywały się w formie zdalnej oraz stacjonarnej, w siedzibie WTN w następujących terminach:

— 26 IV 2019 r. — zebranie online rozpoczynające badanie sprawozdania finansowego WTN za 2018 r.;

— 29 IV 2019 r. — zebranie przyjmujące sprawozdanie finansowe za rok 2018 oraz dokonujące analizy opłacalności składek członkowskich;

— 31 V 2019 r. — zebranie online na temat przygotowania sprawozdania z działalności Komisji na Walne Zebranie Członków WTN;

— 10 VI 2019 r. — zebranie online zatwierdzające sprawozdanie z działalności Komisji na Walne Zgromadzenie WTN.

Główne źródło finansowania działalności Towarzystwa stanowiły składki członkowskie, darowizny oraz przychody z najmu pomieszczeń w budynku WTN. Szczególnego podkreślenia wymaga fakt pozyskania przez WTN członka wspierającego — Gminę Miasta Włocławek, która zadeklarowała roczną składkę członkowską w znaczącej wysokości.

Na podstawie przedłożonej dokumentacji związanej z wypełnianiem obowiązków statutowych, do których należy opłacanie składek członkowskich, Komisja Rewizyjna stwierdziła, że na dzień 31 XII 2019 r. 4 osoby mają zaległości 5-letnie, 8 osób 4-letnie, 11 osób 3-letnie, a 18 osób 2-letnie. Zarząd uznając tę sprawę za istotną w działaniu WTN, poświęcił jej oddzielny punkt obrad na jednym z posiedzeń.

Komisja na posiedzeniach w kwietniu 2020 r. przeprowadziła badanie sprawozdania finansowego WTN na dzień 31 XII 2019 r., nie wnosząc uwag i przyjmując je do akceptacji.

WTN w sprawozdaniu finansowym za rok 2019 w porównaniu z rokiem 2018 wykazał następujące wyniki.

Tabela. Wyniki finansowe WTN we Włocławku

Wyszczególnienie	Rok 2018	Rok 2019
Przychody ogółem	204 722,85	280 256,33
w tym:		
składki członkowskie	4 340,00	63 140,00
darowizny	2 411,80	2 718,70
wynajem pomieszczeń	82 020,60	73 833,92
Koszty ogółem	218 118,37	272 830,80
w tym:		
administracyjne	57 988,31	43 446,09
wynagrodzenia i pochodne	122 727,59	132 689,27
działalność statutowa	32 516,23	36 227,96
Wynik — zysk/strata	(-) 16 190,34	(+) 7 425,53

Źródło: *Sprawozdania finansowe za 2018 i 2019 rok.*

W trakcie kontroli dokumentacji finansowej nie stwierdzono uchybień. Na podstawie przeprowadzonej kontroli i przedłożonego bilansu Komisja nie wniosła uwag do prowadzonej gospodarki finansowo-księgowej w 2019 r. Na Walnym Zgromadzeniu przedstawi sprawozdanie ze swojej działalności oraz wnioskować będzie o udzielenie absolutorium dla Zarządu.

mgr inż. Jerzy Lewandowski
przewodniczący Komisji Rewizyjnej
WTN we Włocławku

SPRAWOZDANIE SĄDU KOLEŻEŃSKIEGO Z DZIAŁALNOŚCI ZA ROK 2019

Sąd Koleżeński wyłoniony został w wyniku wyborów podczas Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków WTN 23 czerwca 2016 r. funkcjonował w mijającym okresie sprawozdawczym w niepełnym składzie osobowym. Było to spowodowane następującymi faktami:

— członek Sądu Koleżeńskiego dr Renata Brzezińska 3 VII 2019 r. złożyła rezygnację w związku ze zmianą miejsca zamieszkania;

— przewodniczący Sądu Koleżeńskiego mgr Andrzej Twardzik po Walnym Zebraniu Członków WTN złożył rezygnację z uwagi na poważny stan zdrowia.

Pozostały skład Sądu Koleżeńskiego się nie zmienił. W grudniu 2019 r. podczas zebrania władz statutowych WTN funkcję po mgr. Andrzeju Twardziku przejął jego zastępca — wiceprzewodniczący inż. Zygmunt Gdaniec. Obowiązki sekretarza sprawowała dr Beata Płackiewicz, natomiast członka Sądu — mgr Jerzy Giergielewicz.

Spełniając swoją powinność wobec członków Włocławskiego Towarzystwa Naukowego, informujemy, że w minionym okresie sprawozdawczym do Sądu Koleżeńskiego nie wpłynął żaden wniosek o wszczęcie postępowania wyjaśniającego lub dyscyplinarnego. Jednocześnie żywimy nadzieję, że podobna sytuacja utrzyma się w kolejnej kadencji na lata 2020–2024.

inż. Zygmunt Gdaniec
wiceprzewodniczący Sądu Koleżeńskiego
WTN we Włocławku

BIBLIOGRAFIA KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ ZA ROK 2019 (WYBÓR)

I. ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. „Ateneum Kapłańskie” 2019, t. 172, z. 1(659) – 2(660) – 3(661) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec. – 663 s.
2. „Ateneum Kapłańskie” 2019, t. 173, z. 1(662) – 2(663) – 3(664) – Włocławek: Włocł. Wyd. Diec. – 623 s.
3. *Bibliografia podmiotowa ks. dr. hab. Janusza Gręźlikowskiego prof. UKSW* = Subjective bibliography of. Rev Janusz Gręźlikowski, professor of Cardinal Stefan Wyszyński University/ zestawil ks. Janusz Borucki. „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 19–54.
4. **BUDZIŃSKA Aleksandra**: *Podporucznik Aleksander Drzymalski — Dobrzyńiak w Armii Hallera*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 353–361.
5. *450 [czteryście pięćdziesiąt] lat Almae Matris Vladislaviensis. Księga jubileuszowa* – Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, 2019 – 407 s.
6. **DREWCZYŃSKA Alicja**: *O żołnierzu konspiracji antyniemieckiej z Karnkowa k. Lipna*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 362–369.
7. **GRACZKOWSKI Andrzej**: *Dzierżanowscy herbu Grzymała – ostatni właściciele folwarku i klucza dóbr w Zbójnie*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 319–329.
8. *Jubileusz 500-lecia relokacji królewskiego miasta Kowal* = The 500th relocation anniversary of the Rogal City of Kowal, Materiały z Konferencji Naukowej zorganizowanej w Kowalu w dniu 30 kwietnia 2019 r. / red. Zdzisław Jan Zasada – Włocławek–Kowal: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Urząd Miasta Kowal, 2019 – 190, [2] s., il., fot.
9. **KACZMAREK Stanisław**: *Moje wspomnienia: dzieciństwo, II wojna światowa, okres powojenny* – Redecz Krukowy: Wyd. Złoty Kruk, 2019 – 74 s. (Janusz Borkowski przedstawia w 3. cyklu: Polska Prozą i Wierszem Malowana... Kraina Prastara... T. 130)
10. **KLUBA Zbigniew, ks.**: *Gorliwi i zasłużeni kapłani Ziemi Dobrzyńskiej*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 370–380.
11. **KOSZYTKOWSKI Janusz**: *„Galeria błękitna” małżeństwa Grefkowiczów w Czarnem gminie Wielgie*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 391–401.
12. **KRAJEWSKI Błażej**: *Zofia Gosiewska – peowiaczka, farmaceutka, nieznaną uczestniczką powstania warszawskiego*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 330–339.
13. **KRAJEWSKI Mirosław**: *Pierwsza emancypantka Rypina, niezwykła położna – Karolina Kłobuszewska (1893–1983). Przyczynek do biografii*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 340–352.
14. **MARCINKOWSKA Anna**: *Jarmark Kazimierzowski w Kowalu*, „Zap. Kazim.” 2019, nr 22, s. 109–111.

15. **MUSIDŁAK Natalia Lucyna**, ZSMN: *Śługa Boży bp Wojciech Owczarek – wczoraj i dziś. W 100. rocznicę święceń biskupich* = *Servant of God, Bp Wojciech Owczarek – tomorrow and today. In the 100th anniversary of episcopal ordination*, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 587–602.
16. **NAWROCKI Wojciech**: *II Kujawski Maraton Kolarski im. Kazimierza Wielkiego w Kowalu*, „Zap. Kazim.” 2019, nr 22, s. 119–121.
17. *500-lecie [pięćsetlecie] relokacji Miasta Kowala*, „Zap. Kazim.” 2019, nr 22, s. 106–108.
18. „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12 / red. Mirosław Krajewski – Rypin: Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe – 450 s.
19. **RULKA Kazimierz, ks.:** *Prawo w księgozbiorach włocławskich profesorów kanonistów. Na podstawie fragmentów ich osobistych zbiorów książek zachowanych w bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku* = *Law in the Włocławek canon law lecturers’ collections of books in the basis of their personal books stored in Włocławek Seminary?*, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 677–694.
20. **SIKOROWSKI Aleksander**: *O rodzinie Betkierów z Nowej Wsi*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 380–390.
21. *Sprawozdanie z działalności Teologicznego Towarzystwa Naukowego Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku w roku 2018* = *The activity report of the Theological Academic Society of the Major Seminary in Włocławek in 2018* / ks. Janusz Borucki, ks. Henryk Witzak, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 741–751.
22. **STEFAŃSKI Leszek**: *Leon Jarosław Bentkowski (1823–1889) – rolnik z Ziemi Dobrzyńskiej kustoszem Muzeum Książąt Czartoryskich*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 302–319.
23. „Studia Włocławskie” 2019, t. 21 / red. Lech Stanisław Król: *Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku – Włocławek: Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne – 783, [1] s.*
24. **SZACHEWICZ Jakub**: *Roman’s Journey – wojenne losy chodeckich Żydów na podstawie wspomnień Romana Haltera* = *Roman’s Journey – wartime fate of jews from Chodecz based on memories of Roman Halter*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 129–157.
25. *Turniej szachowy*, „Zap. Kazim.” 2019, nr 22, s. 112.
26. **WERBIŃSKI Ireneusz, ks.:** *Problematyka podejmowana w „Studiach Włocławskich” (2011–2018)* = *The issues taken in “Włocławek Studies” (2011–2018)*, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 723–738.
27. *Włocławski słownik biograficzny*, t. 8 / red. Stanisław Kunikowski – Włocławek: WTN – 229, [2] s.
28. „Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” 2019, nr 23: *Materiały XXIII Konferencji Historycznej „Z dziejów Ziemi Dobrzyńskiej”* / red. Ryszard Bartoszewski i Mirosław Krajewski – *Dobrzyń nad Wisłą: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej – 234 s.*
29. „Zapiski Kazimierzowskie” 2019, nr 22 – *Kowal: Stowarzyszenie Króla Kazimierza Wielkiego – 132 s.*
30. **ZASADA Zdzisław J.:** *Kalendarium*, „Zap. Kazim.” 2019, nr 22, s. 128–131.

31. „Zeszyty Naukowe KSW” 2019, t. 48: Nauki Techniczne: Współczesne aspekty rozwoju logistyki i innych nauk technicznych – Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku – 154, [6] s. (seria G, z. 3).
32. **ZIÓŁKOWSKA Barbara**: *Bibliografia Kujaw wschodnich i ziemi dobrzyńskiej za rok 2018 (wybór)*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2018, t. 34, s. 227–234.
33. **ŻABIEREK Agata**: *Blogosławiony biskup Michał Kozal na łamach prasy polskiej*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 82–97.
34. *Życie i działalność naukowa ks. dr. hab. Janusza Gręźlikowskiego, prof. UKSW = Life and academic activity of Rev. Janusz Gręźlikowski, professor of Cardinal Stefan Wyszyński University / oprac. ks. Krzysztof Graczyk*, „Studia Włocławskie” 2019, t. 18, s. 9–18.

II. ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE

35. **BRENDA Zbigniew**: *Możliwości poprawy stosunków wodnych na terenach rolnych Kujaw w odniesieniu do zbiornika wodnego na Wiśle w rejonie Siarzewa: zarys problematyki*, „Zeszyty Naukowe KSW” 2019, t. 48: *Nauki Techniczne: współczesne aspekty rozwoju logistyki i innych nauk technicznych* – Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa – s. 75–92, (seria G, z. 3).
36. *Ogrody botaniczne: poznaj przyrodę województwa kujawsko-pomorskiego* – Bydgoszcz: Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska, 2019 – 117 s.
37. **PSZCZÓŁKOWSKI Michał**: *Architektura Włocławka w latach 1918–1939* – Włocławek–Łódź: Włocławskie Towarzystwo Naukowe, 2019 – 338 s., il., fot.

III. HISTORIA

38. **BUDZIŃSKI Krzysztof**: *Relacja Władysława Kruzewicza o działalności Polskiej Organizacji Wojskowej na terenie powiatu rypińskiego w latach 1916–1918*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 221–252.
39. **DEBIŃSKI Józef, ks.:** *Niemieckie represje wobec Kościoła katolickiego w diecezji włocławskiej w okresie II wojny światowej = German repression against the catholic church in the diocese of Włocławek during world war II*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 87–104.
40. *II [druga] wojna światowa rozpoczęła się 80 lat temu w Polsce / red. Władysław Kubiak* – Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa, 2019 – 141, [1] s.
41. **GRZANKA Monika**: *Księgi metrykalne i akta stanu cywilnego w okupowanym Włocławku = Record books and civil status files in occupied Włocławek*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 105–122.
42. **IWIŃSKA Jolanta Z.**: *Syberyjsko-afrykańska odyseja Bolesława Ciesielskiego ze Skępego (1941–1947)*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 262–290.
43. **KRAJEWSKI Mirosław**: *Klejnoty Ziemi dobrzyńskiej* – Rypin: Dobrzyńskie Towarzystwo Naukowe, 2019 – 334 s.
44. **KRAJEWSKI Mirosław**: *„Orle białe udręczony, ale nieugięty...” Od manifestacji patriotycznych 1861 r. do zwycięstwa nad bolszewizmem, faszyzmem i komunizmem (1861–*

- 1989), w: „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” – Dobrzyń nad Wisłą: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, 2019 – s. 7–88.
45. **KUBIAK Władysław:** *Mieszkańcy Włocławka i powiatu włocławskiego. Ofiary zbrodni katyńskiej 1940* – Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa, 2019 – 110, [1] s.
46. **KUBIAK Władysław:** *Straty i szkody ludności polskiej w powiecie włocławskim w okresie okupacji niemieckiej* = Losses and damages to the Polish population in Włocławek district during the German occupation, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 25–51.
47. **OSIŃSKI Henryk:** *Bochen chleba ze znakiem krzyża*, Kikół–Brodnica: Verbum – 115 s.
48. **STANKOWSKI Witold:** *Witold Mystkowski — ostatni prezydent miasta Włocławka II RP. Ofiara zbrodni niemieckiej w 1939 r.* = Witold Mystkowski — the last president of the city of Włocławek of the second republic of Poland. Victim of German crime in 1939, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 11–24.
49. **SZCZECZOWICZ Hanna:** *Polityka okupanta niemieckiego na ziemi dobrzyńskiej* = The policy of the German occupier in the Dobrzyń land, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 53–86.
50. **WITCZAK Henryk, ks.:** *Dzieje włocławskiej placówki Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek Rodziny Maryi* = History of Włocławek institution of the Convention of the Franciscan Sisters of the Family of Mary, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 627–664.
51. **WRÓBEL Adam:** *Z dziedzictwa kulturowego, językowego w Ziemi Dobrzyńskiej i Ziemi Chełmińskiej. O nazwach miejscowych i wodnych gminy Golub-Dobrzyń* w: „Z Dziejów Ziemi Dobrzyńskiej” – Dobrzyń nad Wisłą: Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, 2019 – s. 89–221.

IV. ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

52. **CIECHALSKI Arkadiusz:** *Cukrownia w Choceniu. Powstanie — rozwój — upadek*, wyd. 2 rozsz. – Włocławek: Exdruk, 2019 – 194 s.
53. *Województwo kujawsko-pomorskie w perspektywie rozwoju lokalnego i regionalnego — problemy teorii i praktyki* / red. Andrzej Potoczek – Toruń–Bydgoszcz: Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, (Monografie Kolegium Jagiellońskiego), 2019 – 199 s.

V. ZAGADNIENIA SPOŁECZNO-POLITYCZNE

54. **BALCEROWICZ Leszek:** *Polska droga do wolności: region kujawsko-pomorski: Bydgoszcz, Toruń, Włocławek* – Bydgoszcz: Korporacja Wydawnicza Biuro promocji, 2019 – 121 s.
55. **MARCINIAK Marzena:** *Instytucja referendum w teorii i praktyce demokratycznej na przykładzie Włocławka*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 32–64.
56. **PONIŃSKI Antoni, ks.:** *Wybór Jana Pawła II i jego pierwsza pielgrzymka do Polski w świetle archiwaliów Komitetu Wojewódzkiego PZPR we Włocławku* = The election of John Paul II and his first pilgrimage to Poland in the light of the archives of the Voivodeship Committee of the Polish United Workers' Party in Włocławek, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 695–722.

VI. NAUKA, OŚWIATA, KULTURA, SZTUKA, SPORT

57. **BUDKIEWICZ Mariusz, ks.:** *Ludwik Wicher: nauczyciel, dyrektor, publicysta, więzień Dachau* – Lipno: Towarzystwo Miłośników Ziemi Dobrzyńskiej, 2019 – 47 s.
58. **CHROBAK Dariusz:** *Kwiatostów polski* – Czernikowo–Lipno–Brodnica: Verbum, 2019 – 29 s.
59. **CIESIELSKA Bożena:** *Trzydzieści lat Lipnowskiej Grupy Literackiej (1989–2019)*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 176–217.
60. **GALCZAK-FROCH Agnieszka:** *Zapisy metrykalne jako materiał badawczy = Metrical records (Vital Records) as research material*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 193–202.
61. **IWIŃSKA Jolanta Z.:** *Państwowa Preparanda Nauczycielska w Wymyślinie. W setną rocznicę jej utworzenia*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 65–81.
62. **KĘDZIERSKI Jacek, ks.:** *Troska pasterska biskupa Wiesława A. Meringa o Zespół Szkół Katolickich im. ks. Jana Długosza we Włocławku = Pastoral care of Bishop Wiesław A. Mering for Jan Długosz Complex of Catholic Schools in Włocławek*, „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 603–626.
63. **KICKA Barbara:** *Zdrój* – Warszawa: Wydawnictwo W.A.B. – Grupa Wydawnicza Foksal, 2019 – 131 s.
64. **KWIATKOWSKI Michał:** *W kuźni Andrzeja Schmidta* – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2019 – 47 s., il.
65. *Monografia II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku: wydanie jubileuszowe – z okazji 60-lecia Szkoły pod patronatem Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotra Calbeckiego* / red. Henryk Wasielewski – Włocławek: Koło Absolwentów II Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika we Włocławku, 2019 – 282, [1] s.
66. **NOWAKOWSKI Piotr:** *Fantastyczna ceramika użytkowa: włocławskie fajanse z lat 1956–1965 w kolekcji Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*, wyd. 2 – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2019 – 144 s.
67. **NOWICKI Przemysław:** *Zeznania Sary Menche z Archiwum Instytutu Jad Waszem. Źródło do poznania losów żydowskiej rodziny z Izbicy Kujawskiej — przed, w czasie i po II wojnie światowej = Testimony of Sarah Menche from the archives of the Yad Vashem Institute. A source to become acquainted with the fate of the Jewish family from Izbica Kujawska — before, during and after the world war II*, „Zap. Kuj.-Dobrz.” 2019, t. 34, s. 159–191.
68. *Poczta głosowa sumienia* / red. Dariusz Chrobak, Bożena Ciesielska – Lipno: Verbum, 2019 – 200 s.
69. *Prywatne Gimnazjum im. Jadwigi Jałowiec w Lipnie* – Brodnica–Lipno: Verbum, 2019 – 120 s.
70. **RACZKOWSKI Michał:** *Z dziejów oświaty na Kujawach Wschodnich*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 112–159.
71. **SZCZEPANIAK Paweł, ks.:** „Powrót Syna Marnotrawnego” Guercina z Muzeum Diecezjalnego we Włocławku jako przykład sztuki potrydenckiej = The Return of the

- Prodigal Son by Guercin in the Diocese Museum in Włocławek as an example of the post-Tridentine art., „Studia Włocławskie” 2019, t. 21, s. 665–676.
72. **WASICKA Wanda:** *Smak czasu/The taste of time* – Nieszawa–Włocławek: Kujawska Szkoła Wyższa, 2019 – 165, [3] s., il.
73. *Wigilia po kujawsku: pokoleniowe przemiany kulinarne*, pod red. Doroty Kalinowskiej – Włocławek: Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej, 2019 – 39 s., il.
74. *Wizyta Chińskiej Misji Oświatowej we Włocławku i powiecie włocławskim w 1932 r.*, „Rocznik Dobrzyński” 2019, t. 12, s. 160–166.

Opracowała
Barbara Ziółkowska (Włocławek)

KALENDARIUM KUJAW WSCHODNICH I ZIEMI DOBRZYŃSKIEJ ZA ROK 2019

ŻYCIE POLITYCZNE, SPOŁECZNE I GOSPODARCZE

Styczeń

- 1 Włocławianie powitali Nowy Rok na Zielonym Rynku. Grał zespół „DeLuzers”. Odbył się pokaz fajerwerków. Życzenia noworoczne złożył prezydent miasta Marek Wojtkowski.
- 6 Ulicami Włocławka przeszedł Orszak Trzech Króli.
- 20 Sojusz Lewicy Demokratycznej zorganizował pod pomnikiem Żołnierza Polskiego obchody 74. rocznicy wyzwolenia Włocławka spod okupacji hitlerowskiej. Okolicznościowe przemówienie wygłosił zastępca prezydenta miasta Krzysztof Kukucki.
- 22 We Włocławku odbyły się obchody 156. rocznicy wybuchu powstania styczniowego. Delegacja włocławskiego samorządu złożyła kwiaty w miejscach pamięci na terenie miasta. W uroczystości pod pomnikiem Stanisława Bechiego wzięła udział reprezentacja Włocławskiego Rejonowego Związku Żołnierzy Wojska Polskiego oraz delegacja uczniów z Liceum Ogólnokształcącego im. Marii Konopnickiej.
- 27 W Gminnym Ośrodku Kultury w Tłuchowie wójt gminy Krzysztof Dąbkowski wręczył statuetkę „Tłuchowianina Roku 2018” Grupie Wieńcowej z sołectwa Trzcianka. „Srebrne Pióro” z rąk księdza Andrzeja Zakrzewskiego odebrał Radosław Rutkowski.

Luty

- 28 Fundacja Humanitarna obchodziła 20-lecie swojej działalności. We włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” odbyło się spotkanie fundatorów i prezesa zarządu Barbary Lewandowskiej z darczyńcami, beneficjentami pomocy, przyjaciółmi fundacji oraz władzami miasta i województwa. W okresie tych 20 lat udzielono pomocy kilku tysiącom potrzebujących na kwotę 2,1 mln zł dzięki dobroczynności ponad 4,5 tys. osób.

Maj

- 1 Włocławski Sojusz Lewicy Demokratycznej zorganizował pochód pierwszomajowy.
- 3 Przed bazyliką katedralną we Włocławku odbyły się uroczystości z okazji Święta Konstytucji 3 maja. W obchodach wzięły udział kompanie honorowe Komendy Miejskiej Państwowej Straży Pożarnej i Straży Miejskiej, poczty sztandarowe Komendy Miejskiej Policji, Zakładu Karnego, Nadleśnictwa Włocławek, szkół, organizacji kombatanckich i społecznych, władze miasta, parlamentarzyści, zaproszeni

goście, harcerze, Jednostka Strzelecka 4051, orkiestra Zespołu Szkół Samochodowych oraz mieszkańcy miasta. Odprawiono Mszę św. za ojczyznę.

- 8 Przed pomnikiem Żołnierza Polskiego we Włocławku odbyły się uroczystości z okazji Dnia Zwycięstwa. W obchodach wzięły udział poczty sztandarowe służb mundurowych, delegacje samorządu, organizacji kombatanckich i społecznych oraz szkół.

Czerwiec

- 1 W 26. rocznicę odnowienia Ukraińskiego Cmentarza Wojskowego w Aleksandrowie Kujawskim odbyły się uroczystości ekumeniczne z udziałem duchowieństwa prawosławnego, katolickiego oraz augsbursko-ewangelickiego.
- 1–2 Oddział Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie zorganizował 40. Dni Otwartych Drzwi. W imprezie uczestniczyło 150 wystawców.
- 16 Ochotnicza Straż Pożarna w Boniewie obchodziła jubileusz 30-lecia. Obchodom towarzyszył przegląd zespołów folklorystycznych.
- 23 W Radziejowie odsłonięto tablicę poświęconą pamięci uczestników powstania wielkopolskiego.

Sierpień

- 1 Przy pomniku Żołnierzy Armii Krajowej we włocławskim Parku im. Władysława Łokietka odbyły się obchody 75. rocznicy wybuchu powstania warszawskiego.
- 3 Jednostka Ochotniczej Straży Pożarnej w Szczutkowie obchodziła jubileusz 50-lecia.
- 11 Oddział Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Zarzeczewie zorganizował X Kujawsko-Pomorskie Miodowe Lato. Degustacji i sprzedaży miodów oraz produktów pszczelich towarzyszyły prelekcje i zwiedzanie pasieki oraz występy zespołów artystycznych.
- 15 Przy pomniku Żołnierza Polskiego we Włocławku odbyły się miejskie obchody Święta Wojska Polskiego. Włocławianie uczcili rocznicę Bitwy Warszawskiej z 1920 roku.

Wrzesień

- 1 Przy pomniku Żołnierza Polskiego we Włocławku odbyły się obchody 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej. W uroczystości udział wzięły władze miasta, kompanie honorowe wraz z pocztami sztandarowymi służb mundurowych, poczty sztandarowe organizacji kombatanckich i społecznych, reprezentacje szkół, harcerze oraz mieszkańcy miasta.
- 7–8 Na stadionie Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji odbyły się 29. Targi Rypin AGRA, połączone z Dożynkami Powiatowymi.
- 17 Przy pomniku Żołnierzy Armii Krajowej w Parku im. Władysława Łokietka we Włocławku oddano hołd ofiarom agresji Związku Radzieckiego na Polskę w 1939 roku. W uroczystości uczestniczyły delegacje władz samorządowych, organizacji społecznych i politycznych, kombatanatów i służb mundurowych.

- 20–22 Pod hasłem *Nie śmiecimy — sprzątamy — zmieniamy* odbywała się 26. edycja akcji „Sprzątanie Świata — Polska 2019”. We Włocławku sprzątano tereny nad jeziorem Czarnym i okolice Zespołu Szkół Samochodowych. Urząd Miasta i Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej „Saniko” ogłosiły konkurs, w ramach którego uczniowie mieli zaproponować konkretne rozwiązania propagujące proekologiczne myślenie i zachowanie.

Październik

- 25 Odbyła się IV Gala Przedsiębiorców w Gminie Brześć Kujawski. Wzięło w niej udział 110 przedsiębiorców z całej Polski.

Listopad

- 11 Pod pomnikiem Żołnierza Polskiego we Włocławku odbyły się uroczystości z okazji Narodowego Święta Niepodległości. Z koncertem pieśni patriotycznych wystąpił chór „Canto”. Przemarsz mieszkańców miasta ze 100-metrową flagą zakończył się w bazylice katedralnej, gdzie odprawiono mszę za ojczyznę.
- 16 Odbyły się uroczyste obchody 400-lecia Cechu Rzemiosł we Włocławku.
- 22 W Centrum EXPO XXI w Warszawie odbyła się gala 22. edycji programu „Przedsiębiorstwo Fair Play”. Nagrodę główną — Statuetkę „Przedsiębiorstwo Fair Play” otrzymało przedsiębiorstwo „Atmomat” Szatkowski, Ryniec” z Włocławka. „Srebrny Laur” (Certyfikat Specjalny) przyznano firmie „Astex — Puczyńscy Tynki Kleje Farby” z Otłoczyna. „Certyfikat” otrzymali: Klinika Uzdrawiskowa „Pod Tężniami” z Ciechocinka, Miejskie Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej oraz Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej „Saniko” z Włocławka.

ŻYCIE KULTURALNE, OŚWIATOWE I SPORTOWE

Styczeń

- 10 W Galerii Fotografii „Migawka” w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku otwarto wystawę *NieObiektywnie IV*. Na wystawie zaprezentowano prace członków grupy „FotoObiektywni”.
- 11 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę malarstwa Leszka Bartkiewicza *Barwy sportu*.
- 13 Odbył się 27. Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy. Po całodniowej kweście odbył się koncert *Włocławek dla Orkiestry*.
- 14 W Miejskiej Bibliotece Publicznej we Włocławku została otwarta wystawa poświęcona Gustawowi Herlingowi-Grudzińskiemu.
- 14 We włocławskiej Galerii Sztuki „Fermentownia” w Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę prac członków Nowej Grupy Kujawskiej pt. *Summa summarum*.

Luty

- 1 Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom i Dorosłym z Niepełnosprawnością Intelektualną „Oligo” zorganizowało 14. edycję Koncertu Wielu Serc. Impreza odbyła się we wrocławskim Centrum Kultury „Browar B.”
- 8 W Galerii Sztuki Współczesnej we Wrocławku otwarto wystawę grafiki Anny Perłowskiej-Weiser, zatytułowaną *Matryce podróżne*.
- 15 W Centrum Kultury „Browar B.” we Wrocławku otwarto wystawę prac Wioli Ujazdowskiej *Nieobecność*.
- 16 W Galerii Plakatu Polskiego w Teatrze Impresaryjnym we Wrocławku otwarto wystawę, na której zaprezentowano afisze wykonane do przedstawień Teatru „Skene”.

Marzec

- 1 We wrocławskim Centrum Kultury „Browar B.” zorganizowano jedenastą edycję Konkursu Rzeźbiarskiego dla Dzieci i Młodzieży im. Stanisława Zagajewskiego. Wzięło w nim udział 130 osób.
- 3 Ulicami Wrocławka po raz 30. przeszedł Korowód Grup Zapustnych. Wzięły w nim udział grupy z Kaniewa, Lubania, Śmiłowic, Świętosławia, Wagańca-Śliwkowa i Wichrowic.
- 3 Wrocławski Klub Biegacza „Maratończyk” po raz siódmy zorganizował Bieg Pamięci Żołnierzy Wyklętych.
- 3 Wrocławski Oddział Związku Kynologicznego w Polsce zorganizował w Choceniu VII Zimową Wystawę Psów Rasowych, na której zaprezentowano ponad 1000 psów.
- 8 W Sali Głównej Galerii Sztuki Współczesnej we Wrocławku otwarto wystawę malarstwa Krzysztofa Cieślaka *Spatia antiqua*. W Małym Salonie Tomasz Kamiński zaprezentował swoje fotografie na wystawie zatytułowanej *Grecja, jaką widzę*.
- 9–10 W Choceniu odbywał się VIII Ogólnopolski Turniej Tańca Nowoczesnego, w którym wzięło udział 747 tancerzy.
- 14 W gmachu Zbiory Sztuki Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Wrocławku otwarto wystawę *Prowincja — powrót po 30 latach. Kolekcja prac pokonkursowych (1985–1989)*.
- 14 W Galerii Sztuki „Beczownia” we wrocławskim Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę fotografii Wojtka Moskwy *Sansara Nepal*.
- 22 W Choceniu odbył się VII Wojewódzki Festiwal Piosenki Obcojęzycznej. Uczestniczyło w nim 82 uczniów z 21 miejscowości.
- 31 W Muzeum Stanisława Noakowskiego w Nieszawie otwarto wystawę malarstwa Adama Zapory.

Kwiecień

- 4 W gmachu Zbiorów Sztuki Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Wrocławku wręczono nagrody laureatom XI Konkursu Rzeźbiarskiego im. Stanisława Zagajewskiego. Grand Prix otrzymała Natalia Wiczorkowska z Wrocławka. Otwarto wystawę pokonkursową.

- 5 Brzeskie Centrum Kultury zorganizowało XIII Rejonowy Przegląd Teatrów Dziecięcych i Młodzieżowych „Maska”.
- 5 We wrocławskiej Galerii Sztuki Współczesnej otwarto wystawę malarstwa Wojciecha Kapelańskiego *Obrazy dla umiejącego patrzeć*.
- 12 W Galerii Sztuki „Fermentownia” w Centrum Kultury „Browar B.” we Wrocławku otwarto wystawę fotografii Pavla Tálícha *Strom — drzewo — camera obscura*.
- 12 We wrocławskim Muzeum Etnograficznym otwarto wystawę *W kuźni Andrzeja Schmidta*.
- 13 W Centrum Kultury „Browar B.” we Wrocławku otwarto wystawę III Międzynarodowego Pleneru Malarskiego *Agro-art Golaszewo 2019*.
- 13 Na lotnisku w Kruszyńce rozegrano Mistrzostwa Polski Modeli Balonów na Ogrzane Powietrze — 32. Mały Puchar Gordona Bennetta. W zawodach uczestniczyło około 40 modelarzy.
- 24–25 W Centrum Kultury „Browar B.” we Wrocławku odbyły się XX Prezentacje Twórczości Artystycznej Osób Niepełnosprawnych *Mój świat — moje życie*.
- 27 Komenda Hufca ZHP w Aleksandrowie Kujawskim po raz 23. zorganizowała Wojewódzki Festiwal Piosenki Harcerskiej i Turystycznej „Wesoła nutka”. Grand Prix przyznano zespołowi wokalnemu „Muza” z Oratorium im. ks. Jana Bosko w Aleksandrowie Kujawskim.

Maj

- 1 Przemarszem mieszkańców Kowala w strojach historycznych pod pomnik króla Kazimierza Wielkiego rozpoczął się kolejny Jarmark Kazimierzowski.
- 1 Odbyła się IV Ciechocińska Parada Majowa, inaugurująca sezon kuracyjny.
- 1 Na lotnisku w Kruszyńce Aeroklub Wrocławski wraz z klubem motocyklowym ATH Wrocławek zainaugurował sezon imprezą „Moto-Aero”.
- 1 W Brześciu Kujawskim zorganizowano „Majówkę z folklorem”. Odbył się IV Festiwal Zespołów Folklorystycznych im. Tadeusza Zielińskiego.
- 1 W Osiecinach odbył się XII Przegląd Orkiestr Dętych.
- 2 Z okazji Dnia Flagi wrocławianie przemarszerowali ze 100-metrową flagą narodową ulicą 3 Maja na Stary Rynek.
- 5 Na wrocławskim stadionie „Przylesie” rozegrano 37. Bieg Kujawiaka. Zwyciężył Kenijczyk Cherop Kimaiyo.
- 8–10 Miejska Biblioteka Publiczna zorganizowała IV Wrocławski Festiwal Książki, który przebiegał pod hasłem „Zaczytani są wśród nas”.
- 10 W Galerii Sztuki Współczesnej we Wrocławku otwarto wystawę pt. *Prowokują wyobraźnię. Polski plakat kulturalny*.
- 13 We wrocławskim Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę plakatów i zdjęć dokumentujących 5-letnią działalność placówki.

- 13 We Włocławku rozpoczęły się XXX Katedralne Koncerty Organowe. Kolejne koncerty odbywały się w dniach 20 i 27 maja oraz 3, 10 i 17 czerwca.
- 16–18 W Rypińskim Domu Kultury odbywał się 45. Ogólnopolski Przegląd Amatorskich Zespołów Teatralnych — Rypińska Wiosna Teatralna. Zaprezentowało się 20 grup teatralnych.
- 18 Włocławscy muzealnicy zorganizowali Noc Muzeów.
- 18 W Piotrkowie Kujawskim odbył się Ogólnopolski Turniej Tańca Nowoczesnego.
- 24–25 Studenci Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej we Włocławku zorganizowali juvenalia.
- 24–26 W Lipnie odbywał się XIII Przegląd Twórczości Filmowej „Pola i inni”. Statuetkę „Politki” wręczono Piotrowi Głowackiemu.
- 25 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku odbyły się V Konfrontacje Tańca Współczesnego CODA. Grand Prix zdobył teatr tańca „Jazzgot” z Warszawy.
- 27 W Teatrze Impresaryjnym we Włocławku obchodzono Święto Kultury. Prezydent miasta Marek Wojtkowski wręczył nagrody. Nagrodę główną otrzymała „Kapela z Szacankiem”. Uhonorowano także: Pawła Jasińskiego, Krzysztofa Cieślaka, Chór Młodzieżowy „Canto”, Teatr „Skene”, Zespół Pieśni i Tańca „Wrzos”, Paulinę Miller i akcję „Bohater ON” oraz Adriannę Maciejewską.
- 31 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę prac Stanisława Bracha, zatytułowaną *Miodem płynące*.
- 31 Na lotnisku w Kruszynie rozpoczęły się Mistrzostwa Polski Modeli Szybowców Zdalnie Sterowanych oraz Mistrzostwa Polski Modeli Latających na Uwięzi. Zawody trwały do 2 czerwca.

Czerwiec

- 1 W Galerii Sztuki „Suszarnia” we włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę malarstwa na 100-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości, zatytułowaną *Niepodległa suwerenna*.
- 1 Rozpoczęły się Dni Lubrańca. W ich trakcie (2 czerwca) odbyły się obchody 40-lecia Lubranieckiego Centrum Dziedzictwa Kulturowego oraz 35-lecie zespołu „Echo Lubrańca”.
- 1 W Galerii Plakatu Polskiego we włocławskim Teatrze Impresaryjnym otwarto wystawę afiszy do przedstawień Teatru Ludzi Upartych.
- 1–8 Na włocławskich bulwarach zorganizowano obchody Święta Województwa Kujawsko-Pomorskiego.
- 3 W Ciechocinku odbył się XXV Regionalny Przegląd Orkiestr Dętych Ochotniczych Straży Pożarnych. Wzięło w nim udział pięć orkiestr z czterech województw. Zwyciężyła orkiestra z Beska (woj. podkarpackie).
- 5–8 We włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” odbywał się XXVIII Finał Turnieju Poezji Śpiewanej. Laureatką I nagrody została Zuza Wiśniewska z Torunia.

- 13 W Liceum Ogólnokształcącym im. Władysława Łokietka w Radziejowie odbył się XXVI Ogólnopolski Festiwal Piosenki Francuskiej.
- 15 XVI Radziejowski Bieg Południowy zainaugurował 45. Dni Radziejowa.
- 15–16 Zorganizowano Dni Włocławka. Licznym imprezom towarzyszył „Włocławski Jarmark” na ulicy 3 Maja.
- 15–16 Yacht Club Anwil zorganizował Puchar Polski Jachtów Kabinowych IV Salamander Cup.
- 16 Związek Kynologiczny w Polsce zorganizował w Lipnie 31. Krajową Kujawską Wystawę Psów Rasowych.
- 20 We włocławskim Parku im. Henryka Sienkiewicza odbył się koncert *Uwielbienie*.
- 21–23 Na Zalewie Włocławskim rozegrano Długodystansowe Mistrzostwa Polski Jachtów Kabinowych 21. ANWIL CUP 2019.
- 23 Miejskie Centrum Kultury w Ciechocinku zorganizowało 48. Spotkania z Folklorem Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej.
- 23 W Parku im. Henryka Sienkiewicza we Włocławku zaprezentowano widowisko *Noc Świętojańska*. Wystąpił Zespół Pieśni i Tańca „Kujawy”, grupa rekonstrukcyjna „Osada Krajeńska” oraz „Kapela z Szaconkiem”.
- 26–30 W Teatrze Impresaryjnym we Włocławku odbywał się XIV Wakacyjny Festiwal Teatrów Dziecięcych zza Granicy. Wzięło w nim udział osiem zespołów teatralnych z Litwy, Ukrainy i Białorusi. Zaprezentowano dziewięć przedstawień konkursowych. I miejsce przyznano teatrykowi z litewskich Trok za inscenizację wiersza Wandy Chotomskiej *Kurczę blade*.
- 28–29 W Starym Brześciu po raz dziewiąty zorganizowano Święto Żuru Kujawskiego.
- 30 W Kujawsko-Dobrzyńskim Parku Etnograficznym zorganizowano festyn folklorystyczny pt. „Romantyczna Kłóбка z Marią Wodzińską i Chopinem w tle”.
- 30 Stowarzyszenie Edukacyjno-Teatralne „Teatr Nasz” zorganizowało we Włocławku siedemnastą edycję Festiwalu Teatrów Ulicznych „Brukarnia”. Na placu Wolności zaprezentowano pięć spektakli.

Lipiec

- 1 W Galerii Fotografii „Migawka” we włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę fotograficzną Andrzeja Składanowskiego *Natura w obiektywie*.
- 5 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę malarstwa Krzysztofa Sokolovskiego *Sztuka neosakralna*.
- 5 W Muzeum Historii Włocławka otwarto wystawę *Architektura Włocławka w dwudziestoleciu międzywojennym*.
- 5–7 W Ciechocinku odbywała się XV Wielka Gala Tenorów.
- 6 Na lotnisku Aeroklubu Włocławskiego w Kruszynie zorganizowano Święto Powiatu Włocławskiego.

- 12–13 W Choceniu odbywał się XIII Zlot Motocykli.
- 13 Przy zabytkowej warzelni soli w Ciechocinku po raz dwunasty zorganizowano imprezę integracyjną „Łączy nas Wisła — Święto Soli, Sól i Gęsina”.
- 14 Zorganizowano XVI Brzeskie Spotkania Teatrów Ulicznych „gramOFFon”.
- 19–20 W Ciechocinku odbywał się 23. Międzynarodowy Festiwal Piosenki i Kultury Romów.
- 22–23 W Ciechocinku zorganizowano 48. Spotkania z Folklorem Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej.
- 25–28 Fundacja Inicjatyw na Rzecz Niepełnosprawnych PRO OMNJBUS zorganizowała w Ciechocinku 23. Międzynarodowy Festiwal Piosenki Młodzieży Niepełnosprawnej „Impresje artystyczne”. Wystąpiło 45 wokalistów.
- 26–28 W Choceniu zorganizowano VIII Kujawski Zlot Pojazdów Militarynych i Terenowych.
- 28 Na lotnisku w Kruszynie rozpoczęły się Mistrzostwa Europy FAI Modeli Szybowców. W zawodach uczestniczyło 70 modelarzy z 9 krajów. Impreza trwała do 3 sierpnia.
- 28 Zorganizowano Dni Piotrkowa Kujawskiego.

Sierpień

- 4 W Kujawsko-Dobrzyńskim Parku Etnograficznym w Kłóbce odbył się festyn folklorystyczny ph. „W sierpniu każdy kwiat woła: zanieś mnie do kościoła!”.
- 10–11 Odbyły się Dni Lipna.
- 10–14 W Ciechocinku odbywał się XXII Festiwal Operowo-Operetkowy.
- 11 Na włocławskich bulwarach rozpoczął się Festiwal Wisły.
- 11 W parku w Wielgim rozegrano X Zawody w Powożeniu Zaprzęgami Parokonnymi.
- 17 W Raciążku odbył się XXVI Wojewódzki Przegląd Dorobku Klubów Seniora „Na kujawską nutę”.
- 22–24 Na lotnisku w Kruszynie zorganizowano I Puchar Europy Wschodniej XVIII Włocławskie Zawody Balonowe. Rozegrano Balonowe Mistrzostwa Polski Kobiet i Balonowe Mistrzostwa Polski Juniorów.
- 23–25 W Aleksandrowie Kujawskim zorganizowano XIII Międzynarodowy Festiwal „Dwóch cesarzy”. Na program złożyły się: gala operowa *Znasz-li ten kraj* z okazji 200-lecia urodzin Stanisława Moniuszki, fiesta urodzinowa z okazji 100-lecia samorządu polskiego w Aleksandrowie Kujawskim oraz koncert galowy z okazji 100-lecia samorządu w Aleksandrowie Kujawskim.
- 24 W Radziejowie zorganizowano XVIII Jarmark Królewski.
- 25 W Ciechocinku odbyły się Dożynki Wojewódzkie.
- 25 Po raz osiemnasty zaprezentowano inscenizację bitwy pod Płowcami z 1331 roku.
- 31 Rozegrano XIV Rypiński Bieg po Zdrowie Doliną Rypienicy.

Wrzesień

- 6 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę prac Letosławy Charaszkiwicz, obchodzącej jubileusz 50-lecia pracy twórczej.
- 6–7 W Łazieńcu odbywały się XVIII Ogólnopolskie Spotkania Poetów „Biała Lokomotywa”.
- 7 W Ciechocinku po raz 31. rozegrano Minimaraton Integracyjny „Bieg Solny”.
- 8 W Kujawsko-Dobrzyńskim Parku Etnograficznym w Kłóbce odbył się festyn folklorystyczny „Rośnij chlebie”.
- 8 W Wietrzychowicach odbył się Festyn Archeologiczny „Wehikuł czasu”.
- 13 Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku zorganizowało sesję popularnonaukową „Ślady II wojny światowej”.
- 14 Miejskie Centrum Kultury w Aleksandrowie Kujawskim zorganizowało 38. Przegląd Artystycznego Ruchu Seniorów „O zegar czasu”. Nagrodę burmistrza otrzymał Klub Seniora „Kujawy Bachorne Nowe” z Osiecin.
- 14–15 W Centrum Kultury „Browar B.” zorganizowano IV Włocławską Wystawę Makiet Kolejowych i Samochodowych.
- 20 W Galerii Sztuki „Antresola” we włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” otwarto wystawę Anny Wąsikiewicz *Malarstwo nastrojów*.
- 24 W 80. rocznicę spalenia włocławskiej synagogi przez Niemców Fundacja „Ładowarka” zorganizowała pokaz fotografii jednej z rodzin żydowskich. Pokaz, zatytułowany *Zapomniani mieszkańcy Włocławka*, zaprezentowano na gmachu budynku Włocławskiego Centrum Organizacji Pozarządowych i Wolontariatu.
- 28–29 Yacht Club Anwil zorganizował 42. Regaty Żeglarskie „Błękitna Wstęga Zalewu Włocławskiego”. Zdobywcą „Błękitnej Wstęgi” został Piotr Kopczyński.

Październik

- 1 W Galerii Plakatu Polskiego we włocławskim Teatrze Impresaryjnym otwarto wystawę *Życie to teatr — teatr to życie*.
- 4 We włocławskim Muzeum Etnograficznym otwarto wystawę *100 sztuk porcelany na 100 lat relacji dyplomatycznych polsko-japońskich*.
- 4 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę fotografii Tomasza Wysockiego *Beginnings*.
- 5 Miejska Biblioteka Publiczna oraz Kujawsko-Pomorskie Centrum Edukacji Nauczycieli we Włocławku zorganizowały Noc Bibliotek.
- 5 Rozegrano VI Anwil Półmaraton. Zwycięzcą został Mathew Kosgei z Kenii.
- 9 We włocławskiej Galerii Sztuki Współczesnej otwarto wystawę zatytułowaną *Włocławki — nowa odstona 2019*. Na wystawie zaprezentowano prace nadesłane na Ogólnopolski Konkurs na Projekt Małej Formy Użytkowej/Dekoracyjnej promującej Włocławek.

- 11 We Włocławku zorganizowano Noc Teatru.
- 12 Wyższe Seminarium Duchowne we Włocławku obchodziło jubileusz 450-lecia.
- 17 We włocławskim Teatrze Impresaryjnym Zespół Pieśni i Tańca „Wrzos” świętował swoje 30-lecie.
- 18 W Galerii Fotografii „Migawka” w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku otwarto wystawę prac Wiesława Turno *Gumografia*.
- 18 Szkoła Podstawowa w Choceniu obchodziła 90-lecie istnienia.
- 18–19 We Włocławku odbywał się IX Festiwal Włoskiej Muzyki Operowej „Belcanto per sempre”.
- 19 Włocławski Klub Biegacza „Maratończyk” zorganizował na tamie XXVII Bieg im. bł. ks. Jerzego Popiełuszki. W biegu wzięło udział 100 zawodników z Włocławka i okolicy. Zwycięzcą został Sebastian Waszak z Włocławka.
- 19 Szkoła Podstawowa w Nasiegniewie świętowała swoje 100-lecie.
- 24 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku otwarto wystawę fotografii Andrzeja Reschke *Emocje*.
- 25 We włocławskim Muzeum Etnograficznym otwarto wystawę zatytułowaną *Inspirovani naturą. Rękodzieło Indian Amazonii. W hołdzie Borysowi Malkinowi*.
- 26 Włocławski Klub Wodniaków PTTK obchodził 70-lecie istnienia.

Listopad

- 6 W miejskiej Bibliotece Publicznej we Włocławku otwarto wystawę malarstwa Tomasza Lewińskiego *Moje miasto... Włocławek...*
- 11 We włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” odbył się IX Ogólnopolski Festiwal Piosenki Ojczyźnianej. Grand Prix otrzymał duet „Etta” z Rumii.
- 15 Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku świętowało 110-lecie istnienia.
- 16–17 W hali Ośrodka Sportu i Rekreacji we Włocławku zorganizowano wystawę gołębi ozdobnych ras europejskich, drobiu ozdobnego i królików.
- 20 W Radziejowie odbył się finał 42. Konkursu Recytatorskiego Poezji i Prozy Kujawskiej imienia Franciszka Becińskiego.
- 22 W Galerii Sztuki „Suszarnia” w Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku otwarto wystawę Jacka Świgińskiego *Wszystko dookoła*.
- 23 We włocławskim Centrum Kultury „Browar B.” odbył się IX Ogólnopolski Festiwal Zespołów Folklorystycznych *O kujawski wianek*.
- 26 W gmachu Zbiorów Sztuki Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku otwarto wystawę zatytułowaną *Włocławski alfabet sztuki. Plastyka włocławska II połowy XX w. ze zbiorów Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku*.

Grudzień

- 13 W Galerii Sztuki Współczesnej we Włocławku otwarto wystawę Beaty Cedrzyńskiej *Ciało i sacrum. Fragmentaryzacja*.
- 13–15 Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Izbicy Kujawskiej zorganizował 35. Ogólnopolski Festiwal Piosenki Dziecięcej „Mikrofon dla najmłodszych”.
- 19 W Centrum Kultury „Browar B.” we Włocławku zorganizowano koncert dla „pomocników św. Mikołaja” — uczestników świątecznej akcji charytatywnej „Pamiętamy o Tobie — Święty Mikołaj i ja”.
- 29 W Kowalu odbyła się XXI Gala Miejska, podczas której burmistrz Eugeniusz Gołembiewski w formie prezentacji multimedialnej podsumował osiągnięcia kowalskiego samorządu.

Opracowała
Danuta Byczyńska (Włocławek)

ZAPISKI KUJAWSKO-DOBRZYŃSKIE
Wydawnictwo: Włocławskie Towarzystwo Naukowe

Zasady przygotowania materiałów — informacje dla Autorów

UWAGI OGÓLNE

1. Objętość tomu nie może przekraczać 15 arkuszy wydawniczych.
2. Obowiązuje złożenie wersji elektronicznej.
3. Artykuł nie może być nigdzie wcześniej publikowany.

BUDOWA ARTYKUŁU

1. Imię i nazwisko autora/autorów (w pełnym brzmieniu) oraz afiliacja (podać pełną nazwę uczelni lub instytucji wraz z siedzibą).
2. Tytuł pracy w języku polskim i angielskim.
3. Słowa kluczowe (7–10 słów) w języku polskim i angielskim.
4. Tekst artykułu.
5. Streszczenie w języku polskim (do jednej strony).
6. Streszczenie w języku angielskim (do pół strony).
7. Bibliografia.
8. Notka o autorze: tytuł, stopień naukowy, aktualne miejsce pracy.

SKŁAD ARTYKUŁU

1. Artykuł nie może liczyć więcej niż 1 arkusz wydawniczy (ok. 13–15 stron wydruku komputerowego, wliczając w to materiał graficzny (mapy, wykresy, tabele, fotografie).

2. Tekst należy składać na formacie A4, przy uwzględnieniu marginesów: górnym i lewym — po 25 mm, czcionką Times New Roman 12-punktową z odstępami międzywierszowymi — 1,5. Tekst powinien być złożony do lewego marginesu z zachowaniem wcięć akapitowych (niejustowany). Nie można samodzielnie dokonywać adiustacji, np. poprzez stopniowanie pisma. Należy unikać stosowania wyróżnień i podkreśleń w tekście (zwłaszcza wielozdaniowych, np. kursywy, pogrubień, wersalików). Podział na śródtytuły należy ograniczyć do pierwszego i drugiego rzędu. Wtręty obcojęzyczne w tekście należy pisać kursywą, cytaty — w cudzysłowie pismem prostym, natomiast źródło cytatu zamieścić w przypisie. Nie należy opatrzyć przypisami tytułów, śródtytułów, tytułów tabel itp. Jeżeli wymagają one objaśnienia — opatrzyć gwiazdką. Notki źródłowe (przy tabelach, ilustracjach, rycinach itp.) podaje się bezpośrednio pod odpowiednim materiałem.

3. Dostarczona praca powinna być kompletna i zawierać: tekst główny, przypisy, bibliografię, streszczenie, przewidziane dodatki i załączniki (aneksy, tabele, ryciny, mapy, ilustracje, fotografie itp.), notkę o autorze.

INFORMACJE UZUPEŁNIAJĄCE

Przypisy, cytowanie dokumentów piśmienniczych

Publikacja zwarta: A. Olubiński, *Konflikty małżeńskie a warunki i efekty wychowania w rodzinie*, Toruń 1987, s. 76.

Artykuł w publikacji zbiorowej: Z. Węgiński, *Swoistość polskiego pedagoga a problemy edukacji globalnej*, w: *Etos pedagogów i edukacji wobec problemów globalizacji*, U. Ostrowska (red.), Bydgoszcz–Olsztyn 2002, s. 89–90.

Artykuły w czasopiśmie: E. Kośmicki, *Jak żyć w warunkach globalizacji*, „Przełom Pedagogiczny” 2002, nr 2, s. 26.

Cytowanie dokumentów internetowych

Praca autorska: Najwyższa Izba Kontroli, *Sprawozdanie z działalności w 2015 roku*, Warszawa 2016, NIK, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,11879.pdf> [dostęp: 16 marca 2019 r.].

Praca zbiorowa: *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, W. Gruszczyński (red.), Instytut Języka Polskiego PAN, <https://svvii.pl> [dostęp: 16 marca 2019 r.].

Artykuł w czasopiśmie: K. Sarek, *Paralelna rzeczywistość chińskiej propagandy*, „Kultura Liberalna” 2019, nr 556, <https://kulturaliberalna.pl/2019/09/04/chinska-propaganda-protesty-hongkongu/> [dostęp: 10 października 2019 r.].

Witryna internetowa (portal internetowy, baza danych): Wydawca. Portal Rynku Wydawniczego, <https://wydawca.com.pl> [dostęp: 5 września 2019 r.].

Tabele: opracowane w programie MS Word lub MS Excel. Każda tabela powinna posiadać kolejny numer, tytuł własny (u góry) oraz źródło (u dołu tabeli). Nie stosować edycji ramek, cieniowania wierszy, kolumn itp.

Ryciny: Ryciny lub rysunki powinny mieć jednolitą numerację. Należy dostarczyć czarno-białe. Legendy powinny być zamieszczone na rycinach, ale tytuł i źródło należy wpisać nad lub pod ryciną. Wykresy mogą być opracowane w MS Excel lub MS Word.

W rycinach opracowanych komputerowo linie nie powinny być cieńsze niż 0,25 pkt., a symbole i opisy muszą być czytelne nawet po zmniejszeniu. Jeśli ryciny opracowane są ręcznie, powinny mieć postać bardzo czytelnego czystorysu nadającego się do skanowania.

Ryciny powinny odpowiadać wielkości, w jakiej wystąpią w publikacji, tj. maksymalnie 126×190 mm. Należy je dostarczyć w postaci odrębnych plików (program graficzny CorelDRAW X3). Ryciny wykonane w innych aplikacjach powinny być zapisane w formacie *.eps lub *.wmf umożliwiającym import do Corela.

Ilustracje: Fotografie muszą być opatrzone podpisem wraz z podaniem nazwiska autora, datą wykonania fotografii, podaniem źródła i/lub nazwy właściciela. Wymagana jest pisemna zgoda autora lub właściciela na bezpłatne reprodukowanie. Zgoda wymagana jest także w przypadku, gdy fotografia lub obiekt znajdujący się na fotografii pochodzi ze zbiorów określonej instytucji. Brak zgody, którą winien dostarczyć autor, uniemożliwi reprodukowanie.

Skanowane fotografie barwne i czarno-białe powinny mieć rozdzielczość minimum 600 dpi, rysunki liniowe czarno-białe 1200 dpi. Autor może dostarczyć materiał ilustracyjny oryginalny, jednakże o wysokiej jakości technicznej, gwarantującej dobrą jakość reprodukcji.

Niedopuszczalne jest wlamywanie fotografii do MS Word. Materiał skanowany powinien być dostarczony w osobnych plikach w postaci bitmapy zapisanej w formatach: *.tif, *.jpg lub *.eps. Miejsce włamywania należy zaznaczyć na lewym marginesie.

Uwaga: Nie przyjmuje się kserokopii materiałów graficznych ani materiałów z internetu.

Prawa autorskie: Jeżeli cytowane fragmenty tekstu lub element graficzny zamieszczone w artykule są chronione prawem autorskim, wymagana jest pisemna zgoda autora oryginału lub właściciela praw autorskich na bezpłatne wykorzystanie w pracy.

Recenzja artykułu zgłoszonego do publikacji w Zapiskach Kujawsko-Dobrzyńskich Włocławskiego Towarzystwa Naukowego

Tytuł artykułu.....

Proszę ocenić artykuł ze względu na poniższe kryteria, zaznaczając kolumnę z właściwą oceną

Kryteria	Tak	Nie	Wymaga uzupełnienia
Czy tytuł artykułu odpowiada jego treści?			
Czy słowa kluczowe i streszczenie artykułu są adekwatne do treści?			
Czy cel artykułu jest wyraźnie określony i został zrealizowany?			
Czy zagadnienia przedstawione w artykule są istotne poznawczo?			
Czy opracowanie jest oryginalne względem istniejących publikacji?			
Czy treści prezentowane są w sposób przejrzysty i logiczny?			
Czy dobór literatury jest właściwy pod względem aktualności i kompleksowości?			
Czy artykuł ma właściwą strukturę i jest poprawny pod względem językowym i redakcyjnym?			
Czy ewentualne materiały dodatkowe (zdjęcia, ilustracje, wykresy itp.) zostały dobrane we właściwy sposób?			

Uwagi i sugestie

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Artykuł:

- nadaje się do publikacji w przedstawionej formie
- nadaje się do publikacji po uwzględnieniu uwag recenzenta
- nie nadaje się do publikacji

Imię i nazwisko recenzenta

Tytuł (stopień naukowy) recenzenta

Afiliacja recenzenta

.....
data sporządzenia recenzji

.....
podpis recenzenta